

33.361.151
С 89

Мұнай тарихы — мұнайшылар
ғұмырымен жазылды...

БАЛҒЫМБАЙ ӘУЛЕТІ

Әулет бастауы-
Балғымбай қарт

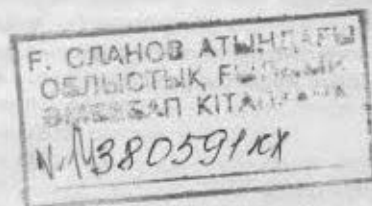
2012

Қаржаубай
СҰЛТАНҒАЛИҰЛЫ

БАЛҒЫМБАЙ ӘУЛЕТІ

(Мәуелі Бәйтерек)

Атырау-Алматы, 1999
«Жолдас және К» баспасы

Қаржаубай СҰЛТАНҒАЛИҰЛЫ. БАЛҒЫМБАЙ ӨУЛЕТІ
Алматы, 1999 жыл. - 160 бет.

ӨУЛЕТІ БАЛҒЫМБАЙ ӨУЛЕТІ! Майлы қиян – Маңғыстаудың жаңды қиян – Атырау мен Ақтөбенің ойы-қыры бұл өулетті мұнайшы кәсібінің Мәуелі Бөйтерегі деп бағалайды. Кісілік келбеттері мен тыңдырған істері хақында талай ақиқатты алағ тартады.

Сонда да: «Сол Мәуелі Бөйтеректің алтын дінгегі – Балғымбай кім еді; Балғымбай ұясынан өрбіген бес сарыауыз балапан қанаттарын кең жайып, қыранша сәмғай алды ма; Олар нені кәсіп етеді, арман-мақсаттары не?» деген сауалдарға көңіл оятар жауап алу, сірә, артық шаруа болмас-ау...

Басылым жобасын жасап, кітап құрылымын құрастырушы

*Жолдасбек АДАЕВ,
мәдениетке еңбегі
сиген қызметкер*

Кітап редакторы

Жауылбай ДОСБАЕВ

38059/ХР

АЛҒЫ СӨЗ

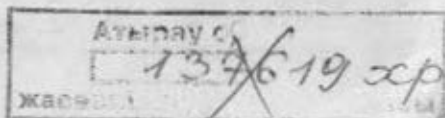
Балғымбай өулеті! Бұл өулетті Атырау өңірі мұнайшылары арасындағы ең танымал өулеттердің бірі десек, сірә, қателесе қоймаспыз. Оның түп негізінде мәуелі бөйтеректей Балғымбай қарт тұр. Ол сонау отызыншы жылдардың басында ата кәсібін адал оймен, айқын мақсатпен айырбастап, маң даладан мұнайлы алқапқа келгенді. Оның *бес баласы, отыз немересі, елуге жуық шөбересі* де сол өке, ата жолын қуып, ел мен жердің киелі қазынасы — мұнай өндіруге біржола бет бұрды.

Осылайша олар биыл тойланғалы отырған мұнай өнеркәсібінің ғасырлық ғұмырына өздерінің 695 жылдық жалпы еңбек қайтарымын берді. Демек, бұл өулеттің тағдырында елдің сүбелі нәсібі — «қара алтынның» қуанышы мен қайғысы, айыны мен даңқы, ерлігі мен құрметі сыңды сан алуан оқиғалар бар. Уақытпен бірге өулет, өулетпен бірге ұрпақ, ұрпақпен бірге абырой өсті. Мұнайшы кәсібі жөніндегі алғашқы түсінікпен қатар еңбекке деген көзқарас, сабақтастық, сыйластық, ел мен жерге деген ықылас өсіп, өрбіп, бір ұрпақтың үш буынын түгел қамтыды.

Тағы да бірнеше ондаған жылдар өтер. Сонда осы үлкен өулеттері бүгінгі жас инженерлер қазақ елі мұнайының мәні бүгінгіден әдеқайда зор айтулы мерейтойына салтанатпен өзірленер. Дәл сол сәтте терең тамырдың ұлы күшіін олардың өздері ғана емес, өзгелер де сезінер және олар жөнінде бүгін біз жазғаннан да әдемі, біз жазғаннан да күрделі шығармалар дүниеге келер деп есептейміз...

Мереке құтты, мерей биік болсын, қасиетті қазақ жұрты, алтын шаңырақты абзал өулеті!

Автор.

*Балаларыма алтынан да қымбат
мұра – Отаным деген
махаббатымды қалдырдым...*

Соқрат

ӨУЛЕТ ВАСАУЫ – ВАРҒЫМБАЙ

ВАРҒЫМБАЙ Сұлтанмұратұлы (1895, Атырау қаласы түбіндегі қыстауда туған – 1972, Атырау қаласында дүние салды) – мұнай ұңғымасы мұнарасын құрастырушы, маман ұста. 1929-34 жылдары Жайық бойындағы «Теңдік» балық аулау кәсіпшілігінің кеңшарында балықшы болды. 1934-38 жылдары мұнай тасымалы үшін салынған Атырау-Қаңдыағаш темір жолы құрылысында жұмысшы мамандығын меңгерді. 1938-52 жылдары Ескене, Қошқар, Доссор мұнай өндіру кәсіпшіліктерінде мұнай мұнарасын құрастырушы, сол цехта ұста болып еңбек етті. 1952 жылдан зейнеткерлік демалысқа шықты.

(тұңғыш «Қазақстан мұнай энциклопедиясынан» үзінді)

*Варғымбай мен Қилаш шаңырағынан Қойшығара, Өтеп,
Өтәлі, Салтанат және Мақаш сынды азамат-ұлдар өсіп
шықты және олардың бәрі де өз өмірлерін қазақ
мұнайының тағдырымен ұштастырды...*

Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе – дүниедегі жақсы-жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп... адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі... де есті болады. Әрбір естелік жеке өзі іске жарамды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса – сонда іске жарайды.

Абай

Балғымбайдың тұңғыш ұлы – **ҚОЙШЫҒАРА** 1915 жылы Каспий теңізі қойнауындағы Атырау қыстағында дүниеге келді. Ол 1937 жылға дейін “Теңдік” ұжымшарында балықшы, 1937 жылдан 1940 жылға, Армия қатарына шақырылғанға дейін Ескене, Байшонас мұнай кәсіпшіліктерінде оператор, мұнай өндіру жөніндегі шебердің көмекшісі болды. Ұлы Отан соғысына қатысып, одан 1945 жылы мүгедек болып оралды. Ол ауыр жарақат зардабынан мұнайшы кәсібiнен қол үзіп, 1978 жылы зейнеткерлікке шыққанша Атырау

қаласы маңындағы “Теңдік” ұжымшары-кеңшарында мотор жүргізуші, көкөніс тұздау шебері қызметтерін атқарды.

Зайыбы Қанзирамен жеті ұл-қыз өсіріп, тәрбиеледі. Олардың алтауы мұнай өнеркәсібінде жемісті еңбек етіп жүр.

Үлкен ұлы Нұрман Қойшығараұлы Қазақ политехникалық институтын бітіргеннен кейін “Ембімұнай” бірлестігінің бұрғылау ұйымдарында бұрғышының көмекшісі, бұрғышы, ауысым бастығы, инженерлік-технологиялық қызмет басшысының орынбасары, бастығы, 1992 жылдан бастап мұнай компанияларында жауапты жұмыстар атқарды. 1998 жылдан бері Канадада оқып, тәжірибеден өтуде.

Балғымбаев Қойшығара 1983 жылы қайтыс болды.

Ол “I дәрежелі Отан соғысы” орденімен, “Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске 20 жыл”, “КСРО Қарулы Күштеріне 50 жыл”, “В.И.Лениннің

туғанына 100 жыл толуы құрметіне “Ерлік еңбегі үшін”, “КСРО Қарулы Күштеріне 60 жыл” мерекелік медалдарымен марапатталды.

— Қойшығара. Балғымбайдың Қойшығарасы соғыстан оралыпты!!!

Бұл хабар шағын ауылдың жас-көрісін бұлтсыз күнгі найзағайдай елең еткізді. Мұның өзі заңды да еді. Олардың сұм соғыстың сұсыны тым алыстан, зардабы мен запыранын тым жақыннан сезініп, заны болғандарына, міне, бесінші жыл. Бес жыл бедерінде тұсаулауға келемейтін тарпаң тірлік, шілдерлеуге көнбейтін асау өмір талайды аяусыз сілкіді. Боздақтарынан айырылып, ботадай боздап қалғандар қаншама! Керегесі күйреп, уығы уатылып, шаңырағы ортаға түскендер қаншама! Таңның атысы, күнің батысы, алыс жолға телміріп жүйке жұқартқандар мен көз майын тауысқандар қаншама!

Осылардың әсері шығар, біреу-міреу майданнан орала қалса, басқа жерді қайдам, Қошқарда отбасы талай тәулік келім-кетімнен арылмайды. Сонда бөрінің бірдей өз көзімен көріп, бауырына қыснағы — көзі тірі майдангер. Бөрінің бірдей өз құлағымен естіп, анық қанықпағы — майдан оқиғалары. Бөрінің бірдей аңсап асыға күткені — Жеңіс күні... Шіркін-ау десеңші!

Балғымбайдың қараша үйі бүгін дәл сондай күйде. Сол жақтан сирек те болса жанға жағымды күлкі естіледі. Қазандықтан көтерілген түтін өкеш түтін де жақсылықты жария етуге асыққандай аспанға шалқи көтеріледі. Қилаш ананың тұла бойы тұңғышынан аяр несі бар?! Қап түбін қаға өзірлеген бауырсағын, талайдан бері сары майдай сақтаған ірімшік-қуртын, тары-талқанның дастарқанға қойып дегеңдей, зыр жүгірін жүр.

Балғымбай баяғы сыралғы, салмақты қалпында. Қуанышын күлімдеген көзі ғана айна-қатесіз сездіреді. Келушілермен амандық-саулық сұрасқаннан кейінгі айтары:

— Иә, Қойшығарамыз кеп қалып, қанылып жатырмыз, — дейтін жалғыз ауыз сөз. Солай дейді де тықырлай алған шашын ілгері-кейінді сипап қояды.

— Құдай Қилаштың көз жасын көрген ғой. Байғұс шіркін: “Үш ұлым бірдей соғыста, сорлап қалмасақ жарар еді деп штей егіліп, жапа шегіп жүретін”, — дейді ақ жаулықты өжейдің бірі.

— Ой, несін айтасың, — деп қостайды оны өзгелері. — Барлық балаларын да ажал мен тіл-көзден аман қылағай!

Ақсақалдар да қалыспады олардан.

— Балғымбай, сен адамның нарысың ғой. Қиналғаныңды да, қаналанғаныңды да сыртқа шығармайсың. Асылы, тінің қыл шылабыр

секиді бір берік нәрседен жасалған. Сенің: "Менің балаларым басқалардыкінен артық та емес, кем де емес. Қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі демеуші ме еді бұрынғылар. Сол айтқандай, татар дөм-түздары, көрер жарық күндері таусылмаса аман-сау қауышармыз, бір бел топырағы бұйырар бізге. Ал, ала-тағала оған жазбаса, Отаны үшін оққа ұшып, отқа күйген ұлаңдардың бірі болып, көз жұмар. Оған қылар не қайран бар менде", — дейтін сөзің өзіңнің де, өзгенің де көңілің бекітетін сөз еді. Тілегің оң екен, шырағым. Балаңның ең үлкенімен табысып жатырсың. Кейінгілері де соның жолын қусын. Тойыңды тойға ұластырсын. Біз соған ғана тілекшіміз, — дейді дүйім жұртқа домбырашылығымен танылған Тоқпақ.

— Айтқандарыңыз келсін!

Балғымбай осылай деп қайта-қайта бас шұлғиды. Бас шұлғуды жеткіліксіз көрген тұста сөзге сөз, тілекке тілек қосады.

Осындай қуаныш сөті Байшоһнастың әр шаңырағына бұйырғай. Орны бар оңалар. Соғыстан оралып жатқандарды жатырқамай, жатсынбай бауырымызға тертайық. Мүгедегін сүйеп, жарымжанын демең, қанаттандырып жіберейік.

— Міне, мұның да дұрыс ақыл. Тіріні сыйлап, қолдағаннан, өліні жебеп құрметтегеннен қор болған, қор атанған ешкім жоқ. Балғымбайжан!

Бұлар Ақшолақ пен Есқожаның сөзі.

Ақ ниет, ақжарма тілек соңынан баршаның көңілі біржола Қойшығараға ауды. Сұрақтан, сұрақ өрбіткен олар бірінің алдын бірі орап, майдангерді жан-жағынан қоршап та үлгерді.

Бірі:

— Соғысты қай жерде бастап, қай жерде аяқтадың? Қанша елдің дәмін таттың, алдымен соны айтшы бізге, — десе, екіншісі:

— Ауыздан сенен бір жыл кейін соғысқа ұлым Нұғманов Ноғайды аттандырып салғанмын. Көзіңе түспеді ме, қарағым? Ұшыратқан жоқсың ба? Әй, менікі де бір далбаса шығар. Қанды қырғын ішінде кім кімді танып болады дейсің? Дегенмен, соғыс бітіпкіресе, тірі жүрсе, саған ұқсап келіп қалмас па еді, — дейді көмсеңдей үн қатып.

Қойшығара әуел бастан сөзуар жан емес-ті. Бірақ, бұл жолы соны сылтауратып, қаумалаған жұртшылықтың меселін қайтаруды жөн көрмеді. Қал-қадерінше әр сұраққа қысқа да нұсқа жауап беруді мақсат тұтты.

— Мен Армия қатарына осы Байшоһнастан шақырылдым ғой. Жыл толмай жатып соғыс өрті тұтаңды. Сол кезде-ақ өзге майдандастар

секиді мен де Берлинге дейін жетіп, елге Жөңіспен оралсам деп ойлағанмын. Бірақ, ол ойым орындалмады. Белоруссияда басталған ұрыс жолы Батыс Пруссияда күрт үзілді. Осы екі ортада көрмеген елім, баспаған жерім қалмады десем, жалған айттыға жорыманыздар.

Кейбіріне тоқтап өттік, кейбірін баса көктеп өттік...

Ал, мына әжемнен Ноғайды көрмедім дегеніме ренжімеуді өгінер едім. Бір бөлімшеде, ең құрығанда бір рота, бір батальонда болмаған соң алапат аласапыранда кімді кім байқамақ? Менің өзім де соғыс даласында екі бауырыма — Өтеп пен Өталіге жолығып қалам ба деп біраз дәмелендім. Екеуінің тілеуін тілей жүріп, талайдың бет-жүзіне үңілдім. Кездеспеді. Міне, ауылға келген соң естіп отырмын, екеуі де жерде емес, аспанда шайқасшыты, ұшқыш болыпты. Тағдыр кімді қайда айдап апармайды дейсің. Қысқасы, Ноғайды да, Өтеп пен Өталіні де, басқаларды да ортамызға аман-есен оралсын деп тілейік. Айтпақшы, "Аман ердің аты шығар" дейтін бе еді, соғыста жүріп, Ақымбет бабамыздың ұрпағынан тарайтын Смағұлдың Қайырғалы ерен ерлік көрсетіп, Кеңес Одағының Батыры атанғанын анық естідім.

Сұрақ... Тағы да сұрақ...

— Фашист сұмырайлар тұтқындарды еліне айдап әкетіп, құл етіп ұстайды, не сатып жібереді, одан да сорақысы — пешке салып ортейді екен дегенді құлағымыз шалады. Бұл не сұмдық? — дейді манадан бері томаға тұйық отырған қарт.

Мұны естігенде Қойшығараның тұла бойы дір ете қалды. Қалайша дір етпес? Соғыстың алғашқы жылы аяқталған шақта ол да тосыннан тұтқынның қамытын кийіп, біршама уақыт бейшара күй кешті емес пе?

— Жау кімді аяушы еді? Қойшығара дауысын қатайта сөйледі.

Жаудың қандай екенін,

Жауласқанда білерсің.

Қайғының қандай екенін,

Басқа түскенде білерсің, —

дегенді Бауыржан батырымыз тегіннен тегін айтпаса керек. Ал, тұтқындықтың жолы әрмен. Оның қылбұрауы мойнына түскен адамның көрер азабы, естір мазағы аз болмайтынына мына өзім көз жеткіздім. Қолға түскендерді құлдыққа салып, арын аяқасты етуі мен шыбын жанын көз алдына келтіруі өз алдына масқара қылық болса, бірнеше мындаған адамды лагерьлерге қамап, аздырып тоздырып, ақыры денелерін отын жетпегендей пештің көмсііне тығып өртеуін азғындық, өрі айуандық демей не дейсің! Қанымыз талай қайнады. Кектендік, қаһарға міндік. Құтқарып, қорғап қалғандарымыз да аз емес, әрине.

Тыңдарман қауым Қойшығараның аузынан мынаны естіген бойда еріксіз тыныш қалған. Ізінше ду етіп, қызына сөйлеп кетті.

— Опырай-ай мына фашисің қасқырдап да өткен қорқау екен ғой.

— Құбыжық десеңші оларды...

— Қойшығаражан, өлтірсең өлімнен құтыласың, өлтірмесең өлімге тұтыласың деген сөз бар. Қаншасын жер жастандырдың сол сұмырайлардың?

Майдангердің бұлар жөнінде айтар уәжі де әзір болатын. Бірақ, ұзаққа сөзбиді.

— Неміс дегенің қасқыр да емес, құбыжық та емес, кәдімгі екі аяқты пецде. Айырмасы пейілі мен ниетінде: пейілі — теріс, ниеті — бұзық. Түпкі мақсаты — ұлан байтақ ел мен жерді басып алу, басып алып, адамды құл, байлығын тұл ету. Оларды Гитлер соған тәрбиелеген. Соған итермелеп, соғыс ашқан. Бірақ, ойлағандарының ойраны шығып, кері қарай шегініп барады, шегініп барады. Өз ұяларында талқандаулар күнде жақын. Сол қанішерлердің қаншасына өлім сыйладым, оны деп басып айта алмаймын. Әйтеуір қасық қанымыз қалғанын деп ілгері ұнтыламық. Өлімнен қорыққан жоқпыз, — деді Қойшығара.

Сұрақ қоюшылар легінен Қойшығара нағаны жұрт санайтын Берін ауылының үлкенді-кішілі өкілдері де қалыс қала алмады. Олар көптің көңілін көтергісі келді ме, сөздерінің астарына өзі-қалжың шын жүгіртті.

— Соғыста жарақат алғанмен дін аман келуіңе нағашыларың — әрісі Итемгеннің, берісі Құлбарақтың аруағы жар болғанын білесің бе? — деді Оразбай екі танауы делдіе сөйлеп.

Екіншісі де одан қалысар емес, былай деп қағытады:

— Денсаулығың көтерсе бұрынғы кәсібің — мұнайшылықты жалғастыратын шығарсың. Бірақ содан бұрын жездеміз Балғымбай мен апамыз Қилантың қолын ұзартқаның, келін түсіріп, немере сүйгізуге қам жасағаның жөн шығар. Қойшығараның да ұтылығысы келмейді, өзілге өзілмен, назға назбен, салықалы сөзге салықалы сөзбен жауап қайтарады.

— Оразбайжан, сұрағыңның жөңі бар. Нағашыларымының аруағы қолдамады деп айта алмаймын. Талай қысылғаншақта оларды да есте тұтқаным рас.

...Есболайдан туыпты,
Өзі батыр Итемген,
Іздеп жүріп дұшпанға,
Қарт бурадай сүйкенген.
Қарсы келген дұшпанды,

Найзасымен итерген.
Итемгеннен туыпты,
Қара, Қабыл, Табылды
Ағынды күшті қарғыды.
Сол ерлердің барында,
Дұшпаннан кегім алыңды.
Жапар атқа мінген соң,
Көк найзаға жалынды, -

деген жыр жолдарын да ұмытқаным жоқ.

Бірақ, көңіліңе келмесін, әрбір шабуыл алдында алдымен Аллаға, одан соң өз бабам Қаратауға, үшінші кезекте нағашыларыма сыйындым. Ал, әке-шешемнің қолын ұзарту мәселесі соғысудан қиын шаруа емес шығар.. Мына самсап, сап түзеп отырған нағашыларым келешекте менің кім болмағанымды да білгісі келеді. Еш оқасы жоқ, Ескене мен Байшонас біз үшін алтын бесік. Сондықтан денсаулығым көтеріп жатса, мұнайшылықтан қол үзбей, екі кәсіпшіліктің біріңде еңбек еткенді жөн көремін. Мұнайшылық несімен қымбат, соған неге ыптықсың десеңдер, айтар уәжім біреу. Ол — әкем таңдаған, әкеме бақыт сыйлаған мамандық.

Демек, оны менің де, менен кейінгілердің де қадір тұтып, қастерлейтіні күмәнсіз.

Көпшілік тапқыр жауапқа серпіле күлісін алды да, Қойшығараны қолпаштай жөнелді.

— Міне, жігіттің төресі. Ата-бабасының рухын да, нағашыларының рухын да естен шығармапты!

— Әке жолын қуамын деп отыр. Бұнысы да азаматтық!

— Туған топыраққа табаның аман-есен тиді ғой. Енді осы туған топырақтың бір адамы бұйырар пешенене. Тек оның адал сүт емген жан болсын дейік!

Балғымбай ұлына әбден риза. Азаматтық борышын адал өтеумен бірге біраз ширап, пысып қалғаны көрініп-ақ тұр. Сөзі салмақты. Ойы орнықты. “Мен сүйттім, мен бұйттім” деп асыра сілтеп, кеуде соғуы тағы байқалмайды.

Соньмен сауалшылар да саябыр тапты. Осы сәт жұрт назарындағы күні кешегі жауынгер уәдесін жұтпай, тәтті өгіріктен ащы шындықты мың мәрте артық көретін дағдысымен майданда көрген-білгенін, зердеге тоқғанын өңгімелеуге кірісті. Ештеңені күлбілтелемеді, ештеңені әсірелемеді...

— Менің майдандық жолым атты өскерден басталды. Кавалерия деп атайды екен оны. Келген бетте әрқайсымызға ер-тоқымымен бір-бір ат

өнішпенді. Ат деу жеткіліксіз. “Бабымды тап та, бағыңды аш” деп жер таршыған нағыз тұлпарлар. Бізге одан артық Алланың не сыйы керек?! Өттең жүрген жеріміздің жөні бөлек. Бөйге алаңы емес, соғыс алаңы.

— Төңірегің толған жау. Соғыста өкенсің, сол жауға қарсы ат көмегімен ұтымды әрекет жасауға тиіссің. Жау оғы — зымия. Қайдап, қалай атылғанын кейде аңғармай да қаласың. Егер сен аталған зымияннан атыңды қорғап, өзіңді сақтап қалсаң, соның өзі — бір ерлік!

Командиріміз алғашқы күннен-ақ ұрыс әдістерін үйрете жүріп, осыны шегелеп айтты.

Бір жыл артта қалды. Абыройымыз өсті. Эскадронның үздігі атандық. Жігіттеріміз де керемет. Өңшең ат құлағында ойнап, маңдайларынан жел ескен шабаңдоздар... Әрине, соғыстың аты соғыс. Оның әр сәті тосын жағдайға толы.

Иә, біз бір күні күтпеген жерден қарсыластарымыздың қаптаған тапкісі мен жаналғыштарының қоршауында қалдық. Қарша бораған оқ әр сәтте біраз жауынгерлерімізді ат-матымен жайпап тастады. Жайдақ қалған қасиетті жануарлардың бір тобы, үріккені ме, шошынғаны ма, күркірей кісінеп, жанталаса жосыды. Соны көру азаптың азабы болды. Көрмейтін шараң тағы жоқ...

Біз, он шақты жауынгер оң жағымыздағы сыңсып тұрған қалың орманға тарттық. Межелі жерге келдік-ау деген кезде аттан сыпырыла түсіп, бұхпантайлап зыта жөнелдік. Жан-дәрмен күн орманға да ендік. Бірақ, бізді бойқап қалған жау өкшелей қуды. Ақыры қолға түсіріп тыңды. Тұтқын болу тұзаққа маталу екен. Талай күн, талай түн жаттың жөбірін көрдік, айқайынан құлағымыз тұнды. Апырай, осы азаптан құтылар күн туар ма екен деп елегізідік. Жасырын тілдесіп, өзімізше жоспар құрдық. Күзеттің осал тұсын бақыладық. Содан, не бастарыңызды ауыртайын, бір орыс, бір украин жігіті және мен, түн қараңғысында қашып шықтық. Бұл жолы Белоруссия орманы шынайы қорғанышқа айналды. Күндіз жасырынып, түнде үздіксіз жылыш, оның нуына тереңірек сіңіп кеттік. Ашығып әлсіремес үшін ормандағы жеуге жарамды жеміс, жидекті қорек еттік. Құдай бізді қатты мүсіркеді. Бірнеше күннен кейін орман-тоғайды мекендеп, жауға қарсы жасырын әрекет жасайтын партизандармен табыстық. Олар бізді соғыстан бой тасалаушылар деп кеудемізден итермеді. Терген, жауаптамады. Жау тұтқынынан қашып шыққан ержүрек жаңдар деп, іш тартты. Сөйтіп партизан атандық.

Қойшығара бір сәт өңгімесін үзіп, қойын қалтасына қолын сұқты. Одан төрт бүктелген алақандай қағаз шықты. Тозғыр жетін сарғайған.

Бүктемесі біраз жерінен қиылыпты. Ол оны сақтықпен жазып, оқи бастады.

“Куәлік

Осыны ұсынушы Қойшығара Балрымбаев шын мәнінде ерекше міндет жүктелген партизан бригадасының “Г” бөлімшесінің жауынгер партизаны болып табылады.

Бригада командирі майор Морозов”, — деп жазылыпты онда.

— Міне, мына куәлікті маған майор Морозов алғашқы жорыққа шығар алдында түнгі орманда тапсырған болатын. Тапсырып тұрып айтқан сөзі де жадымда. “Қойшығара, туған жеріңді қорғап жүргеніңді есіңде сақта”, — деген еді ол. Кейін тұрақты өскери бөлімге қосылғанымда да осы куәлік менің жау немесе қашқын емес, ел үшін қан төгуге ант берген жауынгер-партизан екенімді айғақтаған төлқұжат болды.

Иә, енді куәлік алған күнгі жорық нәтижесін айтайын. Барлаушылар мәліметі бойынша жуық маңда теміржол бар екен. Сол теміржолды немістер әбден билеп-төстеп алған. Күн сайын жүк, қару-жарақ, жанар-жағар май тасыған поездары әрлі-берлі ағылып жататын көрінеді. Міндет — соған тосқауыл қою, поезд құрамаларының күлін көкке ұшыру.

Топта төрт адамбыз. Суыт жүріп, объектіге таяу келдік. Тың тыңдадық. Топ жетекшісі не істейтінімізді тағы да бір шысықтап, ілгері жылжуға белгі берді. Міне, теміржол. Сақтықпен қимылдап, жарылғышты қос рельс астына қойып үлгердік...

Мина жарыла ма, жоқ па? Енді бәріміз де соны күтіп, сарғайып отырмыз. Басқаларын қайдам, менің жүрегім аузымнан шығып кетердей бұлқынады. Бұл өзімше қорқу емес, толқудың белгісі. Ақыры таң білінер-білінбесте ісіміздің жемісі көрінді — жау поезының құрамасы күтпеген жерден апатқа ұшырады.

Фашистерге қарсы тірлігіміз осылайша жалғаса берді. Бірде олардың байланыс желісін үзсек, бірде қару-жарақ, оқ-дәрі сақтаған қоймаларын жойдық. Көпірлер мен жолдарды істен шығару біз үшін үйреншікті әрекетке айналды.

Мына жау дегеніне таңқалғаным, олар соғысумен бірге қажет шаруаларын тындыра да жүреді екен. Өздері басып алған жерде зауыт не фабрика болса, соны іске қосып, керек-жарағын шығарады екен, өнім өндіреді екен. Егіс даласына кезіксе, ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау қарекетіне кіріседі екен. Біздер, партизандар осыларға да тосқауыл қоя білдік. Гарнизондарына түткныдан шабуыл жасап, талай басқыншының және олардың қолтығына су бүркушілердің көзін құрттық.

Кеңес азаматтарының құлдыққа айдалып кетуіне жол бермедік. Әлбетте, жау біткенді жаппай салпаңқұлақ дей алмайсың. Олар оңай беріспеу үшін қулық пен айла-шарғының небір түрін қолданып бақты. Біз де қалысқан жоқпыз.

Фашистер жол бойын барлау үшін бос вагондар тіркелген бақылаушы поезддарды жолға шығаратын. Бұл құпияны сезіп қалған біз минаны бақылаушы поезд жүріп өткен соң қоюға тырыстық.

Жау паровозды бүлігуден сақтау мақсатында оның алдына топырақ тиелген платформа жалғауды ойлап тапты. Біз болсақ, минаны топырақ тиелген платформа емес, нақ паровоздың астына жарылатындай етіп орналастыратын болдық.

Сөйтіп, соғыс бізді көп нәрсеге үйретті. Ширатты. Былайша айтқанда, көзімізді ашты. Батыдыққа, ерлікке жетеледі. Әйтпесе, поезд құлату түгілі ауылда жүргенде мылтық атуды да дұрыс меңгергеніміз қайсы?!

Содан не керек, ұмытпасам 1944 жылдың тамыз айы, Минск қаласын азат етуге бағыт алған өзіміздің армия, оның Суворов орденді Қызыл Тулы әскери бөлімі құрамына ендім. Иығыма пулемет асынып, қанды қасиеттің қайпаған қазанына түстім де кеттім. Көп кешікпей үш жылдай жау қолында қалғандықтан азып-тозып, қатты бүлінген Борисов, Минск, Гродно қалаларын азат етуге қатыстым. Бөлімімізге Борисов есімі берілді. Ал, осы жылдың басында Шығыс Пруссия жеріне қадам бастық. Бұл өзі бағзы заманнан біреуге тізе бастырмаса, біреудің жеріне, байлығына көз алартпаса, ішкені ас болмайтын герман жаугершілері жат пиғылының тірек аймағы екен. Мына қырғын соғысқа әзірлік кезінде де Шығыс Пруссияда талай-талай бекініс жасалыпты. Елдің қақ ортасында көлемі талай шаршы метрді қамтыған Мазур өзендері бар. Сол арқылы біздің әскерлердің шабуылына айтарлықтай кедергі келтіру арқылы ала ойластырылыпты. Сала-саламен шоғырлана жалғасқан өзен-көлдер, каналдар, орман алабы, ми баптақ... шынында да ешкімді маңайлатпайтындай.

Бірақ, қиындықтан жасқанып, жауға ерік беру – қылмыс. Сондықтан, командирлеріміз Жоғары Бас қолбасшы ставкасы жаудың осы жердегі "Центр" тобының әскерлерін басқа күштерден бөлектеп, теңізге тақай қысып, бөлшектеп, мүлдем жойып жіберуді міндет етіп қойғанын құлағымызға құя түсті. Солай еткенде ғана Шығыс Пруссия мен Солтүстік Польша аумағы жаудан толықтай тазартылмақшы екен. Әлі есімде, ертең шабуылға шығамыз деген күні басқалар секілді біздің бөлімшеде де шағын митингі өтті. Онда майдандар мен армиялардағы әскери кеңестердің үндеуі оқылды.

13 қаңтар күні таңғы сағат алтыда алғы шентегі батальондар өз шабуылын бастады. "Сталин үшін!", "Отан үшін!" деп бәріміз бірдей алға ұмтылдық. Алапат айқас, қиянкесті ағыс толқу мен жасқануды, үрей мен қорқынышты мүлдем ұмыттырды. Ұрыс алқабы қалың тұман. Ештеңе көрінбейді. Аспандағы қазбауыр бұлттар тым төмендеп кеткен. Хабарларға қарағанда саңолеттеріміз ұша алмай жатыр. Соңдықтан бұл күн артиллерияның өктемдігімен өтті. Ауа-райы келесі күні ғана түзеліп, жаппай шабуылға қолайлы жағдай туды.

Бірақ, бәрі де қиын жүрді. Бізәлі жаудың хейльсбергтік тобына қарсы күрестің өзі 48 тәулікке созылды...

Майдангер: "Мынау алғыс қағазы сол күндердің ескерткіші әрі менің ең жоғарғы наградам", — деп екінші бір қағазды қолға алды. Онда: "Қымбатты жолдас! Жоғарғы Бас Қолбасшы Шығыс Пруссиядағы жемісті іс-қимылдары үшін біздің бөлімге, демек Сізге де, үш мәрте алғыс жариялады. Оның біріншісі — Мазур өзендері ауданындағы қорғаныс шебін бұзып өткендік үшін жарияланды. Екіншісі — Хельсберг қаласына ие болғандық үшін. Үшіншісі — Ландсберг қаласына ие болғандық үшін.

Немістерді прусс ошағында талқандаймыз. Фашист құзғындарын олардың өз ұяларында құртып жібереміз! Сөйтіп Берлин үстіне Жеңіс туын орнатамыз!" — деп жазылышты. Қойшығара осыны оқып шығып, біршама уақыт үнсіз отырып қалды. Манадан бері әсерлі әңгімеге ұйыған тыңдаушылар да үнсіз... Әлбетте, үнсіздік сырын оның өзінен басқа ешкім де сезіп, білмеген еді. Мүмкін ол Отан тәуелсіздігіне жанын қиған құрбандарды еске алған шығар. Әлде көз алдына қара құрттай қаптаған қарақшылар бейнесі елестеп кетті ме екен...

— Ең қиыны біздің майдан — үшінші Белорус майданы өз қолбасшысы Черняховскийден айырылды. Ол снаряд жарықшағынан ауыр жарақат алып, 39 жасқа қараған шағында ұрыс даласында көз жұмды. Бұл қайғы қабырғамызға қатты батты. Амал не?

Жанын шүберекке түйіп жүрген кім бар дейсің? Тас төбеңнен бомба түспей-ақ қойсын. Аяғыңның астынан мина жарылмай-ақ қойсын. Алайда, бір қаңғыған оққа ұшырап, бақилық дүниеге аттанып кетуің әбден көміл. Бір жолы неміс мергені мені де шәйт қыла жаздады.

...Тоғай шетінде адам қызыққандай мәуелі ағаш тұрған. Діңбіл. Жанырағы мол. Тура Байшоноста өз қолыммен өсірген терекке ұқсайды. Соның түбінде жау отыр деген ой басыма тіпті де кіріп шықпаған. Сөйтсем сол жерден мені дәл шекелегімнен нысанға алыпты. Бірақ, қозғалып үлгердім бе, оғы мүлт кетіп, оң шығымды

қаусата тесіп өтті. Мұндайда кек алу — заң. Қасымдағы жолдасым оның өзін дәл көздеп қағып түсірді. Мен сол күннен бастап мүгедек болып қалдым. Госпитальда емделіп, елге қайтуыма тура келді. Солай, бауырларым. Айта берсем өңгіме таусылмас. Оны жалғастыруды күні ертең аман-есен оралатындардың үлесіне қалдырсам қайтеді?! Бұл да бір жақсы ырым болсын...

Ол майдан хикаяларына осылайша нүкте қойды...

Есіңде ме, оқырман, өлеңнің алмас қылышы Махамбеттің бір кезде:

Сені көлден айырған -
Лапын құстың тепкіні,
Мені елден айырған -
Хан Жөңгірдің екпіні, —

деп аспандағы қызғыш құспен мұңдасқаны. Сол секілді ауыр жарақаттың тепкіні мен екпіні Қойшығараны да мұнайты. Ол соғыста Берлинге жеткізбей тауын шақса, елде сүйікті кәсібiнен — мұнайшылықтан қол үздіріп, сағын сындырды. Қандай өкінішті!

Айтпақшы, осындай өкініш — ата кәсіптен ажырау, сонау 1929 жылы өкесі Бағымбайдың маңдайына да қатты соққы болып тиген-ді. Қатты соққының несі онда соғыс емес, Кеңес үкіметінің маң далата дабыдата, дауыдата келген жаппай ұжымдастыру саясаты еді. Қойшығара балаңдықтан түбегейлі арылмаса да сол саясаттан салқындықты сезіп, іштей тіксініп қалған. “Бұған дейін бар жиган-тергенің, алдына салған азды-көпті малың ортақ меншікке түседі. Көпсең де сол, көнбесең де сол. Өкімет солай шешкен. Бұрын бұндай кесімді билікті кім айтып еді? Еркіндікке кім шектеу жасап еді?”

Шыны керек, Қойшығараға ұжымшарға дейінгі тірліктері өзгеше бір дәуір еді. Көпті көргендердің айтуы да солай, өзінің көз жеткізгені де сол...

Гурьев қаласының шығысында отыз шақырымдай сырт орай отырған шағын ауылдың түтіні тұзу, өз тіршілігі өзінде. Күзде жайлаудан оралады да, қысқа қамданады. Азын-шөғын малына шөп шауып алады. Құдығын көзеп, астауын жамайды. Пөтерін жөндеп, аула-қорасын тіктейді. Содан соң біршама бел жазып алады да, қала базарына шығады. Құрт-ірімшігін, шуда-жабағысын айырбасқа салады. Киім-кешектерін бүтіндейді. Аяқасты тарығып қалмас үшін ұн-тұзын, шай-секерін молырақ қамтиды.

Сырт қарағанда бұйығы — ақ тірлік. Ал, ішіне тереңірек үнілсең, қызығы да, шыжығы да жетерлік. Ой-хой, несің айтасың, бір шаңырақта шидехана, екіншісінде — тұсаукесер, үшіншісінде — сүндет тойы. Құл

ұатып, келін түсірушілер де аз емес. Қараша озып, желтоқсан күшіне енген кез ауылға тағы бір жаңа рең әкеледі. Соғым сойылады да, кезек-кезек шақырыс, гу-гу әңгіме көбейеді. Біліктісі өткен-кеткенді төреңірек қаузайды, біліксізі кеше мен бүгінгіні, ішкені мен жегені көздейді.

Осының бәрі қызық.

Шағын ауылдың “шағын фабрикалары” іске қосылатын кез де осы. Үй-үйде жүн түту мен сабау, шп орау мен тоқу, киіз басу мен арқан есу бөсекесі дүр етіп, нәтижесі жайлауға шыққасын бір жарқ етеді.

Үзігі мен туыралығы, дөдетесі мен түндігі, іргелігі мен бау-шуы жаңарған ақ боз үйлер көз қуантады. Даланың да сөні.

Шағын ауылды шағын ұстаханалар мекені десең де жарасымды. Бірнеше ұста көрігін гүлетіп, ошақ пен мосы, көсеу мен қауға дайындайды. Арбаның белағашы мен дөңгелетін, тертесі мен қалқанын қалыпқа келтіреді. Керегенің үзілген көгін түгендеп, уықтарды ұштайды. Сақни, білезік соғып, шолпы жасайтын зергерлер де табылады.

Осының бәрі қайнаған еңбек.

Қыс осылай өте шақты делік. Мал төлдетіп, уыз ішкендер көктем қарсаңында алдағы көші-қонның қарбаласына кіріседі. Бұнда бытырай қошу дағды емес. Бәрі іргені бірге көтеріп, бірге аттанады. Барар жерді қонар қонысты бірге таңдайды. Ол үшін ауылдың бас көтерерлері бірнеше мәрте бас қосып, көктемде, жаз бен күзде қай жердің от, сулы-нулы болмағын бағдарлап қайту мақсатында шолғыншы шығарады. Олар қайтып оралған соң қайта тоқайласып, ақырғы тоқтамға келеді.

Тоқтам тізгіні көбіне көрген-білгені мол Сұлтанмұратта. Жастайынан жер танығыш, жол тапқыш боп өскен ол табиғат құбылмстарын да айна-қатесіз болжайды. Кісілігіне кішілігі сай. Сөзі өтімді.

Бұрынғы әдет бойынша Сұлтанмұрат ауылдастарына шаруаның жоп-жосығын алдын ала білдіріп, мәлімдеп қоятын. Бұл жолы аяғы ауыр бөйбішесіне деген алаңдаушылығы көбейді ме, біраз көшікті.

— Отағасы, — деді осы кешігуді сезіп жүрген бөйбішесі түскі шай үстінде, — көші-қонның уақыты таяп қалды ғой. Ауыл адамдары дер кезінде жайлауға жетіп, мал аузын көкке жеткізсек дейді. Менің жағдайыма қарап оларды жылдары дағдысынан жаңылдырмағаның жөн. Ал, біз уақытына осында қала тұралық. Жолға шығып кетіп, шарананы бірденеге ұрыңдырып алсақ, оның екінші өмір бойы өзек өртер.

— Өзім де соны ойлап жүргенмін.

— Ойласаң, солай істе. Ел қамын жоқтай білсек, жаман атақ алмаспыз. Сөбіді қырқынан шығарып, мойның бекіткесін арттарынан жетпейміз бе?

— Жеткенде қандай! Тек бәрі де ойдағыдай болсын деп тіле!

— Менде одан өзге не тілек болмақшым?

— Еңдеше шайлық сүт пен қалжа малын алып қалып, елді екі-үш күннен кешіктірмей аттаңдырып жіберемін. Байқаймын, мал екең мал да елегізіп, даланы — жайлауды аңсайтының сездіре бастады.

— Биылғы қоныс қайдан бұйырмақ?

— Қарабау маңын қаладық. Енді он шақты күнде құлпырып кеткелі тұрған көрinedi.

Сұлтанмұрат ертесіне осы ойын ауылдастарына мәлім еткен. Бәрі де бірауыздан құп алды. Қияс тартқаны біреулер “тенгек кемпір”, біреулер “күйік шалған кемпір” атайтын көрші кейуана ғана.

— Әй, Сұлтанмұрат, ел көшсе көше берсін, мен көшпеймін, — деді ол саған жерден.

— Неге? Не жағдаймен?

— Соны да бімеймісің? Ана сенің үйіңдегі келінің айы-күні жетіп отырған жоқ па? Мен оны жұртқа тастап кетпеймін. Толғақ қысты делік. Соңда еркек басыңмен не істей алмақсың, а?

Сұлтанмұрат та, өзгелер де аңтарылып қалды.

— Ой-бой, шулап-дулап жүргенде келінің аяғы ауыр екенін де естен шығарыпшыз ғой. Иә, Сіздің айтқаныңыз жөн, — десті өзгелер.

Көп қолдауын сезінген кейуана ойындағысын түгел айтуға бекінді.

— Әуелден-ақ бір балаға кіндік шеше боламын деп құлақ құрышыңды қандырып жүрген адам едім. Енді сенің де, менің де шегінетін жеріміз жоқ. Келесі балаға дейін өмірім жете ме, жетпей ме, оны болжай алмаймын. Оны бір білсе, бес ұлымды бірдей жалмаған құдай біледі. Аа, айтқаным айтқан. Көшпеймін.

— Қап, бұны бұған дейін қалай ескермегенмін?! Қалыңыз, қалыңыз! Осы хабарды естіген келініңіздің қатты қуанары мәлім. Айтпақшы, кейін бірге көшпейміз бе?! Кіндік балаңызды жайлаудың қақ төрінде бесікке салып, ұлан-асыр той жасармыз.

— Ә, солай ма екен? Аңғарымшаздықты сенен күтпегенде кімнен күтеміз?..

Уадеге берік, сөзге бекем ауыл екінші таңның алакеуімінде үдере көшті. Сұлтанмұрат оларды Білеулі құдығына дейін ұзатып салып, қыстаққа асығыс оралған. Адынан, ат дүбірін естіді ме, әлде әдейі күтгі ме, көрші кейуана жүгіре шықты.

Сұлтанмұрат, сүйінші, сүйінші! Бөйбішен аман-есен босанды, үш тарты, деген дауысында сол-пәл діріл бар. Құлағынан манағы көшке өрген қоныс-ақ, бота-қуанының жамыраған үні кетпегендіктен

бе, толқу өсері ме, ол бір сәт не айтарын білмей қалды. Сосын ғана:

— Сүйіншіңіз өзiр! — деп, атынан алас-қалас сыпырылып түсті...

Кiндiк шеше атаған кейуана қырық күн бойы тағат таппады. Жас босанған анаға кеңес беру, қамқорлау, шай-сүтiн, сорпа-суми өзiрлеу секiлдi сан-сапат жұмысты өз қолымен бел бүкпей атқарды.

Кiшкене тiрiшiлiк иесi оның бойына соны күн-қуат сыйлағандай, көрi көкiрегiне нұр-шуақ құйғандай, аналық жүрегiндегi сезiм жанартауын қайта оятқандай.

Ол сөйтe жүрiп сәбиге ат таңдап қоюға да ерекше өзiрлiк жасапты. Сол рәсiмге орай жайылған дастарқан басында:

— Сұлтанмұрат, байқаймысың, қазақтың балаға ат қоюында да үлкен мән бар, — деп бастады әңгiмесiн. — Мына саған Сұлтанмұрат деген есiмдi ата-анаң, немесе мен сияқты бiр қария жай емес, елдiң, жiгiттiң сұлтаны болсын, мұратына жетсiн деп қойды. Айтқандары келдi ме? Келдi! Қазiр жiгiттiң төресiсiң. Бiр ауылды iсiңмен де, сөзiңмен де ұйытып отырсың. Қасыңда жарың, айналаңда ел-жұртың, аулаңда малың бар. Ендi, мiне, мұрагерiң де келдi дүниеге. Осының бәрi мұрат емес пе? Мұрат, шырағым! ...Мен мына жаман балаңды Балғымбай деп атағанды жөн көрдiм. Оның балғын өмiрлерiң байыпты да бақытты болсын, соңы байлыққа, жан байлығына, рух байлығына ұлассын деген тiлектен туындады. Осы тiлегiм перiштенiң құлағына шалынсын!

— Бөрекелдi, жақсы есiм таптыңыз. Бiз ризамыз!

Сұлтанмұрат та, жұбайы да қуанып қалды. “Балғымбай, Балғымбай... айтуға да жеңiл, мағынасы да терең...”

Кейуана сөзiн одан әрi жалғастырды.

— Менi жұрт “тентек” көредi. “тентек кемшiр” дейдi. Айтсын, айта берсiн! Тентек болсам жөнiме тентекшiн. Көкейдегiнi бүтiп қалу маған жат, тiке айтамын. Жақсы болсын деп айтамын. Бала кiндiк шешесiне тартатыны рас болса, көр де тұр, мына кiшкене күшiгiң ешкiмге есесiн жiбермейгiн алғыр, өзгеге көңiлi иiп тұратын жанашыр азамат болып өседi. Тек өмiр жасын ұзақ қылғай!

— Бiзге тартса жасықтау соғар, Сiзге тартсын. Сiзге тартса, қиындық көргенмен, қорлық көрмейтiнi көмiл.

— Қиындықсыз өмiр жоқ, қарғам. Мына мен жастай жетiмдiктiң тауқыметiн көп көрiп өстiм. Оны да жеңiш, тұрмыс құрып, бес бала сүйiп, төрт құбылам теңестi-ау деп жүргенде жесiр қалдым. Мұны қиындық деп қабылдағанымын. Аа, үш-төрт жыл iшiнде желкiдей өсiп келе жатқан бес ұлымың бiрiнен соң бiрiнен айырылып, аңырап, омырауымды жаспен жутаным нағыз қорлық болды. Нағыз қорлық...

Содан шөгіп қалдым. Жігерім жасыды, жүйкем тозды. Бес баланың күйігі қойсын ба, қатты-қатты сөз айтатынды шығардым. Менің басыма түскеннің жолы өрмен, қарақтарым. Мына Балғымбайжанның шапырағына жаратқан нем менің бес ұлымадай бес перзент беріп, бәрін де аман етсе, бақытты етсе, әкесі сенің де, кіндік шеше менің де арманымыз болмас. Ниетім ақ, тілегім түзу адам едім, құдай осы айтқанымызды қабыл көрер деп отырмын.

— Ниетіңізді де, тілегіңізді де қабыл еткей!

Ол дәл жанында құндақта жатқан сәби жүзіне мейірім төге көз салды. Тершіген маңдайында қыртыс біткеннің ізі де қалмаған.

— Келін-қарғам, бүгінгі шайың бұрынғылардың бөрінен де дәмдірек секілді ме, қалай?

— Ішіңіз, ішіңіз. Қоңыр сымрдың сүті азайған сайын қоюланып, шайды үйіргіш болып барады.

— Сүттен де шығар, пейіден де шығар...

Балғымбайдың кіндік шешесі қызыл күрең шайды баптана сораптап, тағы да бір салиқалы сөз қозғайтындай ыңғай танытты.

— Аныу босаға көзінде жарға сүйеулі тұрған ер-тұрманды көрдіңдер ме?

— Көрдік, бір жерін жөндепшек пе едіңіз?

— Жөңдейтін түгі де жоқ, оның. Шалымнан қалған көзайымның бірі-тұғын. Оны енді кім үшін сақтамақшын. Ізімді басады деп үміт артқан ұлдарым о дүниеге асығыс аттанып кетті. Сондықтан мен осы ер-тұрманды мына Балғымбайға, өскен соң тақымына салсын деген ырыммен әкеліп отырмын. Бұдан қымбат мүлкім болса, аямас та едім. Мендегі мал сенде де бар...

— Апыр-ау, мынауыңыз гажап сыйлық болды ғой.

Сұлтанмұрат ұшып тұрып, босағадағы ер-тұрманды үйдің төріне оздырды. Әп-әсем. Жеп-жеңіл. Ұқыпты адамның ұстап-тұтқаны көрініп-ақ тұр.

— Осыған байланысты ертеректе қарттар аузынан естіген бір хикаяны айтсам ба деп едім сендерге. Тыңдайсыңдар ма?

— Құлағымыз сізде.

— Қарадан туып, хан дәрежесіне көтерілген:

... Азамат жегім болмайды,

Халықтан болса пағасы.

Бала жетім болмайды,

Қасында болса анасы.

Халық жетім болмайды,

Басшысы болса данасы. —

дейтін атақты Сырым батырды естіген шығарсындар. Сол Сырымның қайтыс болғанына жыл толып ас берілген екен дейді. Соған батырдың қарындасынан туған Ақжелең бес жасар баласы Есенейді ерітіп береді. Ас тараған соң алыстан келген жиеншарға нағашы жұрты "Ұлы нағашыңдай батыр бол, би бол!" десіп батырдан қалған қадірлі де қасиетті мұраның бірі – кісе белбеуді беріпті дейді. Белбеу болғанда да қаңдай белбеу десеңші! Қабат-қабат қайыстан жасалған жалпақ кісеге алақандай-алақандай он екі сом күміс жапқан көрінеді. Бәрі де алтын күмбезді көрінеді. Оқшантайы, сапы қабы, шақша сауыты бар екен дейді. Бұған қоса бала Есенеиге нағашылары екі теңбіл көк құнан, үш теңбіл көк құнажын байтал берсе керек. Есенеі есейеді. Балуан денелі азамат болады. Бірақ кісені тағып жүре алмайды. "Белбеуіне шақ келе алмай-ақ қойдым, мен қайдан Сырымдай болайын", – деп өкінеді. Сөйтіп кісе Есенеі үйінің бір қара сандығында жетпіс бес жылдай жатып қалады. Есенеі қартайды. Қайғы ойлайды. Екі ер баласы ерте өледі. Ұлпан қыз туады. Ер баладан үміті үзіледі. Содан Есенеі бір күні Ұлпанды шақырып: "Сырым батырдың кісесін немерешөберелеріне қайтарып берсек қайтеді", – дейді. Ұлпан мұны мақұл көріп, жолағ шығады. Кісені баяғы теңбіл көктердің тұқымы – көк бестімен Кіші жүзге алып келеді. "Мынау ұлы нағашыларымыздың асында бес жасар Есенеиге тиген кісесі екен. Мен де қартайып келем, енді мұны батырдың жас ұрпақтары буынсын", – деп беріп жібергенін айтып, табыс етеді. Бұл бүкіл ел-жұртты тебіренкен оқиғаға айналады. Ұлпанның келуіне орай, Сырымға тағы да ас беріледі. Ол тойға ұласады. Балуандар белдесіп, шабаңдоздар бөйгеге қосылады. Жеңімпаздарға Ұлпанның арнайы аперған жүдделері ұсынылады. Қорытындысында Сырымның елі Ұлпанға разы болып, қымастықпен аттаңдырып салыпты дейді. Кіші Шалқар көлін "Ұлпанның көлі" деп атапты дейді.

Көрдiңдер ме, Сырымның даңқы қаңдай биік десең, ұрпақтарының оған деген сүйіспеншілігі мен ұлағаты, сыйы мен құрметі талай жылдар өтсе де азаймай, аласармай, асқақтай түскен ғой. Міне, өнеге көзі қайда жатыр, тағылым көзі қайда жатыр...

Иә, бұныңыз жан тебіренгерлік хикая екен. Рахмет, Сізге! Дегенмен, бір сөз бір сөздің қуғыншысы, Сізге дәл осы жерде бір сұрақ қойсам ба деп оқталып отырмын.

– Қойып көр.

– Сол Сырым батырға біздің Қаратау деген бабамыз өрі ақманы, өрі қосшы болған дегенді құлағымыз шалады.

– Естісең жаңылыспағансың. Мен аз-кем білетінімді өзіммен бірге

көрге алып кетем бе, айтып кетемін. Дұрыс-бұрысын екшеу — сендерге аманат.

— Әлбетте.

— Онда былай: жалпы арғы тектерін қара жаяу адамдар болмаған. Өмірзақтан Қаратау туған. Қаратаудан Кішембай, Кішембайдан Шонық, Шонықтан Айтболат өрбіген. Айтболаттан — сенсің. Қаратау бабаларыңның Сырымға қиындықта қол ұшын бере білген батыр, бітпес дауда, бөтуасыз шуда кесімді де шешімді сөз толғайтын би, әрі шешен болғаны рас. "Атадан жақсы ұл туса, елінің қамын жейді" дегендей, мынау балбырап жатқан Балғымбайыңнан, немесе оның ұрпағы — немере-шөберелерінің ішінен ел билер басшы, сөз қадірін білер шешен, қаны мен жапына мәрттік, адалдық, қайырымдылық қасиеттері сіңген қайсар азамат шықпасына кім кеші?! Шығады, шықпай қалмайды...

— Құрметке толы отырыс күн ұясына еңкейген сәтте аяқталды. Ұлы батадан кейін Сұлтанмұрат:

— Қазақтың "Қонағым, бұйымды айт" дейтін қағидасы бар еді. Қалауыңызды айтыңыз, — деді.

— Менің бұйымым, біреу, — деді кейуана. — Тіріде сыйласып жүрелік. Ал, көз жұма қалсам, мына келін екеуің бас болып, "Ауылдың ақылгөйі, Балғымбайымыздың кіндік шешесі еді", — деп, шалым мен бес баламның жанынан орын тауып, ақ жауып, арулап қоярсыңдар...

Шағын ауылдың ортақ қуанышына орай қастерлі ата жұртта қара қазан көтерген үш ересек ұзақ отырып, ұзақ сырласты, уәде байласты. Бұл кезде өткеннен де, бүгінгі мен келешегінен де бейхабар бейкүнә сөби тәтті ұйқы құшағында болатын.

...Балғымбай жарық дүниеге келген кез оны жарық дүниеге әкелген дархан далаға алыс-жақын, таныс-бейтаныс дүние кәсіпкерлері жігі көз тігіп, жиі-жиі қатынай бастаған кез-ді. Неге келеді, не іздейді, нені іздейді — Дархан даланы мекен еткендердің басым көпшілігін бұл сауалдар мүлдем мазасыздандырмайтын, басым көпшілігі келім-кетімнен мүлдем қаперсіз еді.

Келіп-кетушілер де әрқилы: бірі — тауы шығылып, тәсі қайтып, қарғыс атқан өлкеге енді аяқ аттап баспағдай болып шошынғандар; екіншісі — көздегенін тауып, көңілін бірлеп, "дәндеген қарсақ құлағымен ін қазадының" кебімен басқан ізінен байлық табуға бекінгендер. Осы соңғы лектің өкілі саналатын геолог С.Н.Никитин арнаулы экспедицияны бастап келіп, Доссор мен Ескененің сорын жиектен, Карашүңгілдің ойын омыраулап қол бұрғылау станоктарымен ағаш рег мұнай барлау жұмыстарын бастап та жіберді. Жердің

құйқасы жұқа ма, әлде қалынасы тайыздау ма, олардың өп дегеннен-ақ жолы болды. Кәдімгі жергілікті адамдар күрекпен су шығаратын 6-9 метр тереңдіктен кілкіген мұнайға кезікті. Доссорда – 6, Ескенеде – 1, Қарашүңгіде – 5 ұңғыманы қазып, кәсіпшілер қауымын елең еткізер мәліметтер алды.

Жақсылық хабарды құлағы шалған соль-илецкілік адвокат іле-шала алыстан құрық лақтырып, Ембі аумағынан мұнай барлауға өз өгінішін беріп үлгерді.

1894 жылы – Балғымбай ана құрсағында жатқанда концессия Леман басшылық жасайтын петерборлық кәсіпкерлер тобына өтті: олар Ембі-Каспий серіктестігін құрып, үш жыл бойы қол станогімен 60 ұңғыма бұрғылады. Оған 800 мың сомға жуық қаржы шығындады. Леман осыдан кейін-ақ осы жердегі барлық мұнай барлауларына жеке өзі қожайын болып, іздестіру жұмыстарының көлемі мен техникалық жарақтандырылуын айтарлықтай арттырды. Оның компаниясы Қарашүңгіде тереңдігі 88-ден 275 метрге дейінгі аралықта 21 ұңғымаға бұрғы бойлатты.

1899 жылы – Балғымбай төрт жасқа толып, кіндік шешесі сыйға тартқан ат үстіндегі ерге түймейдей жабысқан жылдың қарашасында жиырма бірдің бірінен, N7 ұңғымадан мұнай фонтаны атты. Мұнайлы Ембі ұйқысынан ояңды. Іле-шала Каратов, Ескене, Новобогат алаңдарындағы ұңғымалар да мұнай бере бастады.

1908 жылы – Балғымбай түбіт мұрты тебіндеп, алғашқы мүшелді артқа тастаған көктемде Леман көпес Стахеевпен Ембі-Каспий мұнай қоғамын ұйымдастыру туралы келісім-шартқа қол қойды. Бірақ, екі жылдан кейін “екі қошқардың басы бір қазанға сыймай”, ажырасып тынды. Леман ағылшындық кәсіпкермен бірігіп, “Жайық-Каспий” мұнай қоғамын, ал Стахеев шведтік кәсіпкермен жұптасып, “Ембі” қоғамын құрды.

1911 жылы 29 сәуірде – Балғымбай он жеті дейтін сәйгүліктің жалына жабысып, тепсе темір үзетіндей дәрежеге жеткенде Доссорда N 3 ұңғымадан қуатты мұнай фонтаны бұрқ етті.

Жасын жіктеп, оны қалыналы өлкедегі қадау-қадау оқиталарға өлшем етіп алғанымыз болмаса, Балғымбай бұл тұста ата-бабасының ата кәсібін мирас тұтқан белі бекем, зейін-зердесі жетік, ескіше сауат ашып үлгерген мұрагерлердің бірі еді. Оның көз ашқалы көріп, танып келе жатқаны ұшы-қиыры жоқ, омырауын ала жаздай аңызға желпіп, тентек жел жөн-жосықсыз жұлқылайтын кең дала. Мұнда екі күннің бірінде шаң-тозаң ұршыққина үйіріліп, шиыршық ата шаңытады. Жел

ішін тартып, құйынның қарасы өшкенде кезек келдей қолбеген сағымға тиеді. Ол да көз алдап, көңіл арбаудың шебері. Ойда жоқта кілегей шымдыдық құрады да, алысты жақын, жақынды алыс, іріні кіші, кішіні зор ете қояды. Жеткізбейтін жүйрік. Құрық салғызбайтын қашаған.

Осы далада күнді түн аумстырғанша өзгеріссіз қалатын табаңды нәрсе — аптап ыстық. Аңқаны кептірген үстіне кептіре түседі. Ешкімді де, еш нәрсені де аяғысы жоқ, аямайды да.

Бірі — биік, екіншісі — жатаған төбелердің арасынан бір-біріне орайын тауып қосылып, тіркесе шұбалған, күн сәулесін тұзы мен тұзды суына ауната жалтыраған көлемі құнан бөйгелік тостаған сорлар да тосын көрініс. Сор жиегіне төңкеріле еңкейгендер, қаталап келіп, суға бас қойған тоқты-торым, қозы-лақ дегендер оңбай қателеседі. Олар, басқа емес, тентек жел әлдеқайдан айдап әкеліп, амалсыз ошарылаған қуыс кеуде қауқиган қаңбақтар шоғыры.

Оқта-текте шүйкеленген бұлттан көрер қайыр да шамалы. Бір тамшы тамызбай, маңып кете барады.

Балғымбай осы далаға бауыр басты. Осы дала мінезіне бой үйретті. Көгілдір көктем мен қоңыр күздегі бірнеше күн, бірнеше аптаға созылатын көші-қон дүрбелеңнің өзі оған сөн-салтанат шеруіндегі өсер сыйлайтын.

Олардың гума-туыс, көрші-көлеммен жайлауға жарыса көшкенде құмарта жетіп, қуана қонар құнарлы қоныстары бір жылы қақпақты қара қазан — Тайсойған мен Бүйрек, екінші жылы Қарабау мен Қаракөл маңы, үшіншісінде — Иманқара мен Қойқара сілемдері.

Шөлге ұрынбас, кенезе кептірмес үшін арғы-бергі жолда жағасын жайлап, сағасын кешіп-кесіп өтер өзендері — көктемде асау, жаз ортасына жетпей момақансып, жыланкөздене ағатын Ойыл мен Қиыл, Жем мен Сағыз.

Күнкөрістері малға телінген соң көлдеуден іздейтіндері — қазоты мен қырықбуын, ажырық пен алабота, жоңышқа мен бидайық, қоңырамықтан табуға тырысатындары — ебелек пен жусан, ізен мен еркек, бетегелі боз бен қылаң ұрып тұратын селеу. Құдыққа таңдайтындары — шымдауыт тепсең, не сазды ойпаң...

Төртінші ұлы Салтанат дүниеге келген жылды Балғымбай "Теңдік" балықшы ұжымшарында балықшы лауазымымен бастады. Мүлдем тосын кәсіп. Жалғыз оған емес, отырықшылықтан гөрі көші-қонға көбірек бой үйреткендердің бәріне бірдей тосын кәсіп.

Содан да шығар, ауыл іші гу-гу әңгіме. Қым-қуат болжам.

— Балыққа қарап қалған күн қайбір жақсы күн болар дейсің?!

Қазы орнына қайыс жұтқандай әрі-сәрі күн кешетін шығармыз...

— Ойбай, естідің бе, жыл сайын бірнеше адам теңізге ығып немесе жылымға батып кететін көрінеді. Өзің аулайтын балыққа өзің жемтік болады деген не сұмдық?!

— Басқа түскен баспақшыл. Көнеміз-дағы өкіметтің заңына. Көнбегенде қайда бармақпыз?! Әлі-ақ көңдігіп кетерміз.

— Өзен жағалағанның өзегі талмас демей ме? Аштан өлмеспіз. Бірақ коштен қалып қоямыз ба деп қауштенем...

Осындай сары уайымға сүйреген суық сөзді де, үміт отын үрлеген жылы сөзді де Балғымбай кеп естіді. Ести тұра төуекелге бел буды. Жаман атақ алмауды мақсат тұтты. Денесін суға сорғызып, табанын қамысқа тілдіріп өзен жағалады. Қауіп-қатерге бас тігіп, ақшулан толқынды адуын теңіздің төріне де озды. Ау құру мен ау сүзудің қырсырын бір кісідей-ақ меңгерді. Оны қолқанаты Қойшығараға да үйретті.

Бірақ, күн өте келе байқады, тірліктерінде көңілге қаяу түсірер түсініксіз жәйттер тым көбейіп бара жатқанға ұқсайды.

Мәселен, ұжымшардың ортақ қазанының балыққа толса да, байлыққа толмайтыны қалай? Бір кенеуі кеткен дүние. Оны жамал-жасқауға, аяғынан тік қоюға қауқары жетер жанашыр адам жөне көрінбейді.

Бұл, бұл ма? Ұжымшарға еріксіз жазылған орта шаруаның біразы күнкөрісі төмендеп, шаруашылықтан жылыстай бастады. Ұжымшар құруға белсене қатысқан адамдарды соққыға жығу, үйін өртеу секілді жаман гадет бой көрсетті. Есеп-қисаптың өңін айналдырған көзбояушылар да табылды. Табиғат шіркін де қарын жұбатар қанағатты көре қалғандай тарымшылық жасап, шалқын-шапшып жатқан шалқар теңізді жағалаудан көз көре кері ала қашты. Қысқасы, шығанақтан шырай, шаруашылықтан береке кетуге айналды.

Балғымбай осыларды бағалап, бағамдап үлгергенше іргесі сөгілген ұжымшар өз-өзінен тарап та тынды. Қайранда қалған балықтай сөмсіреген елдің тоз-тозы шықты, жан-жаққа бытырай көшті. Біреу Жайық бойындағы өзге шаруашылықтан тиянақ іздесе, екіншілері жақын-туысын, көз танысын сағалап, қалаға қарай ойымсты. Үшінші біреу ботадай боздап, кіндік қаны тамған даласына асықты.

Ал, Балғымбай-ше?

Ол "сынап тағдырдың орға жығуы да қиын емес екен-ау" деп қапалана бас шайқап, "Ендігі өзек жалғап, еңсе көтерер жеріміз өндіріс болуы керек" деген гоқтам жасады.

Кисе — киім, сауса — сусын, сойса — талшық болатын мадан қол

көтеріп, балық төңірегінен опа таба қоймаған зайыбы Қианш та, еңбектің дәмін ерте татып, пирап шыныққан зінгіттей ұлы Қойшығарасы да, мектепте білімге ден қойып, оң-солдарын танып қалған Өтебі мен Өтәлісі де осыны жөн көрді. Бұл төтенше шешімнің мәнісінен бес жастағы Салтанат пен үш жастағы Мақаш қана бейхабар-ды.

Балғымбай үшін қаладағы өндірісте ең оңтайлысы құрылысшылық болып шықты. Ол механикалық зауыттың (кейін машина жасау зауыты) Мәдениет үйін салушылардың сапына қосылды. Мұнда да күндіз-түні қайнаған жұмыс. Тас қалайды, балшық илейді. Дегенмен, су үстіндегі қалтылдақ қайықтан құтылып, алашаңдап қара жер басқаны өзі үшін өзгеше бір қуаныш.

Бір күні оны зауыт басшылары шақыртты. Бұндай шақыртуды дағдыдан тыс нәрсе деп ұққан Балғымбай көңіліне секем алып қалған. Сөйтсе үрей шақыратындай ештеңе жоқ екен.

— Елге Ембі мұнайы ауадай қажет болып жатыр. Сол қажеттіктен Қандығаш-Гурьев теміржолын салу жоспарланды. Жол құрылысына қайратты мамандар керек. Соның бірі етіп тізімге сені жаздық. Қарсы болмассың, — деді басшылар.

— Ұйғарым жасап қойсаңыздар бас тартып не қылайын, — деді ол. — Қайда да бір жұмыс қой.

Балғымбай жалтақтамады. Жалтақтау әуел бастан бойына сіңбеген қасиет-ті.

Қолына жолдама алған Балғымбай үйін Ескенеге көшіріп апарып, өзі ұзындығы 518 шақырымдық Қандығаш-Гурьев теміржолын төсеушілердің қатарына келіп қосылды. Байқап-болжап қараса, бұнда да бармағын балға батырған ешкім жоқ. Техника енді-енді келе бастаған. Көп жұмыс қол күшімен атқарылады. Бүкіл трассаның жартысынан астамы тірі жан мекендемейтін елсіз, сусыз шөл даланы кесіп өтпек. Жергілікті құрылыс материалдары, сірә, тапшы. Осы секілді көз көріп, жүрек сезіп тұрған қыруар қиындыққа бас құрылысшы — "Союзтрансстройдың" басшылары қалай қарайды екен деп әркімнен сөз тартып қараған. Олардың айтуында, қайығы жөн емес. Бәрін де жеңу қажет. Теміржол желісі 1939 жылдың ақпан айының аяғында іске қосылуы тиіс!

Екпінді құрылыс басы дәл құмырсқа илеуіндей. Құжынаған адам. Гурьев-Орскі мұнай құбырының басшылары осында, аз-кемі жоқ, 2000 қазақ жұмысшысын ауыстырыпты. Іле-шала оларға сонау Воронежтен, Курскіден, Куйбышевтен, Орал мен Сібірден, Башқұрт пен Татар елінен жүздеген тілеулестер қосылды. Трестегілер осы нөпір күшті бірден

"солтүстік" және "оңтүстік" аталатын екі учаскеге бөліп, 1936 жылдың 19 мамырында Қандыағаш беттен, 26 мамырында Гурьев беттен ұлан-ғайыр жұмысты бастап та кетті. Екі құрылыс басқармасын құрды.

Дамылсыз еңбек басқалармен бірге Балғымбайды да шарға салған болатын шыңдан үлгерді. Күрек пен көптеңді қатар сілтеген ол әуелі екпінді, кейін стахановшы атанды. Жұмыстан тыс уақытта сауатсыздықты жою үйірмесінде сауатын, стахановшылар мектебінде кәсіпін жетілдірді.

Ағаш шебері, тас қалаушы, балташы мамандықтарын жүрексіңбей атқарар дәрежеге жетті. Екі жасқа өсейді.

Ал, екпінді құрылыстың дүбірлі көші күн сайын ілгері озып, мұнайлы өлке аумағына екі жақтан сұғына жақындай түсті. Осынау көш легінде Балғымбай да екпінін еселеп, аға тарта берер ме еді, қайтер еді, егер екінші ұлы Өтеп ойға ой салар ұсыныс жасамаса...

Бұл Өтептің мұнай техникумын бітіріп, Ескенеге келген беті еді. Шай үстінде:

— Сіздерге Ата Көпек дейтін түркімен ақынының бірер өзін әңгімесін айтып берейін, — деді ол.

— Айт, айт! Біз қосылып құамегемі қашан?!

Бір молда Ата Көпекті ұялтпақшы болады.

— Жасың болса, міне, алпысқа келді. Не бір намаз оқымайсың, не ораза ұстамайсың, құрбан шалу дегенді тағы білмейсің. Сонда жұмаққа қалай бармақсың? — деп сұрайды.

Ата Көпек басын иіп:

— Молдекем-ау өзін арқалап барасың да, — деп жауап береді.

Дастарқан басындағылар біраз күлісіп алды да, "Мұны неге айттың дегендей Өтепке аңтарыла қарады. Балғымбай да аң-таң. Маған арнады деді ме, сөзден кейін:

— Балам-ау, мұсылмандықтан қашып жүрген мен жоқ. Бірақ, намазға да, оразаға да, құрбан айтқа да уақыт керек, уақыт, — дей салды.

— Әке, — деді Өтеп, — бұл өзін. Молдаға ұқсап Сізге намаз оқы, ораза ұста, құрбан шал, сонда жұмаққа барасың деп үгіт айтпақ емеспін. Бес ұл өсіріп, тәрбиелеген кісінің орны онсыз да жұмақта болады деседі. Кезі келгенде Сізді де, шешемізді де жұмақтың төріне бесеуміз-ақ арқалап апарамыз. Ал, сол жұмаққа дейін Сіз бізге керексіз. Қазір тосен жатқан теміржолшылар күні ертең-ақ салынып бітеді. Демек, ол уақытына жұмыс. Одан кейін тағы қайда бармақсыз? Сондықтан тұрақты тиынақ, орнықты орын қажет. Ондай тиынақ пен орын Сізге де, Қойшығара ағайға да өзір. Бөріміздің бірге болғанымыз дұрыс...

Балғымбай ойлаып қалды. "Бәріміз бірге болайық дейді. Шынында да бізді алда қандай күндер күтіп тұр. Бірге болып, бірге жүріп, буын бекіткен де жөн-ау".

— Теміржолда танысқан Николай деген тамырым "Үлкен болсаң, кішіні де тыңда", бұл орыс мақалы, — деп талай рет ақыла ақыл қосқан еді. Және айтқаны мүлтік кетпейтін. Жарайды, сенің айтқаның болсын, — деді ол. — Алайда, білімсіз адамнан мұнайшы шыға ма? Келістіре алмай келекеге қалмаймыз ба?

Бәрі де келіседі. Өмір үйретпей қоймайды. Оның мектебі шынайы мектеп. Қала берді қастарыңда мен бар емеспін бе?

— Мақұл, мақұл. Көзімізді жеткіздің.

Өтеп қуанып-ақ кетті. Оқу деп оқшау кетіп, әке-шешенің, ағайын-туыстың ыстық құшағын сағынғаны бал-бұл жанған бет-әлпетінен айқын аңғарылып-ақ тұр.

— Менің бұндай ұсыныс жасауыма жаңағы Ата Көпектің көмектескенін жасырмаймын. Тағы бір өңгімесін тыңдап қараңдаршы, — деді ол.

Бірде Атаға Потдан деген жерлесі жолығады да:

— Біздің өлкеде болдыңыз ба, — деп сұрайды Атадан.

— Болдым.

— Ендеше менің туыстарымның халі қалай екен, неңдей жаңалығы бар?

— Оларда қазір жаңа ит бар көрінеді.

— Бұрынғы иттері қайда екен?

— Өлген түйенің егін жеп, жарылып өліпті.

— Аа, түйе қалайша өлген?

— Әкең өлген соң қарайтын кісі болмаса керек.

— Әкем қалай дүние салған?

— Байғұс анаңның ажалынан кейін өмір сүре алмапты...

Балғымбай, осыған орай, өзінше түйін жасады: "Апыр-ай, алыс жүргеннің жатқан да жаман болуы қиын емес екен-ау. Түйе мен иттерге жаны ауырмасын-ақ, ал әке-шешесінің дүниеден өткенін біреуден естіп, беті бүлк етпей тұрған жаңағы Потданың қандай белбүйрек, қандай тасбауыр. Құдай сондайдан сақтасын!"

Сөйтін, 1938 жылдың жазында бір шаңырақта үш бірдей мұнайшы пайда болды.

— Теміржол құрылысынан ауысқан Балғымбай — Ескене мұнара құрастыру цехына ағаш шебері, балықшылықтан кейін қолайлы жұмысқа қол жеткізе алмай пұшайман күй кешкен Балғымбаев

Қойшығара — Ескене кәсіпшілігіне мұнай өндіруші оператор, мұнай техникумын үздік бітіріп, осы кәсіпшілікке жолдама алған Балғымбайев Өтеп — мұнай өндіруші шебер мамандықтарын бойынша іске кірісті.

Мұнара құрастырушылар Балғымбайды мүлдем жатырқамды. Қайта бұрынғы ағаш шебері басқа жұмысқа ауысып кеткендіктен қолдары кесіліп қалғандықтарын айтып, құшақ жая қарсы алды.

Мұндағы басты міндет — мұнараны тез, әрі сапалы құрастыру екен. Бұл жауапты шаруадан Балғымбайға тиесілісі де аз болмады. Бір жақсысы орталарында, техника мен көліктің тапшылығын әбден сезінгендіктен де шығар, “мынаны сен атқарасың, мынаны мен” деп керіліп, керілдесуші жоқ. Бәрі жұмыла кіріседі.

Ол кезді бұрғылауда, жалпы мұнай өнеркәсібінде “ағаш дәуірі” дейді екен. Ал, ағаштың аты — ағаш жарылады, сынады, ісінеді, шіриді. Ауырлықты көтере алмаған ағаш мұнараның сатыр-сұтыр сынып, көз көре жантайып қалғанын талайлар өз көзімен көріпті. Сондықтан ескі-құсқы мұнара сұлбасын жамап-жасқап пайдала асыру да, бір жерден екінші жерге шашау шығармай көшіру де биік парыз. Қайткенде де өндірісті тоқтатпау керек.

Осындай сан-сапат қапылыста тәжірибесі де, білігі де аз Балғымбайдың сыр беріп қоюы әбден мүмкін-ді. Бірақ, оған араша түсер күш табылды. Оның ең бастысын талай қиындық қазанында қайнап-піскен қайсарлығы десек, қалғанының орнын ұжым мүшелерінің жанашырлығы, баласы Өтептің білім-білігі толтырды. Балғымбай бұларды да місе тұтпай мұнара құрастырушылар үшін ашылған арнаулы курсқа қатысты. Үйге келе сала естіп-білгенін Өтепке айтып, дүдәмал түсінігіне түзету енгізіп отыруды да ұмытпады.

— Оу, балам, мұнараның ұшар басында “кронблок” дейтін тетік бер екен. Ол не қызмет атқарады, маған соны ұғындырып жібер, — дейтін.

Келесіде “талевый блок” немесе “крюктің”, одан әрі “подвеска” мен “верлюктің” сырын аштыратын. “Қойшығара, сен не білп, не үйрендің, білмегеніңді, түсінбегеніңді Өтеп ішіңнен сұрап алуға арланба”, — деп қоятын, анда-саңда.

Осылайша Балғымбай ортаға сіңіп, өзін ісінде сапа, сөзінде береке бар адам ретінде танытты. Шаңырағына шырай еніп, босағасынан жиі сығалайтын жұтаңдық ығыса бастады.

Бір өкініштісі — тірек көріп жүрген Өтебі күзде Армия қатарына аттанып кетті де, орны ойсырап қалды. Оның ендігі сүйенері Қойшығарасы еді.

Құдайға шүкір, өндірістергілер Қойшығараны да бірден

бауырларына тартып, үйіріп әкетті.

— Әй, Қойшығара, шыныңды айтшы, өкең сені әуел бастан қойшы қылығы келіп Қойшығара атаған ғой. Бірақ, сен бүгіннен бастап мұнайшысың, қой бақбайсың, станок-качалка бағасың, — деді алғашқы әңгімелерін өзін-қалжыңға тоғытқан аға оператор Бекмүрзиев Айдарбай мен учаске шебері Әжібаев Садыр оны орталарына алып.

— Бірден ескертіп қоялық, жасық, жасқаншақ адамнан мұнайшы шықпайды. Қиындық атаулыны жігерлі болсаң ғана, айтқан ақыл-кеңесті зердеңе жедел түйсең ғана меңгересің. Үлкен ағаларымыз бізге соны үйретті, соған тәрбиеледі. Түсіндің бе?

— Түсіндім...

— Онда өндіріс алаңын аралауға шығайық.

Үшеуі Ескененің шығысын бетке алды. Айдарбай сөйлеп келеді.

— Сен ауылдан келгендіктен ауылдың түсінігімен сөйлейін. Мәселен, анау басын шұғып тұрған станок-качалканы, былайша айтқанда, сиырмен салыстыруға болар еді. Сиырдың сүті тімінде дегендей, станок-качалканың өнімі қуатында. Қуаты артқан сойын өнімі молея түседі. Бұрын бұлардың онше жетілдірілмеуіне байланысты тереңдік сорантарының жүріс ұзындығы 1, 4 метрден аспады. Олардың үйкелістегі ашық тұрған бөлігі тез тозатын. Бақылау-өлшеу аспаптары, зерттеу аппараттары аз пайдаланылды.

Садыр Айдарбай сөзін іліп әкетті:

— Бұлар жағынап көзіміз енді-енді ашылып келеді емес пе? Өткен жылдан бастап Ембі кәсіпшіліктерінде ұңғымаларды зерттеуге арналған алғашқы аспап — Яковлев аппараты пайда болды. Сол арқылы ұңғымалардың күш-қуатын анықтау мүмкіндігі туса, станок-качалканың әр түрін енгізу әрбір ұңғымаларға неғұрлым ыңғайлы тәсіл табуға, суланған ұңғымалардан сұйықтықты сұрыптап алуға, ұңғымаларды құм тығандыларынан тазартуға жол ашты. Болашақта бұлардан да жаңа, тиімді аппараттар келмек. Оның иесі сендер боларсыңдар!

Садыр Қойшығараны қаусыра құшақтап, арқасынан қақты. Сырласу келесі күні де жалғасты.

— Қойшығара, — деді Айдарбай ағынан жарыла сөйлеп, — сен мені осы саланың аса білгірі санамай-ақ қой. Жұмысқа кіргеніме бір-ақ жыл. Сонда да көш соңында қалмай, біраз жәйтті аңғарып, көңілге түйдім.

— Айдарбай аға, солар жөнінде айтыңызшы...

Жиырма екіге жаңа толған балаң жігіттің әр нәрсені білуге, біле түсуге құмарлығы мен құштарлығын көзінен таныды ма, әлде

жүзінен аңғарды ма, сол күні Айдарбай көңіл қойнауындағы "қазынасын" аямай-ақ ақтарды.

— Ұрғыманың не екенін айттым ғой. Оны пайдалану әдісін үш топқа бөледі. Біріншісі — фонтандық, бұнда мұнай ұнғымадан өз-өзінен ағып-тегіп атқмалайды, екіншісі — мұнайды ұнғымаға сырттан айдалған тығыздалған газ қуатының көмегімен алу, үшіншісі — сораптық, мұнайды сораптардың әр түрлі түрімен шығару. Бізде осы үшінші әдіс басымырақ. Аа, ең кереметі фонтан ғой, шіркін! Оны, асыам, өз көзіңмен көргенің дұрыс.

— Бұл айтқандарыңызды жақсы ұқтым. Енді насос қондырғысы туралы түсінік берсеңіз...

— Жарайды, ол ұнғымадағы сораптан және ұнғыманың аузы жанында жерге қондырылған станок-качалкадан тұрады. Сораптың не екенін кейін, жер үстіне шығарғанда көрерсің. Станок-качалкаға келсек, оңда негізінен алғанда, рама, теңгергіш, теңгергіштің басы, қарсы салмақтар, шатун, кривошип, редуктор, электр двигатели, тежегіш, тіреуіш, кривошиптің қарсы салмағы секілді бөлшектер бар.

— Рахмет, Айдеке! Біраз нәрседен көзімді аштыңыз.

— Бұлар өмішесі ғана. Көзді аша түсу үшін, алдымен, білім керек.

— Әрине, өзiрге ол жағынан ұяттымын...

Иә, құлағымның түбінен күнде ызыңдайтын бір заржаққа қайдан тап қылды мені деп теріс айналып жатқан Айдекен жоқ. Өзі қиналып қалса:

— Осыны иің Өтептен сұрашы, — дейді, немесе бөлімше шебері Әжібаев Садырға жүгінеді. Тіпті амалы таусылып жатса, кәсіпшіліктің аға механигі Дорбин Бағытқа барып ақылдасуды ұсынады.

Нағыз қамқоршының қасиеті емес пе бұл?!

Сойтін жүргенде екі жыл зыр етіп, мұнайшылық кәсіпте зор болмаса да, қор болмасын мойындап, жас қанатын енді-енді қомдай бастаған Қойшығара да Армия қатарына аттанып кетті. Балғымбай бұған да көніп: "Тыныштығы болса, бәрі де ештеңе емес", — деп, шүкіршілік етті. Бір күні баласынан, қай кезде жазылағаны белгісіз: "Ұлы Отан соғысы басталды. Мен соғысқа кетіп барамын", — деген үрейлі хат алды. Үрейге үрей қосылды. Фин соғысынан аман қалған Өтебі тағы да қанды қырғынға кірмек пе?

Міне, тағдырдың ісі. Бір шаңырақтың бейнетін зейнетке ауыстыру қамындағы бейкүнә жандардың бас-аяғы бірер жылда жан-жаққа бытырап, ауыр жүктің қырық алты жастағы Балғымбайдың иығына түсерін кім болжап білгендей еді?

Дегенмен, ел-халқы сияқты Балғымбай да ауыр сыннан сүрінбей өтті. Ол Мемлекеттік Қорғаныс комитетінің Қызыл Туш жеті рет жеңіп алып, оны мәңгілік сақтауға қаадыру құқығын иеленген ескенеліктердің ерен еңбегіне ерекше үлес қосты; “Қазақстан мұнайшысы” танк колоннасын жасақтау, майданға азық-түлік, киім-кешек жөнелту бастамашыларының бірі болды; Доссорда жерасты қабатына су айдау қондырғысын іске қосудың маңызды тетігін өз қолында ұстады; Қошқар кен орнының пайдалануға берілуіне маңдай терін төкті; Ұлы Жеңістің қуанышын көрді, соғыстан аман-есен оралған үш арысын құшағына қысты; бес ұлының оқып азамат болуына, отау тігуіне қамқорлық жасады; бірнеше оңдаған немере, шөбере сүйді, мұнайшылық кәсіпте Балғымбай әулетінің негізін қалап, 1972 жылы 77 жасында туған топырағынан мәңгілік мекенін тапты...

Денсаудығы мұнайшы кәсібін жалғастыруға мүмкіндік бермеген Қойшығара қала сыртындағы “Теңдік” ұжымнарына мүшелікке өтті.

— Қойшығара осы ұжымда (кейін кеңшар болды) зейнеткерлікке шыққан 1978 жылға дейін мотор жүргізуші, көкөністерді тұздаушы шебер қызметін атқарды, абыройсыз болған жоқ, — дейді зайыбы, жеті перзент анасы Ақтөрешева Қанзира аяй. — Бірақ, әле-әлгенше жарық күнін мұнайшылықты аңсаумен өткізді.

Сондайда өрекіпген көңілін басу үшін:

— Бәріне кіналі соғыс, бірақ одан аман келгеніңе, бүгін сен тыңдырмағаңды балаларың тыңдырып жатқанына төубе ет, — дейгінмін. — Шынында да төубе етеміз. Әкесінің кәсібін қыздары: Нұрзила, Залха; ұлдары: Нұрман, Бейбіт, Мұрат, Самат; келіндері: Айнаш, Агила жалғастырып жатыр. Оны одан өрі жалғастырамыз деп қанатын қомдап жүрген немерелері де көп. Құдай берген бағын қайтып алмасын тек.

Иә, Қойшығара шаңырағында бақыт құсының мәңгі үя саларын тілеген абыз Ана жүрегінің дүрсімі менің құлағымда тұр...

*Келелі істі көппен шеш,
Шыршық атса еппен шеш.
Асқыған істі асықпай,
Ақылға салып, ертең шеш.*
» *Алдың қандай дау келсін,
Билік айтсаң – тура кес.
"Мұның қалай?" – демесін,
Алыс-мақын көңілдес.*

Ақтайлақ би

БАЛЫМБАЕВ Отап (1917 жылы

қараша айында Гурьев қаласында туған – 1966 жылы қайтыс болды) – мұнайшы, партия-кеңес қызметкері. Ұлы Отан соғысына қатысушы. Атырау мұнай техникумын (1938) және Қазақстан КП Орталық Комитеті жанындағы Жоғары партия мектебін бітірген (1952). 1945 жылдан партия комитеттерінде мұнай мәселелерімен айналысты: әуелі облыстық партия комитетінде, 1948 жылдан Мақат аудандық партия комитетінде нұсқаушы, 2-хатшысы болды. 1952-54 және 1958-60 жылдары Атырау облыстық партия комитетінде бөлім меңгерушісі, 1954 жылдан Жылыой аудандық партия комитетінде бірінші

хатшы, Атырау қалалық атқару комитетінің төрағасы, 1963 жылдан «Қазақстанмұнай (кейін «Маңғыстаумұнай») бірлестігі бастығының орынбасары қызметіне жіберіліп, Маңғыстаудағы Өзен, Жетібай кен орындарын игеруге тікелей қатысты.

Еңбек Қызыл Ту, «Құрмет Белгісі» ордендерімен және медальдармен марапатталған.

(тұңғыш «Қазақстан мұнай энциклопедиясынан» үзінді)

Балғымбайдың екінші ұлы — **ӨТЕП** аудандық, қалалық, өлкелік партия, Кеңес органдарына мүше, депутат болып сайланған, Қазақстан Компартиясының VIII, X съездеріне делегат болып қатысты.

Зайыбы Сәрсенова Бәтен — ұлағатты ұстаз, қазір құрметті еңбек демалысында.

Өтептің үкені — Нұрлан Өтепұлы, Алматы политехникалық институтын бітірген. Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе өңірінде қарапайым мұнайшылықтан Қазақстан Республикасы мұнай-газ өнеркәсібі Министрі, “Қазақойл” ұлттық мұнай компаниясының президенті дәрежесіне дейін өсті. Қазір республиканың Премьер-министрі.

Нұрланнан кейінгі ұлы — Нұрберген де, мұнай кәсіпшілігінде мол тәжірибе жинақтаған маман. 1983-86 жылдары Кеңес Одағы геолог-барлаушыларының басшысы болып Пакистанда еңбек етті. Бұл күндері Канада компаниясының Қазақстандағы өкілі.

Саламат та мұнай саласында. Әнуарбек Теңіз кенішінде жұмыс істеп жүріп, ауыр сырқаттан көз жұмды...

Адам баласына, кез-келген тіршілік иесіне бір-ақ рет берілетін өмірде Өтеп біреуге аға, біреуге іні, біреуге құрдас, біреуге ағайын-туыс, басшы да қосшы бола жүріп не қаснетімен, не еңбегімен есте қалды?

Әңгімеміздің өлкіссасын естеліктерден бастайық. Олардан сағыныш әлебі, жүрек дүрсілі, құрмет пен ізеттің үлгісі сезіледі...

ҚҰДАБАЕВ Қуаныш:

— Бұл жасқа келгенше, Абай айтқандай, “жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, айтыстық, тартыстық — әуешілікті көре келдік. Енді жер ортасы жасқа келдік: қажыдық, жалықтық”.

Осындай кезде жалын-жастықтың қызығын бірге бөліп, еңбекте қатар тер төккен, шын ниетпен сыйласқан жаңдарды қалай ұмытарсыз? Соғардың бірі, бірегейі — Балғымбайдың Өтебі еді ғой. Адамгершілігінің молдығы, жолдасқа адалдығы болар, бізді бауырына тартып, шексіз қамқорлады. Қолымыздан іс келеді-ау дегендерімізді қолдап, бақылауға алып жүрді. Кездесе кеткенде: “Осы Шамбай не тындырды? — деп Оразалиевті, — өлгі Ерғожадан не хабар?” — деп Таумановты сұрастыратын. Ешқайсымыздың орынсыз сөз естімеуімізді, қақпай-соқпай көрмеуімізді ойластырып, қорғайтын. Арамызда хаттамаға түспеген, бейресми келісім бар-ды. Оны ешкім бұзбайтын, бұзуга тиісті де емес еді.

Өтеп өте адал, таза адам болатын. Біреуден бірдеңе дөметпейтін. Жақсылығын бұлдамайтын. Туралықты, адалдықты сүйетін. Ойындағысын

бүкпесіз айтып тастайтын. Үлкенге де, кішіге де солай еді-ау.

Істе ұйымдастыру қабілетімен ерекіне көзге түсетін. Күрделі мәселелер көтеретін, оларды қалай, кімге барып шешуде де шеберлігі асып жататын.

Мұнай министрлігінде Оруджев дейтін орынбасар болған-ды. Барынша ыссы, жұмыс бабымен келген сайын екі аңғарымды бір етікке тығып кете жаздайтын. Сол кісі:

— Осы мұнайлы Ембіде менің көңілімді жібітпей қоймайтын бір кісі бар. Ол — Өтеп Балғымбаевтың Мәселе қойса, оны дәлемдей біледі. Қаржы сұраса, қайда жұмсайтынын, қалай жұмсайтынын алдына жайып тастайды. Мақатта жүргенінде де, Жылыойда болғанында да солай істеді, — дейтін.

Ол өзінің іскерлігін қалалық Кеңесті басқарғанда, Маңғыстауда жарқырата көрсетті. Өттең өмірі қысқа болды...

САҒЫНБАЕВ Мұсабай:

— Мен 1950 жылы 21 жасымда Мақат ауаткомы қаржы бөлімінің меңгерушілігіне жұмысқа бардым. Өтеп ауарткомның екінші хатшысы екен. Мені қабылдап, ақыл-кеңесін айтты. Қаржының айналасында шатақтың көп екендігін ескертіп, сақ болуымды өтіңді. Жасай алмайсың деп, өңменімен итермеді. Осы ізгілігі, ниеті мен қамқорлығы менің өмірімде өшпес із қалдырды. Ол данышпан Абайдың: “Егер де есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір, өз-өзіңнен есеп ал!” — дейтін сөзін жиі-жиі еске салатын.

Кейін, 1958 жылы облыстағы ең ірі кеңшар — “Балқұдыққа” директор болып бардым. Сол тұста ол ауыл шаруашылығы саласында жасамаса да Азырға келіп, шаруашылығымды көріп, көңілге түйгенін ортаға салып жүрді. Ал, қаладағы жиналыстар мен бас қосуларда көре қалса, айналасындағыларға: “Кішкентай деп қомсынбаңдар, бұл ең үлкен кеңшардың директоры”, — деп таныстырудан жалықпайтын. Сөйтіп, ол мені ағамдай, әкемдей баулыды. Оған өзімді борыншты санаймын. Бір есте қаларлық жай — ол тура, әрі тауып сөйлейтін. Өткір сынайтын. Сол себепті оның сөзін естуге құмартқанбыз.

Мұнайшылар әулетінде бұлардан асқан әулетті әзірге білмеймін. Бәрі де білімді, абыройлы, біріне-бірі төрбиеші болған жаңдар. Әдепті ұрпақ өсірді. Өтәлімен аралас-құраласпын. Салтанет екеуміз бір жылдың төлі едік қой. Мақаш — қымас досым.

ЛУҚШАНОВ Ғазиз:

— Өтеп Мақат ауданына екінші хатшы болып келгенде мен оқу

бөлімінің меңгерушісі едім. Әуелден де бір-бірімізді білетінбіз, етене араласып кеттік. 1941 жылы педучилиште бітіріп, алғашқы еңбек жолын Балықшы поселкесінде бастаған Бәтөн жеңгеміз мектепте ұстаздық етті.

— Өтептің жұмысына байланысты көші-қонымыз көбейіп, тұрақтап қызмет істей алмадым ғой. Әйтпесе “Халық ағарту ісінің үздігінен” де жоғары атаққа жетер ме едім? — дейтін ол кейде әзілдей сөйлеп.

Өтекеннің бірнеше тамаша қасиеті ойда қалды. Ол сөз қисынына жүйрік адам еді. Қандай қиындықтан да жол тауып шыға алатын. Кадрларды орынсыз жазаға бермейтін. Кемшілікке білместіктен ұрынды ма, әлде әдейі жасады ма, соны зерттеуден уақытын аямайтын.

1958 жылдың желтоқсанында облыстық оқу бөліміне орынбасарлыққа ауыстырылдым. Қалада үй мәселесі қиын. Содан туыстық қатынасы бар Есенжанов Жетпісбайдың үйінде жаттым. Өтептің қалада Кеңес төрағасы болып істейтін кезі. Бірде ол маған:

— Сен Жетпісбайдың үйінен кетпе. Ол сенде пәтердің жоқ екенін менің құлағымға құйып отырудан ерінбейді. Айта берген соң түбінде бірдеңе шығады, — дейді.

Ақыры обком хатшысы Әлсейітов Түсіптің араласуымен, Өтекеннің көмегімен үй мәселесін шештім-ау.

1964 жылы Алматыға көштім.

— Неге көшесің? — деді Өтеп.

— Алты бала бар. Алды мектеп бітіріп жатыр. Соларды оқыту үшін астанаға жақындағанды жөн көрдім.

— Мұның ақы екен! Бірақ, онда қандай жағдай болады?

— Министрлік жұмыс береді.

Кейін Өтекең іссапармен Алматыға келіпті. Көшеден үлкен ұлымды көріп, бетінен сүйіп, бар жағдайға қанығыпты. “Бұл жолы соға алмаспын. Келесіде міндетті түрде сіздерге барамын”, — депті. Алайда, ол уәдесіне жете алмады. Маңғыстауда жұмыс үстінде қайтыс болып кетті.

Өткеннің бәрі естелік. Жылыой ауданына обком пленумына мәселе дайындау үшін құрамында сегіз адамы бар комиссияны бастап барғанын әлі күнге ұмыта қойған жоқпын. Мұқашев Саламат — ауданның бірінші хатшысы. Күндіз бытырап кетіп, кешке қонақ үйде бас қосамыз. Өтекең не тыңдырғанымызды сұрап алады. Бізден жазбаша ештеңе де талап етпейді. Күнде ауызша айтқанымызды ойына түйе берген ғой. Қорытындыда бәрін мәлдіретіп айтып шықты. Ондай қабілет кімнің қолынан келуші еді?..

РЫСЖАНОВ Әміржан:

— Ой, несін айтасың, басшысы Өтеп болып болып тұрғанда кең

Жылыойдың бағы талай өрледі. “Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады” дегендей, оның сауаты қандай еді, іскерлігі қандай еді, адамгершілігі қандай еді! Соңдай қасиеттерімен едді үйіріп өкертті. Оның қызметтегі талабы мен жеделдігіне өйгеуір басшы атамыш жүргендердің біразы төтеп бере алмай, өзінен-өзі абырап қалды. Ел ішінде кім жоқ, оны сөзбен елгіп, дастарқанымен алдарқатып, ықпалын өткізгісі, бұғып жатып, аяғынан оқыс шапғысы келгендер де табылды.

Ұмытпасам, 1955 жылдың күзі болар, ауданда сауда қызметкерлерінің активін өткізу жоспарланды. Міне, сол жиналыс аудандық Кеңес атқару комитеті (Назымов) мен аудандық сауда бөлімінің (Нәукенов) жауапсыздық көрсетуінен уақытында өтпей қалды. Осыған орай атқару комитетінің активке қатысуға тиісті адамдардың бір тобына келмей қалу жөнінде нұсқау бергені белгілі болды. Өтеп бұндай кемшілікке төзсін бе, кінәлілерді дереу жауапкершілікке шақырып, жеті күннен кейін актив жиналысын өткізіп тыңды. Принциптілік деген осы емес пе?

Сол тұста ол ауыл шаруашылығын дамытуға айырықша көңіл аударды. Жиі-жиі аралап, кадрларға қолдау білдіріп отырды.

— Кейбірі білімі жағынан жоғары деңгейде болмаса да, бірақ тәжірибесі мен іске берілгендігі жағынан Тасқарин Жұбаңдықтан, Сұлтанов Айтқалидан, Қараманов Рахметолладан, Мұхтаров Мұхиттан, Жақашев Саламаттан, Жарылғасов Ақмырзадан, Құдайбергенев Есеннен, Таласов Сұлтанғалидан, Шәкірова Сәлиден, Мергенбаева Жанбөнен, Оразбаев Абдолладан, Ершуов Назардан асып түсер адамды шаруашылық айналасынан көре алмай жүрмін, — дейтін ол.

Мақтанғаным емес, есеп-қисап жұмысының маманы ретінде мен де ауданның оның бірінші басшысы Өтептің тапсырмасын талай рет тап-тұйнақтай етіп орындадым. Өз басым Өтептің Жылыойдағы ізі ешуақыт өншейді, талай ұрпаққа үлгі болады деп есептеймін.

ЕСЕНЖАНОВ Жетпісбай:

— Өтекеңнің 6-7 жас ағалығы бар. Онымен екі мәрте, біріншісі — Мақат аушарткомында бөлім бастығы, екіншісі — қалалық Кеңесте төрағаның орынбасары болып бірге жұмыс істедім. Мақатта мұнайдың білгір маманы ретінде танылды. Кәсіпшіліктерде өнімділік пен сапаны арттыруға, сондай-ақ халықтың соғыстан сынған сағын көтеруге үлкен күш-жігер жұмсады. Ал, қалада көркейту, көріктендіру жұмыстарына көп көңіл бөлді. Мұнай жағатын қазандықтарды жою, көшеге, жану жүргізушілер жолына қарапайым өдіспен асфальт төсеуді қолға алды. Көпір құрылысына әзірлік жасадық. Қуаты 35 мың текше метрлік

темір-бетон бұйымдары зауыты, асфальт-бетон зауыты салынды. Бес қатарлы үйлер бой көтерді.

Сол кездің бір "сырқаты" бар еді. Кейбір жалған абыройға өуес басшылар істелмегенді істеді деп қосып жазып жіберетін. Өтептің жиіркеніш көретін нәрсесінің бірі осы болатын. Петровский атындағы зауыт басшылары 782 шаршы метр тұрғын үйді жоспарға қосып қойған ғой, кейінгі тексеруде әлгі тұрғын үйдің актипен ресімделмегені, тіпті атқару комитетінде бекітілмегені белгілі болды. Соңдағы Өтекеңнің ренішін көру бізге өте қиын тиді. Осыдан кейін ол құрылыс саласын қатаң бақылауда ұстауды тапсырды. Күрделі қаржының қаншасы қалай игерілгенін қалт жібермей біліш отырды. Ешкімге де босаңсып, босбелбеулікке салынуға жол бермеді.

Оның адамдарды жұмысқа жұмылдыру тәсілі ерекше еді. Талабы да жоғары болатын. Қазақшаға да, орысшаға да сауаттылығы әркімді-ақ таңғалдыратын...

АЙБАРОВ Айдын:

— Қаланы көркейтуге сіңірген еңбегі ұшан-теңіз. Соның ішінен оның Жайық өзенінің қала ішіндегі арнасын бекітуді тұңғыш қолға алушы болғанын бөле-жара айтқым келеді. Мәскеу көшесіндегі сметалық бюро деген мекемеге (бастығы Захарьян) әдейі тапсырма беріп, материалдарын дайындатқаны есте. Мерекелерде театрландырылған көрініс жасау, ұжымшарлардан ат алдырып, бөйге ұйымдастыру — Өтекеңнің жаңалығы. Қала маңында отырғызылған алма ағаштары қандай еді?! Олардан тонналаған алма жиналатын. Қазіргі университеттің оң жағында биологиялық бақ өсірілді. 1960 жылы қалада сыра зауыты, құты комбинатында наубайхана, кислород цехы, газ толтыратын станса іске қосылды. Мектептер жүйесі кеңейді.

Бір ғалабы, Өтептің ұсақ-түйекке балап назардан тыс қалдырған мәселесі жоқ. Бізді де соған үйретті. 1962 жылдың мамыр айы басында N 29 жол-құрылыс басқармасының бастығын шақырып алып, Жайық өзенінің сол жақ жағалауындағы жағажайды (пляж) он күн мерзімде толық тәртіпке келтіру жөніндегі өкімін қолына ұстатып жібергенін, қала мектептері аумағында санитарлық жағдайды жақсартып, жасыл желек қорын өсіру туралы арнайы шешім қабылдағанын ұмытқан жоқпын. Сол алпыс екінші мамырында қалада нөсер жаңбыр жауып, Доссор көшесіндегі N 6 үйде тұрған алты отбасы мүшелерінің үйдің құлауға жақын тұрғанын айтып, тура Өтекеңнің өзін іздеп келгені күні кешегідей көз алдымда. Ол дереу комиссия жіберіп, "Қазақстанмұнай" бірлестігі комбазасының бастығын (Холошнюк),

теміржол бөлімшесінің бастығын (Қарабаснақов), Петровский атындағы зауыт директорын (Хатюшенко), "Гурьев" санаторий бас дәрігерін (Лобанова), N 5 автобаза директорын (Шепеговский) жапа шеккендерге пәтер беру немесе жеке пәтерлерді жалға алуға міндеттеген-ді. "Адамдардың мұң-мұқтажына селқос қарауға болмайды, оны тез шешу керек", — дейтін ол.

АЙТҚАЗИЕВ Оразбай:

— Балғымбай жездеміз бен Қилані апамыз жарық дүниеге бес үл өкелді. Бәрі де тәрбиелі болып өсті, елдің сыйлы азаматтары атанды. Дегенмен, Өтептің қылығы, адамгершілігі, кішіпейілдігі, ағайын-туысқа жанашырлығы басым еді.

Үлкен қызым ауырып, төсек тартып жатып қалды. Ауылдың әдеті — балгер іздейді, бақсы шақыртады. Сойтіп жүргенде алты ай уақыт өтіп кетті. "Қой, мына баланы қор қылдық-ау, жұмысы да көп шығар, сонда да Өтепке апарып, көмек сұрайын", — деп Индер ауданының Кулагино селосынан қалаға алып келдім. Келген бойда ауруханаға орналастыруға көмектесті, сойтіп қызым қырық күнде сырқатынан құлан таза айықты. Ол, ол ма, Өтеп ауруынан айыққан оны үйіне жатқызып, медицина училищесінде оқытты. Ал, өзге адамдарға көрсеткен қамқорлығы қаншама! Адам денесінің патшасы — жүрек десек, таза, елжіреп, әділдікті аңсап тұратын жүрек Өтепте болғанына ешбір шүбе келтірмеймін.

Өмір бақи тынымсыз тіршілік ортасында, игіліктер мен ізгіліктердің терең иірімінде жүрген Өтеп қысқа ғұмырында не тыңдыра алды, жапы неге құмар, неге қас еді, адамдар оны қандай қасиеттері үшін қадір тұтты дейтін сан алуан сұрақтардың біршамасына енді қал-қадерімізше өзіміз жауап іздеп көрелік.

1949 жылдың шілдесі еді. Қазақтың көрнекті қаламгері Ғабдол Сланов іссапармен Атырауға келді. Ботен адам емес. Қызықоғадағы Тайсойғанның түлегі. "Арман ағысы", "Кең өріс" повестерінің, "Дөң есқан", "Шалқар" романдарының авторы. Оның үстіне еңбек жолын Мақат кәсіпшілігінде бастап, ұзақ жыл мұнайшы болған. Мұнайшылар өмірінен "Жаңартау" романын жазған.

Ол келген бетте бас штабқа — облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Рахиев Сәлімжанға кіріп, өзінің бұл жолғы мақсаты да "қара алтын" өндірушілер қауымымен жүздесу екенін мәлім етті.

— Сізден бір өтініш, — деді ол, — маған бірер күнге өнеркәсіп-транспорт бөліміндегі нұсқаушы Балғымбаев Өтепті қосшы етіп берсеңіз екен. Жас болғанмен ойға түйгені көп сырласым еді.

— Өтінішіңіз дұрыс-ау. Бірақ, біз Өтепті өткен жылы Мақат ауданына екінші хатшылыққа жібергенбіз. Келешегінен үлкен үміт күткен кадрымыздың бірі. Қайнаған өмір ортасында біраз шынықсын, тәжірибе жинақтасын дедік.

— Дұрыс шешім. Аа, бірінші хатшысы кім?

— Османов Құлақтайыр.

— Жылыойда кім?

— Өтебаев Сафи.

— Міне, гажап! Маған аттың басын әуелі Ембинің кіші ордасы Доссорға, одан әрі кең Жылыойға бұр, десейіші...

Иә, Габец бұдан екі жыл бұрынғы сапарында өнеркәсіп-транспорт бөлімінде нұсқаушы болып істейтін Өтеп інісімен етене танысып, емен-жарқын сырласқан-ды. Жас келін Бәтештің қолынан шай да ішкен.

Сол жолы Өтептің 1938 жылы Гурьев мұнай техникумын бітіргенін, қазан айына дейін Ескенеді мұнай өндіру жөніндегі шебер болып істеп, Армия қатарына шақырылғанын, фин соғысына қатысқанын, одан Ұлы Отан соғысы лап етіп, Ленинград майданындағы қаңды шайқастардың қақ ортасында болғанын, Пушкин қаласында авиамеханиктердің әскери мектебін, Батайскіде ұшқыштар мектебін бітіріп, истребительдер полкінде қызмет еткенін өз құлағымен естіген.

Жазушы-журналистердің қай кезде де адамның ішкі жан сырын ашып, ақтармай қоймайтын қасиеті бар емес пе? Габец де сол әдіспен оның ата-тегін тәптіштей сұрап, ерекше қуанышқа бөленді.

— Ойбай, Өтепжан-ау, кішкентай көкірегіңде үлкен қазына жатқанын бүгін дейін білсеңші?! Сонда сенің арғы бабаң анау тарихшы Вяткиннің “Сырым батырында” айтылатын Сырымның оң қолы, би, батыр да иешен Қаратау болып шықты ғой. Иә, иә, тұтқындағы Сырымды босату жөніндегі хатқа он адам: Сегізбай, Тормамбет, Абдулхалел қожа, Көккөз би, Шүкірәлі батыр, Досан би, Барақ батыр, Мүрат би, Сышыра би қол қойса, соның бірі — Қаратау. Кіші жүздің ханы Нуралы билік басынан шеттетілгенде ел тізгінін Әлім өулетінен Сартай би, Қаракөбек би, Мұратбек; Жетіру өулетінен Тіленші батыр мен Жанболат батыр; Байұлынан Сырым мен Қаратау би ұстаған. Бұл тақырыпқа екеуміз тағы бірде қайта оралармыз. Солай ма?

— Әабетте...

Түс ауа Габдол жолға шықты. Доссор өзіне қашаннан таныс өлке. Туған Тәйсайғанына бара жатып, адамдарын қымай, талай рет аулап-қунаған жері. Тұсынан асығыс өткен келі де бар. Сондай кезде де, жазушының өз сөзімен айтсақ, Доссоры: “Ембі тарихында елеулі орыным

бар; осынау кең аймақ байлығын игеруде атқарғаным көп; талай бұрғышы, шебер, инженерлердің бесігі, Отаны, жатағы болғанмын; Мен батырлардың ордасымын. Маған соқпағанмен Байбақты әулінен аттап кетпесің анық”, – дегендей қол бұлаған қала барады...

Бүгін сол Доссорына, Доссордағы Өтебіне асығып келеді.

Үлкен жолда ойына небір оқиғалар оралды. Ал, оқиға адамсыз, адамдардың қам-қарекетінсіз өткен бе? Сол себепті Ембінің Қарамендиев Шуаққали, Төреханов Ақберген, Досбаева Балғаным, Өрекешев Сәрсен сынды талай майталман мұнайшылары бастан кешкенді көз алдынан қайталап өткізіп шықты.

– Келдік, аға, – деді бір кезде жүргізуші алқынған “арғымағын” кілт тоқтатып.

– Рахмет, інім! “Арғымағың” Тайбурылдай екен.

Аупартком үйі алдында оны бойы еңгезердей, қоңырқай жүзіне бедана көзі ерекше жарасым берген тұлғалы адам – Оспанов Құлқайыр және өзінен жасы бес-алты жыға кіші болса да, қатар жүрген жолдас-жарандай сыйлас Өтебі қарсы ады.

Амандық-саулықтан кейін Құлқайыр Ғабдолды жұмыс кабинетіне бастап апарып, Доссор-Мақаттың тыным-тіршілігімен қысқаша таныстырып өтті де, өзінің нақпа-нақ сөйлейтін дағдысымен:

– Енді қонақтың қайда барғысы, кімдермен кездескісі келетінін сұрайық, – деді.

– Осында автомобиль жөндеу зауыты бар екен, соны, электр стансасы мен демалыс бағын көрсем бе деп отырмын.

– Онда Сізге Өтеп Балғымбайұлы жол басшылық жасайды.

– Келістік.

– Өтеп, бар жаңалықты айта бер, құлағым сенде, – деді Ғабдол автомобиль жөндеу зауытына бет алған жолда.

– Бұл зауыт бұрынғы жөндеу шеберханасының ізінде құрылды. Бірнеше цехы бар.

– Өндірістің ақаулы техникасын жөндеу үшін енді ешкімге жалынды емеспіз десейші.

– Иә, солай. Кадрларды да өзімізде даярлап алдық.

– Дұрыс болған.

– Зауыттың болашағы да зор. Алдағы бесжылдықта осында 1В2-300 двигательдерін, СКН-3, СКН-5 станок-качалкаларының редукторларын, жиырма төрт метрлік бұрғылау мұнарасын, тағы басқа күрделі машиналар, аспаптар, қосалқы бөлшектер шығару қолға алынбақшы. Біз Қошқар, Комсомол кәсіпшіліктеріңде механикалық шеберханалар

ашып, ескі шеберханалардың станок паркін қайта жарақтандыруды қолға алдық. Қошқар-Сағыз, Сағыз-Мақат, Комсомол-Мақат, Тентексор-Байшонос мұнай құбырлары төседі. Бұрғышылар Данғардан, Ескене кәсіпшілігінің солтүстігінен мұнай көздерін тапты. Олардың алдағы уақытта Қарсақ құрылымынан бірнеше нүкте қазбақ ойы бар.

— Кәсіпшіліктерде де өзгеріс аз болмас?

— Аз емес, әрине. Оларда неғұрлым өнімді станок-качалкаларды, сораптарды, бірнеше қабатты қатар пайдалану, қабетқа су айдау, ұңғымалардың жөндеуаралық мерзімін ұзарту, пайдалану коэффициентін арттыру, тоқталыста тұрғандарын жедел жөндеу басты назарда.

Елеулі жаңалық деуге тұрарлық бір жайт — өткен жылы мамыр айында Мәскеуден Мемлекеттік комиссия келіп, үш апта жұмыс істеді. Мұнай өндірісі кәсіпорындарының қызметімен және қолда бар геологиялық материалдармен танысты. Сол комиссияның жұмыс қорытындысы көрсеткеніндей, қырық жылға жуық өндірістік пайдалану кезінде Ембі мұнайлы ауданында мың бес жүз тұз күмбезі құрылымының отыз екі күмбезі ғана барланыпты. Оның жиырмасында мұнай бар екені анықталған, он кен орнынан мұнай өндіру жүзеге асырылады екен.

Комиссия мұнай горизонттарының тайызда жатқанын (600-1110 метр) жыныстың тез бұрғыланатынын, салыстырмалы түрде алғанда орташа айлық мұнай өндіру деңгейінің жоғарылығын, мұнайдың сапалылығын көрсете келіп, Министрлер Кеңесіне бұл өңірде барлау жұмыстарын өрістету жөнінде ұсыныс бермекші болып кетті.

— Демек, Ембінің данқы өлі-ақ төлейды талдандырады десеіші...

Ғабен осындай көтеріңкі көңілде зауыт табалдырығынан аттап, ұжым қызметімен, өндіріс шамшырақтарымен жете танысты.

— Міне, Шығанақов Әбіш дейтін шеберіміз. Соғыс кезінде бес-алты станокты қатар зыр айналдырған белгілі стахановшы.

— Бауырым-ау, екі қолмен бес-алты станокты қалай ғана меңгердің? Ғабен аң-таң.

Аз-кем тосылып қалған ұяң мінезді Әбіш:

— Шеберлік пен ыждағат не істетпейді. — деп жымия күлді.

— Енді Әбіштің шәкірттерімен танысыңыз.

Өтеп пен зауыт директоры Ғабенді фрезер және ажарлау станоктары тұрған цехқа бастады.

— Мына аққұба қыз Галина Зотова, анау Серкебаева Ұрқия, оның арғы жағында тұрған Анастасия Приданова. Бәрі де фрезершілер.

— Қыздарыңыздың жүзі гүлдей, көзі оттай жайнап тұр екен...

— Бұлар Сіздің очеркіңіз емес, роман-повесіңізге кейіпкер бола

алатын жандар. Бірдеңе жазатын шығарсыз.

— Әрине. Мен қыздарға берген уәдемді жерге тастаған жан емеспін!

Зауыттан қанаттыңың, электр стансасы мен демалыс бағылан бойыңың қуат жинағандай қуанып шыққан Ғабекен Өтепті қолтықтап алып:

— Енді өз өмірінде мені тағвалдырарлық не нәрсе бар, соны айт, — деді.

— Адам таңғалатындай ерекише оқиға бола қойған жоқ. Мыналарды оның қатарына жатқызуға бола ма, болмай ма, оны айта алмаймын.

Мәселен, Бөтен келініңіз босанып, әкеміз Балғымбай тұңғыш немересін сүйді.

— Міне, жаңалықтың көкесі!

— Аты кім?

— Нұрлан.

— “Бала — қымбат, немере — ыстық”, — демекші, Бөкен бір жасап қалған екен ғой.

— Үстіміздегі жыл басында бізде республика Ғылым Академиясының көшпелі сессиясының өткенінен хабардар шығарсыз. Жаңағы кішкентай Нұрланға сол сессияға қатысып, үйімізде қонақ болған Қаныш Имантайұлы: “Үлкен азамат бол!” — деп бата берді.

— Бөрекеді! “Қайыптан тапқан алтыннан, ақсақал берген бата артық”. Қанекендей кісі төресінің аяулы алақанынан тараған шапағат Нұрланды, көр де тұр, талай биікке самғатады өлі.

— Жаңалықтың бары осы болды, Ғабекен, азынбаңыз.

— Біреуін жасырып қалдың. Оны өзім-ақ айтып берейін. Сенің руы “Ысық” деп жариялаған Кипони Оғай есімді інің бар көрінеді.

— Оны қайдан естін-бідіңіз?

— «Ел құлағы — елу» емес пе?

Ғабекен мен Өтеп біраз күлісіп аяды.

— Иә, ол менен үш жыл кейін, 1941 жылы мұнай техникумын бітірген еді. Жұмысына адал, әрі жетік маман. Қазір Мақат кәсіпшілігінде бас инженер. Екеуміздің көңіліміз еңбек пен достыққа жарасты. Ол мені аға деп сыйласа, менің оны іні деп қадірлеуімде шек жоқ.

— Ендеше, бәрі де құтты болсын!

Ертесіне Өтеп Ғабдол ағасын Сағыздан, Бекбикеден әрі асып, Жылыой шекарасына дейін шығарып салды.

Қолтасу қашан да қиын. Содан ба, Ғабекен қатты толқып, былай деді:

— Өтепжан, сен бағың бар жігітсің! Қолға алған, ойға түйген істерің оңғарыла берсін, қанаттың талмасын!

— Көріскенше, күн жақсы болғай!

...Өтеп жастайынан әсершіл еді. Сонысынан ба, қопақты ұзатып

салған бетте машинаға отырып, кері тартып кетуге асыға қоймады. Жол жиегінен біраз ұзап, жан-жағына сүйсіне көз жіберді. Есіне хатшылық жұмысының алғашқы күндері түсті...

...Өтеп іске беріле кіріскен. Хатшымын деп жайлы кабинетте шіреніп отырып алмады. Өндірісті түгелдей аралап шықты. Жұмысшылармен, мамандармен кездесті. Олардың жоғы мен жітігін, қажеті мен зәруін екшеп, түгендеді. Ұйысып, ұпай түгендеудің қамын ойластырды.

Осы алғашқы қадамдарын бірінші хатшыға мәлім етіп еді, ризалық білдіріп, қосымша ұсыныстарын айтты.

— Бағытың дұрыс. Дегенмен, бізде мұнай өндіруде технологиялық режимдерді белгілеу, геологиялық зерттеу жағы мүлдем қалыс қалған. Жұмыс істеп тұрған ұңғымалар қорын тиімді пайдалану, бұрғылауда шапшаңдықты арттыру, бұрғылау қондырғыларын құрастыру мен бөлшектеуге кететін уақытты барынша қысқарту мәселелерін батыл қолға алмасaq болмайды. Соғыс адамдар секілді өндірістің жүйкесін де мықтап жұқартты. Жұқарған жүйкеі дер кезінде сауықтырмасaq, кеш қаламыз, — деді ол. — Электр стансаларында ырғақты жұмысты қамтамасыз ету, құрылыста өрескел артта қалушылықты жою айырықша маңызды. Алда, 31 қаңтарда өтетін аудандық партия конференциясында осы секілді өзекті жайттарды сөз етіп, нақты уақыты мен жауапты орындаушыларын көрсету арқылы қапысыз ойластырылған шешімдер қабылдауға тиіспіз.

Өтеп солай істеді де: 1949 жылы үмітті кен орындары — Қошқарда, Комсомолда, Доссорда, Тентексорда, Байшонаста бұрғылау жұмыстарын өрістеті. Доссор мен Мақатта, Сағыз бен Байшонаста ұңғымаларды пайдаланудың екінші әдісін жетілдіру және кеңінен енгізу, Ескене мен Сағызда жерасты қабаттарында жарылғыш заттармен қуыс жасап, ұңғымалар диаметрін өсіру, электр стансаларын толық жұмыс режиміне көшіру, ол үшін 1 мамырға дейін Доссордағы бу-трубина электр стансасын пайдалануға беру, жыл аяғына дейін Қошқар, Комсомол кәсіпшіліктеріңде жайғастыру жұмыстарын толық аяқтау. Доссорда 1 сәуірге N 19 кәсіптік училище, 1 тамызға 280 орындық мектеп үйін тұрғызу белгіленді. Одан әрі соғыс жылдарында майданды сапалы мұнай өнімдерімен үздіксіз жабдықтып, Ұлы Жеңісті жақындатуға елеулі үлес қосқан кәсіпшіліктерде еңбекті ұйымдастыру әдістерін жетілдіріп, басқаша құру, өндіріс мәдениетін арттыру батыл қолға алынды.

Бұл кезде тұрмыстық жағдайды жақсарту, ең бастысы — адамдардың еңсесін көтеру қажет еді. Аудан басшылары, соның бірі — Өтеп те, бұл тұрғыда үзбей ізденді. Ізгі бастамалар мен оң

тәжірибелерді зерделеп, зерттеуге ден қойды. Асыл мен жақсыны өз орталарынан табуды да ұмытпады.

— Бізде бәрі де бар, — деді Өтеп өндіріс жетекшілерімен бас қосудың бірінде, — салыстырып қарасаңыздаршы, “Қазақстанмұнай” бірлестігінде ұңғымаларды бұрғылаудың орташа шапшаңдығы небары 315 метр-ақ, ал өзіміздің Қошқарлық бұрғылау шеберіміз Есқариев Рамазан оны 1500 метрге жеткізіп отыр. Немесе автомобиль жөндеу зауытының фрезершісі Шығанақов Әбішті алыңыз. Ол екі жылда үш емес, төрт емес, бес жылдық норма орындады. Тамаша көрсеткіштер емес пе?

1949 жылдың тамызында Өтеп озаттар слетін өткізді. Онда өзербайжандық шебер Ага-Гусейн Кафаровтың ұңғылар жабдықтарының пайдалану мерзімін ұзарту жөніндегі бағалы бастамасын талқылап, көптің пікірін білді. Соның ізінше Байшонаста, Сағызда, Мақат пен Доссорда еңбек ұйымдастырудың жаңа үлгісі — ірілендірілген кешенді-шаруашылық есептегі мұнай өндіру бөлімшелерін құруды ұсынған тағы бір өзербайжандық шебер А.Багиров бастамасын қолдау науқанының тұсауын кесті. Негізгі өзегінде құр өрікпу тудыратын шалағай шаралардан гөрі өзекті өртеген өміршең мақсаттар жатқандықтан мұнайшылар ол өнегені де жандарына жақын тұтып, іліп әкетті.

Дәл осы сәтте мұнайшылар арасында жетілдірушілік және жаңашылдық үрдісі ерекше көзге түсті. Өтеп оны да өшіріп алмау үшін кеңес құрып, жұмыстың екі бағытта: шаруашылық жетекшілерінің және инженер-техник қызметкерлердің техникалық творчествоны дамытудағы ролі мен жауапкершілігін көтеру; жаңашылдармен жүргізілетін ұйымдық-көпшілік жұмысты жақсарту бағытында жүргізілуіне бағыт-бағдар сілтеді.

Ол санада сілкініс пен сершін, жұмыста ұмтылыс пен ынта тудыруға жиналыстарды, кеңестерді, техникалық конференцияларды, қоғамдық байқауларды шебер пайдаланды.

Айтпақшы, шілдеде ауданда құрметті қонақ болған қарымды қаламгер де уәдесінде тұрды. Ол “Атырау адамдары” атты көлемді очеркін қазан айында облыстық газеттің үш нөмірінде, қараша айында “Әдебиет және өнер” журналына жариялап, 1957 жылы “Бесжылдықтың өрендері” атты очерктер жинағына енгізді.

Бұл биік мақсатты көздеген мақаттық мұнайшылар үшін, олардың намыс оты жалындаған сөзін сөйлейтін Өтеп үшін зор құрмет еді.

Екі кісінің басы қосылса әңгіме етері — ауданда болып жатқан соңғы жаңалықтар мен өзгерістер. Біразын Өтеп есімімен

байланыстырады, оның жеке өмірі мен адамдық қасиеттерін де қозғамай қалмайды. Естір құлаққа солардың бәрі болмағанмен біразы, бірде сирек, бірде жиі, жетіп жатады.

Тыңдап көрелік:

— Есігі кімге болса да ашық, қонақжай жігіт көрінеді...

— Құлақлайыр да ыссы адам ғой. Содан тайсалмай, келіспейтін мәселелерін жеке өзіне айтып салады дегенді естідім...

— Көшеде жолығып қалып ем, құрақ ұша амандасын, ескі танысынше, бар жағдайымды сұрап алды. Денсаулығымның оңып тұрмағанын сезгені шығар, "күтініңіз, емделіңіз, көмек қажет болса айтудан жасқанбаңыз", — деп және қойды. Ойым да, жаны да таза адамның сойы. Түбінде оны белгілі қайраткерлердің бірі десе, тіпті де таңғалмас едім...

— Екі-үш жаста бір ұлы бар екен. Қазір зайыбының аяғы ауыр көрінеді...

— Жұмыс десе ішкен асын жерге қоятын тынымсыз жан дейді. Онысы оң нәтиже бере бастады ғой. Кейбір кәсіпшіліктерде мұнай өндіру көлемі көтеріле түскен...

Міне, осылайша жалғаса береді.

Өтептің өзіне салсаң, тыңдырғанынан тыңдырмағаны көп. Ауданда оралымсыздық, ысырапшылық, төрешілік өмі де өршіп тұр. Жинақтап айтса — кәдімгі жегі құрт.

Осы тұрғыда белсенді күреске бел буған Өтепке 1950 жылдың 10 тамызында КСРО Министрлер Кеңесінің "КСР-да мұнай өндіруді арттыру шаралары туралы" қаулысы мен Мақат кәсіпшілігі бастауыш партия ұйымының есебін талқылаған аудандық партия комитеті пленумындағы іскерлік ахуал, облыстық партия комитетінің хатшылық өкілдігі бар өндіріс бөлімінің бастығы Мұхамбет Айтуұлы Исеновтың сонда сөйлеген сөзі айтарлықтай әсер етті және есінде ұзақ сақталып қалды. Өйткені кемшілікті дер кезінде байқап, оны тугызбауға себеп-салдарды кімге қатысты болса да ашық айтып, кінәлілерді жалғанның жарығына шығару, ақыр аяғында кемшіліктерді жою жолдарын тайға таңба басқандай етіп айтып беру — үлкен өнер. Үлкен өнерге ие болу өмірлік тәжірибесі, дүниетанымы мол Мұхамбет Айтуұлы секілді тұлғалардың ғана қолынан келсе керек...

Иә, бұған дейін талай жауапты жұмыста шыңдалған, соның ішінде КСРО Ауыр өнеркәсіп халық комиссариатында инженер-диспетчер, 1938 жылы КСРО мұнай өнеркәсібі халық комиссариаты құрылғанда оның Орта Азия мен Қазақстан бойынша мұнай өндіру бөлімін

басқарған Мұхамбет Айтуұлы кемшілікті көре, айта білемесін бе? Ол атаалмыш қаулыға дейін де, қаулыдан кейін де Мақат, Доссор, Байшонас кәсіпшіліктерінде мұнай өндіру деңгейінің төмендеп кеткенін қызығалай айтты. Себептеріне тоқталғанда ұнғымаларды қайта жөндеудің көбейіп кеткенін, көптеген ұнғымалардың істен шығып қалғанын, өндіріс мәдениетінің төмендігін, жыл сайын қысқа өзірлік пен кадр даярлауға жеткілікті көңіл бөлінбейтінін тілге тиек етті.

— Сонда сенім білдіріп, жауапкершілік жүктеген өндіріс басшыларының қайда қарап отырғаны... Тек Байшонастың өзінде бз ұнғыма тоқталымсқа ұшыраған. — деді ол төрақа мен залдағыларға көзін сүзе қарап. Өтеп мұны баршаны ортақ төртіпке шақыру, ортақ міндетті ұғындыру белгісі ретінде қабылдады. Ал, екінші мәселені талқылау қорытындысында бұрынғыдан да қатты, бұрынғыдан да ащы сын тиетінін ағытқанын төбеден найзағай түскендей тосын оқиға ғана емес, пленумнан кейін көп мәселені қайта қарау қажеттігін меңзеу деп түсінді.

Ол былай деді:

— Ізімбергенев жолдастың баяндамасында көзбояушылық туып тұр. Ол бүгін кәсіпшілік партия ұйымының хатшысы дәрежесінде емес, шенеунік, мәлімет жинаушы дәрежесінде сөйледі. Өнім өндіру жоспары толықтай сәтсіздікке ұшыраған. 223 рет қайта жөндеуге жол берілді. Бұндай жағдай Ембінің бірде-бір кәсіпорнында жоқ. Кәсіпшілік күні бүгін 2000 тоннадан астам мұнайға қарыздар...

Ерекше өткір, ерекше әділ сын! Оны көпшілік өткір болғандықтан да ұйып тыңдады, әділ болғандықтан да жатырқамай қабылдады. "Әділдік өкімге де, әлсізге де, әркімге де — бірдей" деген осы.

Өтеп ойлаанып қалды.

"Ешкім де жанбай жатып өшу үшін тумады, өсу үшін, өну үшін туады. Бірақ, өңгіме қалай өсіп, қалай өнуде. Мына биік мінберде тұрған Мұхамбет Айтуұлы сонау кезде жоқшылықтан жапа шеккен, еңбек жолын осы Доссорда "Барып кел, алып келдің" қолбалаалығынан бастаған шикюкпе бозбаланың бірі емес пе еді? Енді қарасаң ақылына білімі мен білігі, адамдығына қасиеті мен қадірі сай салиқалы азамат. Жұмыр басты көп пенденің ортасынан суырылып шығып, бір қауым елдің қамын ойлап, сөзін сөйлеуге жараған салуалы басшы. Оның келешегінің де кемел боларына ешкім шүбә келтірмегендей".

Өтеп осы сөт Мұхамбет Айтуұлының кісілік келбеті мен азаматтық болмысының тұтаса жымдасып, өзін еріксіз тартып, еліте баурап бара жатқанын анық сезініп, байқағандай еді.

"Иә, басшылық тізгінін ұстағандар Мұхандай болса, осыдан оңдатен

ғасыр бұрын әл-Фараби бабамыз айтқан тұжырымдар биігінен көрінсе, арман не?"

— Мен қатты сын айтты екен деп Құлекең жаңағы Ізімбергеновті "піштіріп" тастамасын. Құлекеңнен ол да шығады, — деді Мұхамбет Айтуұлы кетерінде жымия күліп. — Оның қолынан жұмыс келеді. Тек шаруашылық басшысының жетегінде кетіп, бойкүйездікке ұрылған. Бұндай жаман әдеттің шырмауына түскен жалғыз Ізімбергенов емес. Ол оның басқа өріптестерінің де басында бар. Егер оларды төменгі буында өздеріңізге сенімді тірек, көреген көз санасаңдар, оятыңдар ұйқысынан, жаңаша, отты жігермен жұмыс істеуге үйретіңдер. Келістік пе?

— Келістік, Мұха!

Мұхамбет Айтуұлы адам психологиясын зерттеуге құмар еді. Ол Құлқайыр Оспановтың қабілеті мен іскерлігіне шүбә келтірмесе де кейде морт кететін мінезі бар екенін білетін. Білгендіктен де мінездегі ауытқу оны басқа бір шектен шығарып жібермесе екен деп сақтанады, Құлқайырдың өзін де сақтандырады. Осы пікірін: "Тай-құлындай тебіскен құрдасымсың, ренжімессің", — деп мақтамен бауыздағандай етіп бірді-екілі ескерткен де.

Құлқайыр соның қай-қайсысында да ақ жайдақ мінезімен жарқылдай күліп:

— Білемін, айтпасаң да білемін, ол кемшілігімді. Шаруа тындыру деген, Мұха, кейде өрт сөндірумен бірдей. Жаныңды аққымыңа әкеліп тыққанда еркіңнен шығып кеткеніңді байқамай-ақ қаласың. Әйтпесе менің ешкімде алыр өшім жоқ. Ашуымнан тез-ақ қайтамын. Кек сақтамаймын. Жүрген жеріңізде: "ол кісі сондай да, сондай", — деп көгермелеп жария қыла жүріңіз. Онсыз да жүзім сұсты, соған қарап маңыма ешкім жоламай кетер, — деген-ді ол сонда әзіл-пынын араластыра.

Құлқайырдың күркіреген дауыл мінезінен кейін нөсер жаңбырдың бола бермейтініне ауданға келгені Әтептің өзі де куә.

Қақаған қыс ортасында мынадай оқиға болды. Құлекең күндегі әдетінше жұмысқа тым ертелетін келген ғой. Келсе, кеңседе жылу жоқ. Жұмыс бөлмесі қақп тұр. Сұрастыра келе сол маңдағы мектеп пен тұрғын үйлер де жылусыз. Облысқа жедел хатпен хабарлауға тиіс бір маңызды құжатқа қол қоймақшы боп қаламсапты сия сауытқа сұғып еді, батпайды, сиясы қатып қалған.

Содан Құлекең ашулансын... Телефонды қолға алып, бюро мүшелерін, оларға қоса коммуналдық қызмет басшыларын шақыртты да, кезектен тыс бюро мәжілісінде қыс ішінде жылу беру тәртібінің бұзылуына кінәлі санағандарды алды-артына

қаратпай жұмыстан босатып жіберді.

Бюро біткен соң Өтеп Құлекене қайта кірді.

— Құлеке, бәрі де дұрыс, жауапкершілікке шақырып, жаза беруіңіз де орыңды. Бірақ, босағандардың орнына кадр тауып, кемшілікті түзегенше қанша уақыт кетеді? Коммуналдық шаруашылық басшыларына он екі сағатқа мұрсат берейік.

— Он екі сағатың олар үшін көп. Сегіз сағат...

— Жарайды, сегіз сағат-ақ болсын. Ақауды сол мерзімде жоя алса, кешірім жасармыз, жоя алмаса бюро шешімі күшінде қалмай ма?

— Мұның да жөн екен, — деді Құлекене райынан тез қайтып. — Алайда, осы ұйғарымның нәтижесі үшін өзің жауапты боласын. Соны ескер!

Сөйтін мойнына жауапкершілік жүгі түскен коммуналшылар кешке дейін жанұшыра қимылдап, кесімді уақытта жылу беруді қалыпқа келтірді және осы оқиғаны өздеріне ұмытпастай сабақ етті.

Өтеп те қызметтік дипломатиясына жаңа бет қосты. Қарым-қатынастағы сенім мен ізгіліктің, қаралайымдылық пен кішіпейілдіктің адамдарды қуанышқа бөлеп, мерейін үстем ететініне тағы да көз жеткізді.

Жалпы, Өтептің пайымдауынша, адам баласы өз өміріндегі есте қаларлық жайттарды көп, не аз деп үшқары пікір айтып, күмәнді өлшем жасап жатпайды. Бірақ, олардың қайсыбірінің қамшының сабындай қысқа тұмырда шешуші тетікке айналғаны ақиқат. Осы орайда елуінші жылдың тамазында Ізімбергенов Қожахметтің аспанында найзатай ойнаған күнді елемей өту әділдікке жатпас еді.

Шынына келсек, Қожахмет басына бөрік кигеніне, беліне белбеу таққанына, қолтығына папка қысқанына мөздің бірі емес екен. Намысқа шауып, әділ сыннан лайықты қорытылды шығарды. Байшөнеқта талайды өнегелі іске бастады, талай өрісті шараның жүзеге асуына мұрындық боады. Ақыры оның іс-тәжірибесі республикаға мәлім етілді. 1956 жылы Алматыдағы баспадан "Байшөнас мұнай кәсіпшілігі партия ұйымының жұмыс тәжірибесінен" атты кітапшасы басмалып шықты.

Қожахмет кейін сол айтулы күнді бойына туа біткен байсалдылық, бесігіне бөлеп, "Менің ұйқымды шөйдөй ашқан күн" деп жариялады. Әділ сынның пәсі Исенов Мұхамбетті "Өмірімдегі бетбұрысты кезеңнің көшбасшысы", Балғымбаев Өтепті "Азат ойдың тұнығы" атап кетті.

Айтылған сөз — атылған оқ. Дегенмен, кейбір тұстастары оның бұл айқындамаларын анықтағысы келді ме, әлде басқа ойлары бар ма, қақпақылдап сұрақ қоюға әуестік білдірді.

— Оу, Қожеке, көшбасшың түсінікті, ал "Азат ойдың тұнығы" дегенінің мәні неде? — дейді олар.

Адамды алға арман жетелейді. Балғымбай қарттың талай рет: "Менің де ұрпағым, адал еңбегімен елге сыйлы үлкен өулетке айналар", - деп армандағаны, хақ. Ата арманын іске асырушылардың бүгінгі бір тобы

Қойшығара мен Қанзира өз ұрпағы арасында

Қойшығараның ұлдары, немерелері және келіндері Алатау аясында

Нұрман Қойшығараұлы іссапармен Францияда

1938 жыл. Гурьев мұнай техникумын
бітірушілер (солдан оңға): Өтеп Балгымбаев,
Таумұш Жумағалиев және Арон Ибрашев

Өтептің 4 арысы: Нурлан, Нурберген, Саламат және Әнуарбек (1982 жыл)

Өтептің жұбайы Бәтен жеңгей - болашақ мұнайшы
Жәңгір шөбересімен

1956 жыл. Қазақстан Компартиясы VIII-съезі делегаттарының бір тобы.
Сол жақтан бірінші - *Өтеп Балғымбаев*

1960 жыл. Қазақстан КП X-съезі делегаттары.
Жоғары қатардың оң жағынан екінші -
Өтеп Балғымбаев

1961 жыл Қалалық атқару
комитеті төрағаларының
Бүкілодақтық кеңесіне қатысушылар.
Оң жағынан бірінші - Әтеп Балғымбаев

Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев
Қотыртас кенін іске қосу сәтінде. Қасында
Нұрлан Балғымбаев және Махамбет Батырбаев

Нұрберген Өтепұлы
мұнай кәсіпшілігінде
(оң жағында
Балтабек Қуандықов)

Өтәлі ағасы мен Бәтима жеңгесіне ақылдасушы -
Мақаш пен Қойшығараның Нұрманы

Өтәлі - Нұрлан мен Нұрберген құшағында...

Өгелінің семьясы (отбасы)

Қожекең асып-сасқан ба?! Салмақты қалпын бұзбастан солардың бәрине де төмендегідей түсінік берді.

— Өтеп ешкімге, ешнәрсеге тәуелсіз, тың қиқым-сиқым жоқ мәддір оңдың адамы. «Анәу солай деп еді, сүйтуіміз керек», — демеіді. Не айтса да өз атынан айтады. Дербес шешім қабылдап, тапсырманы беретін де, орындалуын бақылайтын да өзі. Ескі сарыпша қас, жаңаға күмар...

Қысқасы, кім қанша қазбалағанмен Қожахмет бұл орайда лауазымға бас ұрудан, жағынып-жағымпазданудан аулақ-ты. Оның түпкі ойы — кісінің кісілігін тану, оған өз жүрегінің бағасын беру болатын.

Уақыт өткен сайын Өтеп ширей түсті. Уақыт өткен сайын сыншыла орта, көреген көпшілік оның жаң дүниесінен жақсылыққа, адалдық пен шынышылдыққа деген ынтазарлықты аңғарып, жамандыққа, ұрлық пен өтірікке деген жиіркенішті де ашық байқады.

Ол қара қылды қақ жаре сөйлейтін. Әңгіме бағыты өсек-аяңға бұрылса, оны дереу тып тастайтын. Суқаны сүймейтін мінез-құлықтар санатына елдікті, күншілдікті, мақтаншақтық пен жаақаулықты қосатын. Өзін жұмыста да, тұрмыста да бір қалаыты ұстайтын. Біреуді іш тартып, біреуді шеттетпейтін. Кімге болсын талапты бірдей қоятын. Қамқорамын да аймайтын. Қалыптасып, елге танылу деген осы.

Құдай оңарғаңда оның бұндай дәрежеге жетуіне ұлағатты ұлымы — Оспанов Құлақайыр да бір кісідей еңбек сипірді. Оны әркез қолдап, алаң жетелеп отырды.

— Екі жыл жұмыстас болғанда қолымды біраз ұзарттың. Бір-бірімізді түсінісіп, көп шаруа тындырдық. Ауданымыз қай жағынан да еңсесін тіктеді. Бірақ, бұл күнде қуанышымнан "Сені маңдайымызға сыйғызбай кетпес пе екен" деген уайымым басым. Анәу күні жоғары жақтан бір сыбысты құлағым шалып қалды. — деді ол оңашада сыр ашып.

— Менде уайым емес, әлде де жақсы жұмыс істесем дейтін құлашыңыс бар, Құлаке.

Көп кешікпей Құлокеңнің уайым еткені шыңдыққа айналды. Өтеп Алматыдағы партия мектебіне оқуға жіберілді. Құрамында үш жаны бар отбасы Нұрберген есімді болашақ мұнайшымен толығып, қалаға төртеу болып оралды.

Екі жыл оқып, екі жыл облыстық партия комитетінде өнеркәсіп-транспорт бөлімін басқарған Балғымбаев Өтепке 1953 жылдың аяғында шаруашылығы сан-салмағы Жылыой ауданының тізгіні сеніп тапсырылды.

"Өзгертіңе ұлық болсаң өз күйіңді". Әттең, мұны өнеге тұтпаған қорсоқыр көкіректер қаншама?! Балғымбаев қысқа тұмырыңда олармен де "шайқасып" көрді. Жә, ол жайыңда сәл кейінірек...

Жаңа жұмысқа жүрер алдында облыс басшысы Полимбетов Сейтжан Өтепті бір емес, екі рет қабылдады. Ол алғашқысында бірінші кезекте көңіл бөлетін мәселелерді сараласа, екіншісін соларды қалай шешу жолдарына арнады.

— Өзің де білесің, түсінесің. Кең Жылыой кең тынысты, жүйелі жұмысты қажет ететін аудан. Ол ең алдымен экономикасының сансалмағына байланысты. Соның бәріне бірдей көңіл бөлмесең, бірі ілгері, бірі кейін кетіп, тұтастық жойылады, істің ырғағы бұзылады. Кейін оны қалпына келтірудің қиынға соғарын ескер, — деді ол.

Одан әрі Өтеп алдағы үлкен жауапкершілікті сезіне бастады ма, жоқ па, соны байқамайыны дегендей, өткен өңгіме жөнінде қандай пікір түйгенін сұрады.

Өтеп тосылған жоқ.

— Кешеден бері ойлағаным — соларды қалай, кім арқылы, қандай жолдармен шешу қажеттігі, — деді ол. — Ауданға барған бетте жобаларымды екшел, сараптап, зерттеп, нәтижесін Сізге баяндап шығу ойымда. Сіздің қолдауыңыз және облыстық ұйымдар мен мекемелердің көмегі көбірек керек болатын сияқты.

— Қолдан келгенін бәрін де жасаймыз, жұмысқа алаңсыз, өрі батыл кіріс. Өткен жолы кадрлар жөніндегі көзқарасымызды айттым ғой. Оларды таңдау, орналастыру құқы өзіңде. Істе сынап қарайсың ба, бақылап, жөн сілтеп түзейсің бе, қолыңнан іс келмейтіндер мен абыройын жоғалтқандар кездесіп жатса, қатаң шара қолданып, жұмыстан босатасың ба, еркің. Соңғы жылдары атқару комитеті басшыларының бойкүйездігі, шаруашылықтардағы, оқу, мәдениет, сауда, тұрмыстық қызметтегі ахуалға терең араласпай, сырттай бақылаушы болу шығылы көбірек байқалатын сыңайлы. Соны жою керек.

— Сеніңізге, ақыл-кеңесіңізге ризашылығымды білдіремін, — деді Өтеп.

Балғымбаев Өтеп келген бетте байқап-барлау дегенге уақыт жоймай, бірден нақты істердің жолына жармасты. Өйткені ауданның экономикалық жағдайы өзіне белгілі. Облыстық партия комитетінің өнеркәсіп-транспорт бөлімін басқарған екі жылға жуық уақытта онымен үзбей айналысты. Аз-кем тосындау тұс — ауыл шаруашылығы. Оның күрделілігін бір шеті Маңғыстаумен айқасып, бір шеті Ақтөбемен шарпысып, шалқая көсілген жайлауы-ақ сездіргендей. Бірақ осыншама алақптың көңіл көншітпейтін тұсы да көп. Көлінен шолі, нуынан соры басым. Еккен дақылдың тез өсіп, еңсе көтерер түрі шамалы. Шабындық — сұйық, жайылым — шалғай. Бұлардың төңірегін шытырман шатақ

пен дау-дамайдан да құр алақан емес. Үрленсе ушыққалы тұр. Шытырмандарды шешу — шалқар байлыққа, даудың дауасын табу — береке-бірлікке жеткізбек. Шешілмесе, табылмаса — ойсыраған ұтылыс. Екіншісі бірі.

Осыған сөйкес Өтеп алғашқы таңыстық пен білістікті әуелі алыстағы ауылдан бастау қажет деп түйді. Сөйтті де сегіз ұжымшарды түгел аралап шықты. Көрген-білгендерінің біразы қуаныш әкелгенмен, басымы көңіл құлазытты. Мал шаруашылығын дамытудың мемлекеттік жоспарын малдың барлық түрі бойынша 8 ұжымшардың тек алтауы орындайды. Мал мен егін шаруашылығында өнімділік аз. Жемшөп дайындау науқаны мүлдем кеш басталып, кеш аяқталды. Тұтас ауданда құндықтың қажетті саны 414 болса, оның бары 153 ғана. Су-шаруашылық шаралары, машина-трактор стансаларының жұмысы мүлдем қанағаттанғысыз дәрежеде.

Кінә кімде? Кемшіліктер неден туыздан отыр?

Өтеп асырып-аптықтай осы сауалдарға жауап іздеді және ауыл шаруашылығының өзекті мәселелерін зерттеуге кірісті.

Ол республика Министрлер Кеңесінің 1952 жылы Жем өзені ағысын реттеу негізінде Аралтөбе суару-суландыру жүйесін құру схемасын жасағанынан, оның Одақтағы Мемлекеттік Жоспарлау комитетінде мақұлданып, объект құрылысын 1961 жылы бастау белгіленгенінен де хабардар еді. Алыс бірге дейін қалғаны — жеті-ақ жыл. Жүйрік уақыт күні ертең байқатпай зу ете түспек.

Сондықтан осы бір жұмыстың тиімділігі бола ма, жоқ па, дейтін мәселенің басын ашып алу қажет еді. Кейбіреулердің болжамдағанындай, тоған салынса елге де, жерге де құт, шөл мен шөлейт ауданда жасыл алқап пайда болмақ, тусырап жатқан 2 миллион гектар жайылымдық пен шабындық суландырылмақ! Оңтүстік Ембідегі халық шаруашылығы Кеңесінің ондаған кәсіпорны мен геологиялық барлау ұйымдары, аудан аумағын қиып өтетін болашақ теміржол құрылысы, бірінші кезегінде Құлсары жылу-электр орталығы, мұнай кәсіпшіліктері су ташшылығынан құтылмақ! Қысқасы, ол — кемел келешектің жобасы! Бірақ, оған қажет қаржыны кім тауып бере қояды, қаржы табылды делік, оны игеретін екі үлкен құрылыс ұйымы қайда? Осыларды терең зерделеген Өтеп ертегі-аңызға ұқсас бұндай жобадан бұрын өздерінің қолынан келетін қарапайым істерге бас ауыртқанды жөн деп тасты.

Аудан ұжымшарында 1953 жылдан бастап жыл сайын қоғамдық мал басының жоспарлы өсімі анық байқалды. Бұл қуанышты нышан болғанымен өз кезегінде жайылымдық пен мал азығы жөнінде жаңа

проблемаларды алға тартты. Сарқасқа мен Тайландың ауданға бекітіліп берілген жайылым учаскелерін маңғыстаулықтар иеленіп кеткендіктен малды амалсыздан Ақтөбе облысының Байғанин аумағына орналастыру мұқтаждығы туы.

Алдын ала болжамдарда анықталғанындай, 1958 жылы ауданда қой 80 500-ден 94 500 басқа, яғни 18,4 пайызға, мүйізді қара 7825-тен 8200 басқа, яғни 4 пайызға, жылқы 3441-ден 3720 басқа, яғни 8 пайызға, түйе 1242-ден 1292 басқа немесе 4 пайызға өсетін болса, не істеу қажет?

Жайылымдықтардың көбі сусыз. Домбаяқ мекеніндегі 45120 га жердің 7600 га-ы, Қайнар мекеніндегі 156 640 га жердің 78 550 га-ы суландырылған есепте. Оның өзі ойнақтарға іркілген еріген қар мен ерте көктемдегі жаңбыр суы!

1952 жылға дейін құйқалы Қарақұм да Жылыой ауданы ұжымшарларының құтты қонысы болып келген-ді. 1950-52 жылдардағы қаһарлы қыста малы көп шығынға ұшырауына байланысты ол жер де уақытша Маңғыстауға еншіленіп кетті.

Өтеп, ауыл ақсақалдарының сілтеуі бойынша, Теңіз маңындағы алқапты игеруді өмірлік маңызды мәселе деп таны. Егер бұл алқап игеріле қалса, онда аудан малының үштен бірін сол жерде қыстатуға болар еді. Ол үшін Жем өзенінің Бейбіттен Қияқ өзеніне дейінгі 25-30 шақырымдық ескі арнасын тазалап, каналды тереңдету қажет. Солай еткенде Қияқ мекенінде 40,0 мың га жер суландырылып, қысқы кезеңде су қоймасын жасау мүмкіндігі туады.

Осы тұста мамандар аудан басшыларына теңіз жағалауын игерудің тағы бір жолын ұсынды. Ол — Қосшағылдан Қаратонға дейінгі магистральды су құбыры жүйесінен Шұбыртпалыға қарай 20-30 шақырымдық тұрба тартып, сол маңда бірнеше су колонкалары мен цементтелген құдықтар жасау.

Балғымбаев Өтеп осыларды зерттей отырып, облыс басшыларына хат жолдауды қажет деп таны. Хатта жуық уақытта: Жылыой ауданы ұжымшарларына бекітіліп берілген және солардың есебіндегі көктемгі-жазғы жайылымдықтарды бұдан былай маңғыстаулықтардың пайдалануына жол бермеу; Ақтөбе облысы Байғанин ауданындағы Дөңгелек мемлекеттік жер қорынан аудан ұжымшарларына шамамен 400,0 мың га жайылымдық бөлу мәселесін Республика Министрлер Кеңесінің алдына қою; бірінші кезекте Қарақұм, Домбаяқ секілді көктемгі-жазғы жайылымдықтарда су көзін іздестіру және құдықтар қазу мақсатында облыстық су құрылысы мекемесінен бригадалар бөлу; көрсетілген шараларды жүзеге асыру үшін техника мен қаржы көшінен

көмек көрсету өтініш етілді.

Міне, осылайша үзкен перспективаларға үнілу сөтінде ауыл шаруашылығының артта қалу себептері мен оған кінәлілер де “су бетіне қалақып шықты”.

Аудандық партия комитетінің аталмыш саладағы жұмысты үйлестіріп, оған бағыт беруші хатшысы Н.Г.Крепановтың ұжымшарлардағы жағдайды өте жеткіліксіз зерттейтіні, мал шаруашылығымен мүддем айналыспайтыны, ауыл шаруашылығы өнімдерінің тапсырылуынан көп ретте хабарсыз жүрепін белгілі болды. Оның бойынан басталған істі аяғына дейін жеткізбеу, оқиғаларға немесе фактілерге терең бойламай баға беру, ауылдағы кадрларды іріктеу мен орналастыру ісіне жете араласпау секілді жағымсыз қылықтар да орын алды.

Ауыл шаруашылығы саласындағы істің жетік маманы саналатын аудандық партия комитетінің тағы бір хатшысы Ж.Сүйінтаев та өзінің беріле жұмыс істегендігімен, жиналыстар мен кеңестер өткізуге әуестігімен, кей кезде мәселелерді шешуде қиындық бідіретіндігімен “ерекшеленді”.

Аудандық Кеңес, оның атқару комитетінің (Медеубаев, Назымов) жұмыс стиіне қағазбастылық өбден орнығып алған. 1955 жылдың 9 айында атқару комитеті өкімдер мен нұсқауларды есептемегенде 319 қаулы қабылдаған, былайынша айтқанда демалыс күндерін қосқанда бір күнге орта есеппен екі қаулыдан тиеді. Бұндай дағдыда ұйымдық жұмысқа, көсіпорындар мен ұжымшарлар қызметімен айналысуға уақыт қала ма?

Аудан басшысы осыларды көріп-біле және кемшіліктерді жоюға ұмтыла отырып, жұмыстың жаңа формаларын іздестірді. Ұжымшарларды аралап, еңбеккерлермен кездесті; ұжымшар басшыларын, ардагерлерді қабылдап, ой-пікірлерін тыңдады; сауыншыларды, сүт-тауар фермалары меңгерушілерін, мал шаруашылығы мамандарын қатыстырып, еңбектің озық өдістерін енгізу жөнінде аудандық семинар өткізді; өндіріс пен ауыл арасында іскерлік байланыс, өзара көмек дәстүрін қалыптастырды...

Өтеп ауданының өзіне етене жақын, өрі тапыс саласын – мұнай өнеркәсібін дамытуға, мәдениеті мен өнеріне кең өріс ашуда айырықша көңіл бөлді.

Ол мұнай көсіпшіліктері басшылары ішінен Тауманов Ерғожаны бірінші қабылдады. Мұның сыры белгілі. Ерғожа мұнайлы Ембіде белгілі тұлға. Ұзақ жылдық тәжірибесіне қоса көрген-білгені көп, жаңаны жатырқамайтын, барынша адал адам. Алғашқы ұйымдастыру пленумы кезінде Өтептің оның кандидатурасын бюро мүшелігіне ұсынуы да

ортақ іске жанашыр болады деген сенімнен туындаған-ды.

— Ергожа, илейтініміз бір терінің пұшшағы, сол себепті барымыз бен жоғымызды бірге түгендейік. Айтыңызшы, ауданның мұнай өнеркәсібінде алдымен көзге түсетін неңдей жетістік, неңдей кемшілік бар? Бұл екеуара өңгіме. Қысылмай, ойыңызды ашық айтыңыз, — деді Өтеп.

— Менің пікірім өзіңізге де белгілі ғой. Сонда да, айтайын. Ең ірі жетістік — күні бүгін ауданда мұнай өндіру жоспары 101,5 пайызға орындалып тұр. Мұнай кәсіпшілігінің төртеуі де ырғақты жұмыс істеуде. Бұл орайда құлсарылықтардың табысы ерен, олар жоспардан тыс бір миллион жарымнан астам сомның табысын беріп отыр. Қарқын Қаратон мен Қосшағылда да жаман емес. Әрине, іске қосылмай жатқан резервтер мен мүмкіндіктер қайда да жетерлік. Ұңғымалардың істе тұрған қорын сақтап, көбейте алсақ, барлық кәсіпшіліктерде екінші әдісті оңтайлы жүзеге асырсақ, табысымыз бүгінгіден қомақты бола түсер еді деп ойлаймын. Біздегі ең осал буын — бұрғылау. Осы кәсіпорындардың жұмысын әдейі зерттеп, нақты шара белгілеу артық болмас.

— Түсінікті.

— Ал, жуық маңда, мәселен, 1955 жылы неге назар аударғанымыз жөн?

— Мен оның қатарына Құлсары жылу-электр стансасының бірінші кезегін пайдалануға беруді, Құлсары-Қаратон электр желісін жүргізуді, Қосшағыл-Қаратон тар табанды теміржол құрылысын аяқтауды, 1955 жылдың бірінші жартысында Тереңөзек кен орны қорын есептеп бітіруді жатқызғанмын. Осыларға не қосуға болады?

— Өмірлік маңызы бар мәселелер іріктеліпті. Осыған мына төрт мәселені қосқанымыз дұрыс. 1955 жылы екі жаңа кен орнының бірінші игерілуіне, барлау жұмыстары жүргізіліп жатқан жерлерде жеркеле ме, жертөле ме, соларды жоюға қол жеткізу қажет. Құлсары поселкесін газдандыруды, Мұнайлы-Құлсары су құбырын жүргізуді толықтай аяқтасақ, ел-халықтың бізге айтар алғысы аз болмас деп ойлаймын.

— Бөрекедді, Ереке, бір бас жақсы, екі бас одан да жақсы деген осы. Енді осылардың басы-қасында қоян-қолтық жұмыс істейік.

— Қолға алған шаруаның сәтін берсін!

Адамдар мәдениет пен өнердің, білім мен рухани тірліктің қызығы мен шыжығын аңсамай тұра алмайды.

Өтеп Губкин атындағы мұнай институтын үздік тәмамдаған жас маман Қарамүрзиев Текейді өз қабылдауына шақырып, қазақ ұлт аспаптары оркестрін құру жөнінде тапсырма бергені осыны ескергені.

Төкей ауданның атақты домбырашылары Меңдияров Елештің, Құлатумиев Тоқсанбайдың көмегімен хатшы тапсырмасын мүлтіксіз орындады. Оркестр тез буын бекітіп, 1957 жылы Алматыдағы өнер фестиваліне қатысып оралды. Келесі жылы оркестрдің төрт мүшесі: Құлатумиев Тоқсанбай, Жарымғасов Зөбен, Кенжин Өмірзақ, Мырзаталиева Сағида Дина Нұрпейісова оркестрі құрамында республика әдебиеті мен өнерінің Москва қаласында өткен онкүндігіне қатысты.

Сол жылы облыстық халық өнері көрмесі мен ақындар айтысында аудан өкілдері бірінші жүлделі орынды жеңіп алды. Аудан орталығында тұңғыш рет ақындар айтысы ұйымдастырылды.

Қуаныш пен өзгеріс көбейді. Мұнайшы Самарқанова Сүйрік республиканың Жоғары Кеңесіне депутат болып сайланды. 1954 жылы Қосшағылдан ірге көтерген аудан орталығы Құлсары поселкесіне қоныс теңгі. Құрылымдық өзгерістер нәтижесінде Қаратон мұнай өндіру кәсіпшілігі басқарма болып қайта құрылды. Колхоздар, ауылдық Кеңестер ірілендірілді.

1956 жылы ауылдық жердегі Айранқол, Қызылқала орта мектептерінің қатары Шоқпартоғай елді мекенінде тағы бір мектеппен толықты. Ауданның үш өкілі: бірінші хатшы Балғымбаев Өтеп, ферма меңгерушісі, Еңбек Ері Мөргенбаева Жанбөпе, автомобиль жүргізушісі Айтжанов Сәтжан Қазақстан Компартиясының VIII съезіне делегат болып қатысты.

Өтептің өз сөзімен айтсақ: "Кең Жылауы бақыт тиянағына айналып, келешек көкжиегіне сеніммен көз тікті".

Бір жылдан кейін, 1955 жылдың 29-30 қазанында өткен аудан коммунистерінің форумында Балғымбаев Өтеп қол жеткен жетістіктердің бірқатарын қуанышпен мәлім етті.

— Үстіміздегі жылдың аяғында мұнай өндіру 1950 жылмен салыстырғанда 76,4 пайызға өсіп, бесінші бесжылдықтың жоспары ауданда мерзімінен көп бұрын, 1 желтоқсанда орыңдалатын болды...

— Барлау-бұрғылау қарқынының өсе түскені байқалып отыр. Бесжылдықта орташа шапшаңдық елуінші жылмен салыстырғанда 65 пайызға, механикалық шапшаңдық үш есеге өсті. Барлау-бұрғылаудың көлемі 1955 жылы 1950 жылмен салыстырғанда 35 пайызға өседі...

— Барлау жұмыстары жүріп жатқан Көшкімбет пен Қарсақта өндірістік мұнай көздерінің бары белгілі болды...

— Тереңөзек кен орыны мұнай көлемінің шегі анықталып, өндірістік игеруге әзір етілді...

Алайда, іс барлық жерде бірдей тиянақты емес-ті.

Өтеп өзі әдейілеп барып бұрғылау конторының қысқа әзірлігіне

назар аударған. Көп нәрсенің қозғаусыз жатқанына куә болды. Бұрғылау алаңдарының басына жоспарланған 860 тонна жанар-жағар майдың тек 465-і, 149 тонна авиамайдың — 49-ы, 165 тонна химрагенттің 24 тоннасы тасылып әкелінді. Материалдардың кейбір түрлері, атап айтқанда, құрылыс және тампонаж цементтері, ағаш, бұрғылау және кигізбе тұрбалары күнделікті тұтынымды да қамтамасыз етпейтіндей дәрежеде. Басты-басты бұрғылау орындары — Қарсақ, Қошқымбет, Оңтүстік Сарықамыста тұрғын үйлерді, асхана мен дүкендерді, моншалар мен қоймаларды салуға, жөндеуге тіптен көңіл бөлінбеген. Оңтүстік Сарықамыста салынған 46 үйдің сырты сылақсыз тұр. Жаңа алаң — Жантайда әлі де тіршілік белгісі жоқ.

Аудан басшысын Қаратондағы жағдай да қатты алаңдатты. 1955 жылдың шілде айынан бастап оңда мұнай өндіру көлемі күрт төмендеді. Мұнай өндіретін бес бөлімшенің біреуі ғана өз тапсырмасын орындай алды. Қыркүйекте жағдай мүлдем асқынды. Тәулік сайын 90-100 тонна өнім жоғалды. Бұған ұйымдастыру тоқталыстарының көптігі, еңбек тәртібінің нашарлығы, геологиялық-техникалық шаралар жоспарының орындалмауы, зерттеу жұмыстарының бетімен жіберілуі, эхолоттар мен парафин тазалағыштардың жұмыс істемеуі әсер етті. Зерттеу машиналары өз мақсатында пайдаланылмады. Ұңғымалардың жерасты жабдықтарын жөндеу мүлдем қанағаттанғысыз. Түсіру-көтеру операцияларына кіші механизацияларды қолдану ұмыт қалған.

Өтеп бұл мәселені де бюро мәжілісінің күн тәртібіне енгізіп, нақты шаралар белгіледі. Кәсіпшілік басшыларына 15 қазанға дейін жоспар деңгейіне жетпеген жағдайда бұрынғыдан да қатаң жаза берілетінін ескертті.

Мұнай өнеркәсібіндегі артта қалушылықты газет қызметкерлері естімей, көрмей тұрсын ба? Республикалық "Социалистік Қазақстан" газетінің редакциясы осы сәтте Гурьев облысы бойынша меншікті тілші қызметіне кірісіп жатқан Оспанов Жәмекке жедел тапсырма берді. Жылыой ауданынан сын мақала жазу керек!

Жәмек шошып кетті. Аудан басшысы туған нағашысы. Оны қалай сынамақ?

Содан Жәмек: "Басқа бір журналисті жіберсеңдер қайтеді, солай да солай еді", — деп біраз бұлтақтады. Редакция басшылары айтқандарынан қайтпады. "Облыстың тең жартысы сенің не жақшың, не туысқаның, не құдаң, не жегжет-жұрағатың — олар жөнінде сын жазбайтын болсаң, жұмыс істемейсің-дағы" — деді.

Жәмек амалсыз тәуекелге бел буды.

Келген бетінде Өтепке кіріп, бар шындықты жайып салды.

— Солай дейсің, сынаймын, бүкіл республикаға атыңды шығармын, өйгілеймін дейсің, — деді ол өңі сұрлаптыш...

— Иә, реті солай болып тұр.

— Ну, что же?.. деді сәлден кейін Өтеп. — Сынасаң сына! Жат жаныңнан түңілсін, деген ғой. Жас қызметкерлердің болашағы баянды болуы үшін осы дұрыс та, тіпті қажет те шығар. Сынасаң сына. Жігіттерге айтып керекті мәліметтердің бәрін де бергізейін.

— Рақмет. Тек реңжи көрмеңіз.

— Реңжу өз алдына, мақалаң шыққан соң боқтармын да...

Мына қызықты қараңыз: газет тілшісі қонақ үйге бармай, нағашысының үйіне табан тіреп, жатып алды. Өндірісті аралап, шаршап-шалдығып келгенде тыныстап, көз шырымын алатын орны да осы шаңырақ төріндегі жұмсақ диван. Өтептің зайыбы Бәтеш бар шеберлігін солып ас әзірлейді. Ас дайын болған соң:

— Жиен, тұр, ас пісті, — деп қолына су құйып, сүлгі ұсынып, зыр жүгіреді.

Тәуір ішің-жемнен кейін Жәмектің төбеті тәуір өңгімеге шабады.

— Өңгіме айтыңыз, Сіздің лебіңізді естімегелі қашан, — дейді үлкен нағашысы Балғымбай қартқа.

— Газетіңе, не кітапқа шығарсаң айтайын.

— Күні ертең демеймін, қашан болса да бір шығарармын.

— Келістік, өндеше тыңда.

Осыдан әрі Балғымбай өзінің арғы аталары, соның ішінде Қаратау би мен оның тұстастары туралы көсіле сыр шертеді...

Сөйтіп Жәмек бір сапарда бір емес, үш қоянды бірдей соғады.

“Ер жігіт айтпайды, айтса қайтпайды”. Нағашымы-жиендер үйдемерінде тұрды.

Мақала шыққан күннің ертесіне, дәлірек айтсақ, 1956 жылдың 3 маусымы күні таңертең Жәмектің үй телефоны үздіксіз безек қақты.

— Ало, ало...

— Мен Өтептің ғой. “Мұнай өндірудің перспективалық мәселелерімен шұғылданып отырған уақыт жетті” деген мақалаңды оқыдым. Рақмет!

Нағашысы осыны айтып, трубканы қоя салды.

Жиеннің үйдеуге шамасы жетпеді...

Ілгеріректе Өтептің ұлық дәрежесіне жетіп, көкірек көтерген кейбір басшылармен қалай “шайқасқанын” айтпақшы болып едік-ау. Сол үшін оның 1960 жылы 3-4 ақпанда өткен XII облыстық партия конференциясында сөйлеген сөзінен үзінділер келтірейік.

...Маған бұл конференцияда сөз сөйлеу қиындау, өйткені қалалық Кеңестің төрағалығында жақында ғана жұмыс істей бастадым. Ал, оған дейін облыстық партия комитетінің бөлім меңгерушісі болдым. Бірақ, мен осы облыс партия ұйымының тұрақты кадры ретінде өндіріс саласындағы кемістіктер үшін, қала шаруашылығындағы асқынған жағдай үшін өзімнен жауапкершілікті түсірмеймін. Осы және басқа қызметте де олардың жөй-күйі жөнінде толықтай жауапкершіліктемін.

Ең алдымен, мұнай өнеркәсібі өте баяу дамып отыр. Даму барлау жұмысының мақсатсыз жүргізілуінен тежелуде. Барлау ұйымдарының материалдық-техникалық ресурстары мүлдем жеткіліксіз. Олар көптеген бағыттар бойынша және едәуір қашықтықта бытыраңқы жатыр. Соған орай тасымалдау мен қатынас жағдайы өте ауыр.

Біз көбіне көп қабылданған шешімдер мен фактілердің сырттан бақылаушысы ғана боламыз.

Облыстық ұйымдардың күшімен 1959 жылдың мамыр айында Гурьев қаласында еліміздің көрнекті ғалымдарының қатынасуымен геологиялық кеңес шақырылып, барлау объектілері анықталған-ды. Алайда, ол шешімдер орыңдалмай қалды. Мен Гершман, Имашев жолдастар бүгінгі конференцияда жауап беруге тиіс деп ойлаймын. Мұнай мен газдың маңызы туралы көп айтылды. Мұны Оңдасынов жолдас бүгін де атап көрсетті. Масқара және асқынған жағдайдан облыстық құрылыс ұйымдары да шыға аламай келеді. Оның объективті себептері мыналар: құрылыс материалдарының өндірісі нашар, тиісті құрылыс механизмдерімен жеткіліксіз жабдықталған, құрылысшыларға мәдени-тұрмыстық қызмет көрсету деңгейі төмен, маман кадрлар жетіспейді.

Бірақ, тірі адамдарға, әсіресе И.И.Попов жолдасқа байланысты себептер де бар. Онда нақтылық жоқ, көп сөзді, ұмытшақ. Облыстық партия комитеті тарапынан көрсетіліп жүрген шыдамдылық өзінде оған ешқандай пайда әкелген жоқ. Ол кейбір мәселелерді шешуде бір жақтылыққа жол береді. Кеңестер мен ауыл шаруашылығының құрылыс объектілеріне лайықты көңіл аудармайды.

Бұндай жағдай белгілі бір дәрежеде құрылыс ұйымдарына төмен басшылық жасауға әсерін тигізді (Рыжевский және Овчинников).

Облыстық партия комитеті, былайша айтқанда, шаруашылықтың көрсетілген салаларымен бөрінен де көп айналысты, бірақ күткендейдей нәтижеге қол жеткізілмеді.

Өндірістің өзге салаларында да кемшіліктер бар.

...Мен облыс партия ұйымының жұмысын түгелдей жоққа шығарғым көлмейді, сондай ойдан аулақпын да. Бірақ, кейбір

кемшіліктерге, тіпті мемлекет үшін қауіпті деуге тұрарлық фактілерге тоқталуды өзіме парыз санадым. Олар:

а) бұл мұнай өндіру мен тасымалдауда анықталған шамамен 8 мың тонна мұнайды өсіріп жазу. Осы мәселе жөнінде Халық шаруашылығы кеңесінің қаулысы бар екенін облыстық партия комитетінің бюро мүшелері хабардар. Неге екені белгісіз, Бюро бүгінгі конференцияға дейін ауыз ашқан жоқ;

ә) балық өнеркәсібінде жүзеге асырылған мемлекетке жат тәжірибе — 30 мың центнер балықты қосып жазу мемлекетке 1,5 миллион сомдай шығын келтірді. Оқиға тексеріліп, кінәлілер лайықты жазасын алды;

б) Қызылқоға ауданында мемлекетке ет тапсыру кезінде асырып жазуға жол берілді, бұл оқиға партия комитетінің бюросында қаралды.

Көріп отырсыздар, жұмыс нәтижесі, ең алдымен, мұнай және балық өнеркәсібі, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштерімен бағаланатын Гурьев облысында елеулі қателіктерге жол берілді.

Осындай кеселдерді тудыратын себептер неде, облыс халық шаруашылығының барлық негізгі салаларында мұндай жөнсіздіктердің анықталуы қалай?

Біріншіден, облыстық партия комитетінің бөлімдері кәсіпорындардың кеңешарлар мен ұжымшарлардың қызметіне бақылау жасауды жүзеге асырушы ретінде бұл мәселелерді дер кезінде зерттей алмады, облыстық комитет бюросы мен пленумы алдына тиісті дәрежеде сауатты қоя алмады. Бұнда мен өз кінәмді білемін және толықтай мойындаймын...

Бірақ, облыстық партия комитеті бюросы, оның хатшылары бөлімдердің, әсіресе нұсқаушылар құрамының жұмысымен мүлдем айналыспайтынын және оған көңіл аудармайтынын, нұсқаушылардың ұзақ уақыт бойы басқа жұмысқа ұсынылмайтынын және бөлім меңгерушілерінің ролін көтермейтінін басты себеп деп есептеймін. Ол ма, кейбір хатшылар обкомның бөлім меңгерушілерінің қайда орналасқанынан да бейхабар.

Облыстық партия комитеті бөліміндегі екі жылдан астам жұмысымда мен кабинетімнен Оңдасыновты да, Әлсейітовті де көркенім жоқ, бірақ мен оларға жиі кіріп шығатынмын.

Хатшылар өздерінің бөлім меңгерушілерін жүзбе-жүз танымайды. Менің тікелей хатшым К.И.Дьяченко мені кей кезде қапылыста қалдырады. Кеңес шақырып қояды да, ол туралы маған бірнеше минут қалғанда ғана ескертеді. Бізден тыс, біздің қатынсуымызсыз шешімдер

қабылдаған, бөлім тысқары қалған жағдайлар да кездесті.

Дыченко өте босаң, шешімсіз, көбіне-көп ұмытшақ адам. Бұл кейбір кезде бөлімді ақырғы шешім қабылдауда ыңғайсыздықта қалдырады.

Хатшылардың, облатком басшыларының міндет бөлісуінде партия қызметкері үшін жат, зиянды, мәселелерді өзінің ыңғайына қарап шешуге итермелейтін бағыттың болуы өте ұнамсыз.

Міндеттерді өте қатаң түрде шектеу (біреуге ауыл шаруашылығы, ал біреуге кәсіпорындармен жұмыс) көп жағдайда қарама-қарсы шешімдердің қабылдануына әкеліп соқтырады...

Облыстық партия комитетінің хатшысы, бюро мүшесі Шляпников туралы екі-үш ауыз сөз.

Шляпниковтың ауыл шаруашылығымен айналысатыны көпке белгілі, ол шындықта да сонымен айналысады. Кәсіпшіліктерде, өрне, ерекшелік ретінде өзінің баласы жұмыс істейтін аяққа болмаса, бұрғылау орындарына аяқ аттап баспайды.

Ал, ауыл шаруашылығындағы жағдай қандай күйде? Облыстық партия комитетінің пленумы ауыл шаруашылығындағы өте қиын жағдайды мойындай отырып, 1957 жылы артта қалған үш аудандарында: Теңіз, Қызылқоға, Есполда ауыл шаруашылығының жәй-күйі және оны дамыту перспективалары туралы мәселе талқылады. Одан кейін бюро осы және басқа да аудандарға бюро мүшелерін бекітті. Барлық аудандар оң нәтижелерге қол жеткізді, Еспол ауданы тіптен ілгерлеп кетті. Ал Шляпников бекітілген Теңіз ауданы үнемі апатты жағдайда, тіпті кейде бұл аудан үшін бүкіл облыс орт сөндіргендей жұмыс істейді. Сонда облыстық партия комитеті хатшыларының жеке жауапкершілігі қайда? Әлбетте, мен барлық ауыртпалықты Шляпниковке аударып тастап тұрған жоқпын. Ауыл шаруашылығындағы осы және басқа фактілер оның "іскерлік" қабілетін көрсетеді десек, ол ештеңе емес, егер оның жеке өзінің ожданы таза болса...

Ол дәрекі, кекшілі, өзінің іс-әрекетіне баға бермейді.

- 1) кекшілігі – Матвеевке, Шальчкинге;
- 2) өзінің туысқандарын жұмысқа орналастыруы;
- 3) сыйақы алуы, оны Орталық Комитеттің араласуымен қайтарып беруі;
- 4) отбасынан құдағиының жоғалып кетуі, оның өлімімен аяқталуы, бюросың бұл мәселе жөніндегі шешімі;
- 5) Әжіғалиев пен Еркеғалиевті қамауға алу санкциялары.

Бұл келтірілген және басқа фактілер оған облыстық партия комитетінің хатшысы секілді жоғары лауазымда қалуына негіз бермесе

керек... Алайда, оның осы конференцияда ақталуға тырысары сөзсіз. Мен одан, егер адал адам болса, кемшіліктерін мойындап, жою жолдарын көрсетуін отінер едім, сойткенде ғана ол облыстың жауапты қызметкерлері қатарында қалу жөніндегі моральдық құқыққа лайық бола алады...

Адамдықты дүниенің асылы мен алтынына айырбастамайтын Адалдық өмішесінен бастаған Өтептің бұл жан ашуына түсінік беру артық та шығар. Оны сол тұста билік тағында отырғандар қалай түсінгенін кім білген, ол әділ сынды бақталастық, бақтастықпен, жалған бедел жинау қамындағы пендешілікпен емес, кемшілікке төзбегендіктен, өлгі адамдар елім деп шып еңіреп жүрген ер ме, әлде өтірік емешегі үзіліп, өз қара басының мүддесін күйттеп жүрген епсек пе, соны ажыратып беруді мақсат тұта айтты. Осы айдан анық нәрсе.

...Мол тәжірибе, ұйымдастырушылық қабілет қажеттігі туды ма, әлде ащы сынның салқыны тиді ме, 1964 жылы қазыналы түбек — Маңғыстауда құрылғалы жатқан “Маңғыстаумұнай” бірлестігінің шаңырағын көтерушілер легіне Өтеп те жіберілді.

Бірлестіктің билігін кімге беруді Қазақстан Компартиясының Орталық Комитеті ұя салған Алматы да, Батыс Қазақстан өлкелік партия комитеті орналасқан Ақтөбе де емес, әдеттегіше билеп-төстеу құқығы бар Мәскеу шешті. Бас инженерлік пен бас геологтың тізгіні де Мәскеу арқылы озербайжандық кадрлардың қолына тиіді. Әрине, олар мұнай өндіру жоспарын орындаудан басқаға бас қатыра қоймайтындар санатынан еді. Соған сәйкес жұмыс біткеннің ең қианын қайда да бейнеті көп, еңбегі еш ел азаматтары иеленді. Өтеп бірлестік бастығының жалпы мәселелер жөніндегі орынбасарлығына тағайындалып, іске білегін сыбана кірісті. Үйін Ақтау қаласына көшіріп алды. Сонымен бірге басына көлеңке ізден қорғалақтамайтын Ембінің бірталай жігітін жұмысқа шақырды да, күн демей, түн демей, елдің әр шалғайынан ағылып келіп жатқан сан мыңдаған адамды орналастыру, оларға мәдени-тұрмыстық жағдай туғызу, өндірісті барлық керек-жарақпен қамтамасыз ету сияқты бастан асқан қиуар шаруа түйінін шеше бастады. Жатақхана, асхана, монша, мектеп, балалар бақшасы, жазғы клуб — бәрі де қажет.

— Мен бір кеште сондай, елден — Атыраудан келген жігіттердің бір тобымен Өтеп ағайдың үйінде кездескенмін, — дейді інісі Өтам. — Сонда аға аузынан шыққан сөз өлі есімде. Біздер, — делі ол — үш жүз алпыс екі әулие байыздаған қасиетті жерге кейбіреулердей (Теңіздің арғы бетінен келгендерді айтқаны ғой) ақша табу мақсатымен уақытша

келген жоқпыз. Ендігі жерде осы өңірді көркейту үшін жан аямай еңбек етуге тиіспіз және кейінге қарай алаңдамауымыз керек. Біз осыдан бұлай Маңғыстаудың азаматымыз.

Бұл шындықта да ұлағатты сөз еді. Осындай ұлағаттылық иесі Өтеп көп күнін Ақтаудан 190 шақырым қашықтықтағы қанатын енді қондаған Өзенде өткізді. Өзін өндірістік мәселелерден де қашық ұстамады. Құрамында 28 пайыз парафині бар, ұңғымалар тұрбасын 20-25 күнде бітеп тастайтын Өзен мұнайының тағдыры талқыланғанда ол озық ойлы инженерлердің қасынан табылды. Ақтауда ішкі беті ойнектелген тұрба шығаратын цехқа сонау Татариядан жабдық жеткізіп берді. 1965 жылдың бірінші маусымында алғашқы топтық-өлшеу-ағызу қоңдырғысының 20 маусымда сондай екінші қоңдырғының тұсауын кесті. Жыл аяғында Өзенде мұнай өндіру ұңғымаларының саны 47-ге жетті. Сөйтіп жарты жылдық пайдалануда Өзен кен орны 334,6 мың тонна, 1966 жылы 1400 мың тонна мұнай берді. Бұндай өнім көлеміне қол жеткізу үшін қарт Ембіге 35 жыл қажет болған-ды. 1966 жылдың 30 желтоқсанында Маңғыстауды игерушілер екінші еңбек жеңісін тойлады. Сол күні Жетібайда мұнай өндіретін үш ұңғыны ысырмасы (здвижка) ашықты.

Бұл – тынымсыз еңбек тарланбозы, аз жылда маңғаз Маңғыстаудың аптал азаматтары ортасынан ойып орын алған Балғымбаев Өтептің тынымсыз жүрегі соғуын мәңгі тоқтатқаннан алты-ақ күн кейін болған оқиға...

Иә, өмір-өткел Өтепті кімге кезіктірмеді, қайда жетелемеді?! Ол соншқ бәрінен абыроймен өтті, талайынан жеңіспен оралды.

Тек төрт мүшел жасында қатаң тағдырдан жеңілгені болмаса... Бірақ, Жеңіске таттығын жеңілістер де бар ғой бұл өмірде. Ұлы жолда уақыт өмірші жетегінде шексіз арман мен таусымас мақсаттың талай шығына қол созған, бүгін істей алатын істі ертеңге қалдырмаған, әр күн мен сағатын қастерлі қасиеттермен өткізген, артында өшпес із, өнетелі ұрпағы бар Өтеп-ағаның Отанының адал ұлы дәрежесінде көз жұмғанын өз басым, Жеңіске балар едім.

Перзенттік парыз пайымын ұтқыр оймен ұғынған Нұрлан Өтепұлы жетістігінің өзі неге тұрады?!

Егемен ел Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев экономиканы біледі, өмір бойы мұнай өндірісінде істеп шыныққан, іскер басыы деп бағалап, үлкен сенім артып, оның қолына Республика Үкіметінің тізгінін тапсырған жылдың асыл әке рухы сексенге, ізгі ниетті, ілгері тілекті Нұрлан елуге толған жылмен тұспа-тұс келуі де тегін болмас, сірә...

*Қайрат етер мезгілде,
Жүк көтерер нардай бол.
Ақыл айтар мезгілде,
Мың жасаған шалдай бол...*

Бауыржан Момышұлы

БАЈІҒЫМБАЕВ Өтвалі (1923 жылы Атырау қаласында туған) – инженер құрылысшы. Бұхаридақтық политехникалық институтын бітірген (1960). Ұлы Отан соғысына қатысушы (1941-45 жылдары). Петропавловск және Магнитогорск әскери авиация мектептерін бітірді (1943 жылы). 1946-61 жылдары Атырау мұнай айыру зауытында, Мұнай өнеркәсібі министрінің «ГипроКазнефть» – «КазНИПинефть» институтында техник, аға техник, жобалардың бас инженері болды. 1961-62 жылдары Атырау халық шаруашылығы Кеңесін-

де құрылыс басқармасының бас инженері, 1963-64 жылдары Қазақстан КП Атырау облыстық селолық комитеті құрылыс бөлімінің меңгерушісі. 1968-73 жылдары «Ембімұнай» бірлестігі бастығының құрылыс жөніндегі орынбасары, 1965-68 және 1973-83 жылдары КазНИПинефть институтында жобалардың бас инженері болды. 1983 жылдан зейнеткер.

2-дәрежелі Отан соғысы, Құрмет Белгісі» ордендерімен және медальдармен марапатталған.

(тұңғыш «Қазақстан мұнай энциклопедиясынан» үзінді)

Балғымбайдың үшінші ұлы — ӨТӨЛІ, зайыбы Бәтима екеуі үш ұл тәрбиелеп өсірді. Үлкен ұлы Бауыржан Қазақ политехникалық институтын бітіргеннен кейін, 1975 жылдан бастап “Ембімұнай” мұнай бірлестігінің әр түрлі ұйымдарында жемісті жұмыс істеді. 1993 жылы Теңіз кен орнында еңбек бахтасында қайтыс болды.

Қалған екі ұлы — Аманқос пен Марат мұнай өнеркәсібі жүйесінде әкелері мен ағаларының еңбек дәстүрін одан әрі жалғастыруда.

..Біз әңгіме-дүкен құрғалы қашан! Менің қарсы алдымдағы ат жақты, бойы емендей тік, жанары нұрлы, қимылы ширақ, қарапайым тіршілік пен тәртіпке үйренген қарапайым жан бастапқыда біраз кібіртіктеген еді, енді міне, қолына мұқабасы тозымқырап қалған кішкене қара блокнот тиесін әңгімесін жедел суыртпақтап, әрі-беріден соң бойына шешендіктің киесі қонғандай арқаланып-ақ кетті.

Қара блокноттың әр беті парақталған сайын жаңа сыр ашылып, жаңа ой өрбиді. Оқиға бірінен екіншісіне ұласады. Оқиға біткеннің жылы, айы, күні де дәл көрсетілген. Әулеттің шежіресі мен жауынгер достардың мекен-жайы да, морз әліппесі мен ұшақтардың суреті де, ерекше шеберлікпен және дәлдікпен өрнектелген шағын карта да осында. Қысқасы, “қасиетті” қара блокнот түгел парақталып бітпей, әңгіме арқауының үзілмесі ашық.

Шай қамдап, дәм-тұздың алдым ас столына жайғастыра бастаған Бәтима ашамыз аяғын ұшынан басады. Әңгімелерін үзін алмайыншы деген ізет ақыл ұялаған бадана көзінен айқын аңғарылып тұр.

Әлия келіңде де сол ізет, сол әдеп. Қайын атасының “аа, шай ішелік!” деген әдемі айтылатын “әмірін” асыға күткендей, бөлмеге жиі-жиі бас сұғып, барлау жасап кетеді...

Біздің әңгіmemіз Балғымбай әулетінің ежелгі тарихынан бүгінгіне ауысқан тұста бөлмеге тұлымшағы желбіреген сары қыз еніп, өй жоқ, шай жоқ, атасының мойнына асылып, бетінен мейірлене іскеді.

— Бұл Шынар, — деді Өтәлі ағамыз...

Атасы мен немересі емірене, аймаласа көріскен сәтте мен де бағанадан бергі сан-алуан сырдың басына өрлеп, кезек-кезегімен ойға оралта бастадым.

Екі көзім қара блокнотта. “Қашаннан бергі серігі, қашаннан бергі сырласы екен?” — деп қызыға, ыңтыға қараймын.

Ол да осы ойымды айна-қатесіз сезген сынайлы.

— Мұны мектеп бітіретін жылы алғанмын. Алғашқы жазбалар сол кезде түсті. Енді міне, ашып қалсам санама сөуле түсіреді. Жадымды жаңғыртып, біраз түлеп қаламын. Ішкі жан сезімінің ірімдері де осында

бұйғып жатқандай. Қозғай қалсам, буырқанып кетер телегей теңізге ұқсайды.

— Апыр-ай, содан бері елу сегіз жыл өткен екен. Жоғалтпай, жәдігердей сақтап келгеніңізге таң қалып отырмын.

— Аадыма сондай мақсат қойғанмын. Бұны былайша айтқанда мұқияттылық дейтін шығар...

— Гажап! Ал, блокноттан өзгелерді ше?

— Көзқарасым бәріне бірдей. Хаттар мен фотосуреттердің біразы, құжаттардың ең қажеттері сары майдай сақтаулы. Соңғы жылдары олардың қатары немерлерімнің әр шалғайдан жазған сағыныш хаттарымен толыға түсті. Мынау, жаңа айтқанымдай, жазбаның басы. Ең үлкен ағай Қойшығара ғой, ол 1940 жылдың 24 маусымында, Өтеп ағай 1938 жылдың 8 қазанында Армияға аттанып кеткен. Осылайша жалғаса береді.

— Жаңа ұшақтардың суреті мен шағын картаны көзім шалып қалған. Олар нені білдіреді?

— Олар менің майдандағы кәсібім мен жауынгерлік жолымды бейнелейді...

Өтәлі мектеп бітіргелі ерекше толқу үстінде. Екі ағасы бірдей Армия қатарында. Енді бұл оқу іздеп, тым алысқа ұзап кетсе, әке-шешесіне кім қолқанат болмақ? Мектепте оқып жүрген үйелмелі-сүйелмелі екі інісін — Саатанат пен Мақашты кім қамқорламақ? Демек, Отан алдындағы борышын өтеуге аттанғанша жұмыс істеп, ширыққаны жөн шығар. Ол осындай ұйғарым жасаған. Оны бір кеште әкесі Балғымбай бұзды.

— Балам, — деді ол, — ендігі заман оқығандар мен тоқығандар заманы болғалы тұр. Оны өзің де түсінесің. Сондықтан ешнәрсеге қарайламай, оқуға бер. Сенің жол қаражатына деп, мына Қилаш шешен екеуіміз оны-мұнының саңдық түбіне қалдырып жүргенбіз. Сонымен жолыңа, бірер киім-кешегіне, берген бойдағы ас-суыңа жетіп қалар. Одан арғысын көре жатармыз. Үкімет те оқимын дегенге көмегің аяр дейсің бе?

— Түсе алсам жақсы...

— Неге түсе алмайсың? Кім еді, өлгі, Қайрошев пе еді, директорың? Сол бір көздескенімде: "Талабы таудай, сабағы да, тәртібі де жақсы. Әрі қарай оқимын деп жатса, бөгемегеніңіз жөн" — деген еді ғой. Жалған айтпаған шығар.

— Мына Саатанат пен Мақашқа кім көз болады?

— Әй, Өтәлі, олар кері кетіп жатқан жоқ, өсіп келе жатыр. Сен бес жыл оқып келгенше, бірі он алтыға, екіншісі он төртке толады

екен. Ештеңе етпейді. Қайта өз беттерімен өскен бала қайсар болады. Қиындыққа төзімді келеді. Оның дәлелі — мына сенің өмірің. Үш жыл қатарынан интернатта жаттың. Кісі үйін де паналап көрдің. Байқаймын, жасудың орнына жігерлене түстің. Оларға жатпаған тұста анау Томарыдан қаладағы оқуың жаяу-жалпы қатысып тұрды. Кешігуден, не ескерту алудан амансың. Олай істеу екінің бірінің қолынан келе бермейді. балам! Оқуыңды жалғағаның дұрыс. Біз өндіріске тұяқ іліктірдік қой. Өндірістің өрлемесе өшпейтіні көмі. Сол себепті бізді де көп ойлама! Тыныштық бұзылмаса, екі ағаң да күні ертең елге оралып қалар...

— Жарайды, әке!

Өткір де орайлы айтылған сөз жүрекке жетті. Өтәлінің көңілін көкке көтеріп тастады. Кеудесінде намыс оты тұтанып, лаулап кеткендей. Ол сол түнгі ұйқысынан ерте, тұлпарға мінгендей тым сергек ояңды...

Әсем Алматыға жүреті лүпілдей жеткен. Қаратау бабасының әруағы жебеді ме, әлде білімі жеңді ме, емтихандардан сүрінбей өтіп, тау-кен институтының студенті атанды. Қуанғаны сонша, бірнеше тәулік бой қорының аштығы мен тоқтығын ұмытты. Ұйқы шалалығын елеуден қалды. "Әке-шешемнің, ұстаздарымның сенімін ақтадым" деген бір ауыз сөз оған қанат бітіріп, тым алысқа, арман биігіне самғатып алып барды.

Еден ошымен бірге келген Қалабаев Қамидың да, Оразов Хасанның да, Мұсағалиев Рахметтің де жолы болды. Енді бәрі бірге оқып, бірге жүрмек. Білім теңізіне сүңгіп, қолда барды бірге бөліп ішпек...

Осылай жарқылдап басталған студенттік өмірдің қызығы тез тәрқайды деп ешкім де ойламаған. Әкінішке орай, солай болды. Бір ай өтер-өтпестен үкіметтің студент біткеннің басына қара бұлт үйірген үрейлі Жарлығы шықты. Үрейлі дейтініміз — олар оқығандары үшін ақы төлеуге тиіс екен, стипендия кілең "беске" оқытыңдарға ғана беріледі екен, т.б.

Қиындықтың қақпашына жетелеп әкеліп түсіру осы емес пе? Студенттер осылай деп біршама шуылдасып еді, оны естір құлақ, ұғынар жүрек табылмай қойды. Институттың бірқатар басшысы шешім алған үкімет деп, оған өздерінің түк қатысы жоқтығын айтып, азар да безер болысты.

Өтәлі қатты күйінді.

"Үстінен кедейдің шидем шекпенін шешіп үлгермеген әкеміз өндірістің өкпесі өшкенше қимылдайтын жұпыны жұмысшысы. Ол далада оқу іздеп жүрген бізді асырай ма, әлде үйіндегі шиеңтей бала-

шағасын асырай ма? Көмек қылар еді, бас көтерген балалары Армия қатарында жүр...

Бүгін қоса салған жерден қоржынның “беске” толтыру ауыадың қай баласының қолынан келеді? Сабақ біткен, оқулық біткен орыс тiлiнде...”

Иә, “өгіз өліп, арба сынды” деген осы. Атыраудан жұптасып барған төртеу қаржы тапшылығынан таяқ жеп, орышадан зәбір көріп, жұптарын жазбастан елге оралды.

Қандай өкініш!

Көп кешікпей сол өкініштің өкінесін тағы бір ащы өкініш басты. “Ақылы оқудың” ақыретінен тәсі қайтып елге келгендер өне-міне дегенше сүм соғыстың өрті лап ете түсті. Бүкіл елде қым-қуыт дүрбелең басталды. Жеті мүшесі жарамды жан баласы майданға аттаңды. 1941 жылдың 9 қыркүйегінде кезек Өтәліге де жетті.

Бағы, не тағдырдың бұйырмысы, ол бірден Петропавловск қаласына тап келіп, авиамеханиктер даярлайтын Селищенск әскери мектебіне оқуға қабылданды.

Жастайынан бір арман еткені үнқыштық еді-ау. Сол үшін авиамодельшілер үйірмесіне қатысты. Достарымен бірге талай күнді алып әуе кемелерінің кішкентай үлгі-көшірмесін жасауға арнады. Бөрі де сол мігірсіз жұмыстарынан күні ертең-ақ үнқыш болып шығатындай өсер алатын. Енді міне, Өтәлі үшін сол арман еткен мамандығы қол созым жерде тұрғандай.

Селищенск мектебі соғысқа дейін Ленинградқа таяу маңда орналасқан екен. Соғыс қимылдарының жақындап қалуына байланысты Қазақстанға, Петропавловск қаласына ауыстырылыпты.

Естіп-білулерінше, соғыстың бастамасы әскери әуе күштеріне айырықша ауыр тигенге ұқсайды. Жеке құрамаларда талай сайыпқыранның өмірі қиылып кеткен. Еңдігі мақсат солардың орнын толтыру. Оқудың жеделдігі де, тәртіптің қаталдығы да, ұстаздар қауымының мігірсіз жұмыс істеуі де соны аңғартады.

Информбюроның хабары тіптен сұсты. Немістер елдің орталығына сұғына кіріп барады. Бір күні бір қаланы иеленсе, ертесіне, екіншісіне табанып салады. Бейбіт халыққа жасап жатқан зұлымдықтары қаншама!

Осының бөрі әр жүректе жауға деген өшпенділік отын тұтатумен бірге әр курсантты оқуға жұмылдыра түсті.

Ал мектептегі он төрт пәннің қай-қайсысы да оңай шағыла қоятын жаңақ емес-ті. Солардың ішінен ұшақ және оның двигателі пәні талай әзу тісін батырса, оларды пайдалану жөніндегі теориялық-материалдық

бөлім сабақтары талайдың ащы терін алды. Петропавловскийдің қаһарманы қысы да аянып қалмады: ашулы аяз, үскірік бораны курсанттарды оқу-жаттығу алаңында сан рет сынаққа салды.

Құдайға шүкір, Өтәлі осылардың бәрінен де дін аман өтті. Тіпті сабақтар мен жаттығулар кезінде өріптестерінен оқ бойы алға кетті.

Сөйтіп жүргенде тоғыз ай зу ете түсті. Мектепті артық, кемі жоқ, мың түлек бітіріп шықты. Сол мыңның сексені таңдалып, жолдамамен Магнитогорскіге, ұшқыштар мектебіне жіберілді. Сексеннің сапында Өтәлі, оның армандас, пікірлес, қимас достары — Кенжетәев Жәрдем, Боранбаев Әлібек, Кузнецов Николай бар болатын.

Магнитогорск! Қара металлургия қарашаңырақтарының бірі атанған осы қалада алдымен көзге түсетіні Магнит тауы мен домна және мартен пештерінің биік мұражалары екен. Олар алып өндірістің айбын-айбарын әйгілеп тұр.

Өтәлі көңіліне бұл қала да айырықша ыстық көрінді. Сонау өзінің туған жеріндегідей мұзда да ару өзен — Ақ Жайық қаланы қақ жарып, сылаң қаға ағып жатыр.

“Қайран, Ақ Жайық! Саған аман-есен жетіп, асау толқынына бала кездегідей қарсы жүзер, қармаққа түскен табаның мен көксеркеңнің шортаның мен сазаныңның бұлқынтағын көрер күн қашар туар екен!” — дейді Өтәлі осында келгелі қатты толқым.

Онысы сарыуайымға салынудың белгісі емес, елге, ата-анаға, достарға деген жүрек түкпіріндегі аққанат сағыныштың шуақты сөулесі еді.

Магнитогорск Өтәлі көңіліне айрықша ыстық көрінуінің тағы бірер себебі бар: Қаладағы комбинаттың жемсауын темір рудасымен үзбей толтырып тұрған берен өндіріс — өз Қазақстанныкі. Сол темір рудасынан зұлым жауға қарсы жұмсалар қару-жараққа арналған болатын жаңа стволдық, снарядтық және броня бұзғыш түрлері күшті түні күйіліп жатыр! Ол қалай қуанбайды!

Өтәлінің “қасиетті” қара блокнотындағы Магнитогорск жазбалары қысқа да нұсқа.

«1942-23 тамыз. Магнитогорскіге келдік. 1942 — ай жарым теориялық сабақтар өтті. 1942-12 қыркүйек. Нұсқаушымен бірге алғашқы ұшу. 1942-17 қараша. Алғашқы дербес ұшу. 1943-2 тамыз. Үйрену-жаттығуға арналған ұшулар аяқталды. 1943-21 қыркүйек. Азаматтық әуе флотының III Белорусс майданындағы Александр Невский орденді 120 дербес гвардиялық авиация полкіне келдік. Майдандағы авиаполктерге Магнитогорскіге маңдай тіреген сексеннің тең жартысы ғана жіберілді. Алда майдан даласы...»

Ол 1943 жылдың қыркүйегінен 1944 жылдың маусымына дейін III Белорусс майданының көгінде құстай ұшып, санитарлық С-3 ұшағымен сексен төрт ауыр жаралыны өлім құрсауынан құтқарды. Оның аспан айдынында жаудың оғына ұрынбай, әр сәт жерге аман-есен қонуы нағыз ерлік, нағыз шеберлік емес пе?

Ол осы бағытты жалғастыра берер ме еді, қайтер еді, егер айтып келмейтін арсыз ауру екі тізесін бірдей ісікке орап, жансыздандырып тастамаса... Полк басшылығы оны амалсыздан әскери госпитальға жөнелтті. Содан өрі не көрмеді десеңші! Бір госпитальдан соң екіншісіне, одан өрі үшіншісіне ауысып, Смоленскіні, Гжатскіні, Қағанды, Чкаловты аздақтай шықты. Ақырында айтылған “ұшуга рұқсат жоқ” деген кесімді сөз оның жүрегіне оқтай қадалды. Ең өкініштісі де, ауыры да осы болатын. Кейін денсаулығы түзелгендей болып майданға қайта оралғанда да ұлы Жеңісті жаяу әскерлер қатарында Венгрия жерінде қарсы аламын деп ойламаған. Қайта күміс сұңқармен бұрынғыша батыл самғап, Берлиннен кері қайту, жеңіспен оралу — ол үшін басты нысана еді.

Ол 1945 жылдың 21 қарашасында елге қайтарылды.

Әтәлі елге келген соң да тыншы қоймады. Бар арман-мақсаты ұшу болып, Москваға, Азаматтық Әуе флотының Бас басқармасына саяхат хат жолдады. Ондағылар да бірбеткей. “Бос орын жоқ” дегенді сылтау етіп, бетбақтырмайды. Алыста жатып хатпен бетке соғады.

— Міне, мынау солар жіберген хаттың бірі. Кадрлар басқармасы бастығының орынбасары Тарасов пен осы басқарманың III бөлімінің бастығы Виденчев: “Азаматтық Әуе флоты Бас басқармасының Кадрлар басқармасы Сіздің хатыңызды алып, қарады. Бос орынның жоқтығына байланысты Сізді бүгінгі таңда Азаматтық Әуе флотына жұмысқа қабылдай алмаймыз”, — деп тағы да ауыздарын қу шөппен сүртіпті. Қазақшалап айтсақ, олардың әрекеті “түйе үстінен сирақ үйіткенге” пара-пар. “Сіздің жағдайыңызды біліп, қажетті шара алуды жергілікті жердегі авиация басшыларына жүктедік”, немесе “Бос орын табылған бойда хабар береміз” деген жылы, жылы болмағанмен жылымыш сөз көмеілерінен шықпайды. “Атырауда мүмкіндік жоқ, сонау Мағаданға қалай қарайсың” деп мәселені қабырғасынан қойса, менің тәуекелім соған жететін еді. Несін айтасың, орталықтағылардың кеудесін керең төрешілдік еңістегілерге еміренбеді. Ең болмаса “Сен күні кеше Ұлы Отанымызды жаудан қорғаған жаужүректердің бірі екенсің, тілегің мен талабың жерде қалмайды”, — десе, менің мен сияқтылардың көңілі көкке жетпей ме?

Амал не, бұл тақырыптағы өңгімені осымен доғаруға тура келді.

Тірлігіме тәубе етіп, енді аспаңдағы емес, жердегі тіршіліктің тауқыметіне мойын ұсындым. Бұл орайда да талғамшыла көңіл мені біраз толқытты. Жиырма екі жаста мамаңдықсыз қалғаным жаным батудай-ақ батты. Сөйтіп қиналып, толқып, ара-тұра туңдılıп, тұйыққа тірелгенімді басқадан бұрын Өтеп ағай байқаса керек, шақырып алып, "осы бір жұмысқа барып көрші, арғы жағын көре жатармыз" деп, сол жылы пайдалануға берілген мұнай өңдеу зауыты жанындағы Қызыл Армияны жанар-жағармаймен жабдықтау басқармасына жұмсады, — дейді сонау Жеңіс жылының жеңсік сырын сары майдан қыл суырғандай сабақтаған Өтәлі.

Бұрын әлгі басқарманың өкілі Өтептің өзіне "құда түскен" екен. Өні-мінімен жүргенде жақсыны алыстан көріп, талантты тасадан аңғаратын обком оны өз аппаратына алып кетіпті. Басқарманың өкілі Өтәліге бірден құшақ аша қойған жоқ. Оқшырая қарап, білімінің жоқтығын бетіне салық етпесе де, сынап қарайтынны айтты. Біраз әңгімелесті.

— Ал, енді сынаққа көшелік, мен сұрақ беремін, сенің міндетің жауап беру, — дейді.

— Сұраңыз, — дейді желдің қай жақтан соғарын бімей іштей аңтарылған Өтәлі.

— Что означает октановое число?

Араларында ұзақ ойлану, содан кейін барып жауап беру уағдаластығы болмаған соң, Өтәлі де көп мүдіруді жөн көрмеді. Бірден жауабына көшті.

— Октановое число означает антидетонационные свойства моторного топлива — деді дақпа-дақ сөйлеп.

— Понятно! Теперь ответьте на второй вопрос. Что представляет собой детонация углеводородов?

Ол тілтен жүрексіген жоқ. Өйткені бұл сауалдар Петропавловск пен Магнитогорскідегі авиамеханиктер мен ұшқыштар мектебінде талай рет қойылып, талай рет сыннан сүрінбей өткен. Бәрі де күні кешегідей санасына сәуле шашып тұр.

— Детонация моторного топлива представляет собой чрезвычайно быстрое разложение (взрыв) углеводородов, которое происходит внезапно при сжигании горючей смеси в цилиндре двигателя.

— Достаточно.

Өкіл оны сол күні техник-қабылдаушы етіп жұмысқа қабылдап, келешегіне сәттілік тіледі. Өкінішке орай, Өтәлі мұнда екі айдай ғана еңбек етті. Кетуіне зауытқа қаланың бірінші бөлімше аталатын

шалғайынан келіп-кету қиындығы бір себеп болса, ең басты себеп — жұмыстың оның бойындағы қабілет пен мүмкіндік шеңберіне оққылдау соққаны еді.

Жан дүниеде қанағат бермеген кәсіп мәңгілік мұра кәсіп бола алар ма?

Ол жан дүниесіне қанағат сыйлаған мұра кәсіпті әкесі Балғымбай, ағалары Қойшығара мен Өтеп секілді мұнай өнеркәсібінен тапты: 1946 жылдың наурыз айында құрылғанына не бары алты жыл толған "Ембімұнайжобалау" жобалау конторының табалдырығын аттады.

Буырқана дамып, төрінде мұнай селі аспанға атып, газ алауы алаулай жанған қазыналы жердің баршасында құрылыс объектілері үшін жобалау-сметалық құжаттамалар әзірлеу парызын арқалаған бұл ұжымдағы жұмыс оның оң жамбасына дәл келген оңтайлы қам-қарекетке айналды. Әрине, бірден солай болды деу асылық та шығар. Алғашқыда жүрексінгені, жан қиып, жана шеккені рас. Бірақ, қанша дегенмен соғыста, өмір мен өлім сөт сайын белдесе кететін майдан даласында жүрген жоқ қой. Қажеттік гүтаңда, жан алқымға келгенде, оңда да дұрыс шешім қабылдап, талай түйықтан еңсе түсірмей, есе жібермей құтылды емес пе? Ал, мына жерде қайнаған қазан — бейбіт еңбектің қазаны. Оның құлағын ұстағандар бейбіт өмірдің берекесін өсіріп, берекетін тасытсақ деген ортақ мақсат, бірегей мүдденің иелері. Ешкімді өңменінен итермейді, өңешінен қысып, өзегінен теуіп, өгейсітпейді. Қайта құшағына қыса түседі, бауырына тартып, барды бөле жейді, бөле ішеді. Қуанышқа да, қайғыға да ортақ. Сүрінсең сүйейді, кемшілігіңді түзеп жақсылығыңды жария етеді. Іштарлық пен бақай есеп босағадан сығаламаған соң, тоғышарлық пен төрешілдік төрге озбаған соң ауа да таза, ахуал да оңды. Өтөлі осындай ортаға тап болғаның риза. Бағым деп болжам жасады, бақытым деп қуанды.

Мұнысы орынды да еді. Өзінен үш-төрт жыл бұрын институтқа Бакуден, Грозныйдан, Майкоптан, тағы басқа қалалардан эвакуациямен келген В.Г.Семенов, М.П.Штопоров, С.М.Праведников, Е.И.Целиков, В.Н.Горсенский секілді кәсіби шеберлігі жоғары мамандардың қай-қайсысы да қол ұшын беріп, қамқорлаудан жалыққан жоқ.

Соның ішінде институттың 1943 жылдан 1961 жылға дейінгі директоры Владимир Григорьевич Семеновтің орны ерекше. Ол соғыстан шыңдалып оралған жас жігіттің бойынан өршіл таланты, ісінен іздегіштікті таныды ма, оқу-тоқуын жеткіліксіз демей, бірден аға техниктікті сенім тапсырып, төрт жылдан кейін тағы бір үлкен сатыға көтеріп тастады. Жобалардың бас инженеріне тағайындалды.

Іздестіру-зерттеу бөлімінің бастығы Борис Артемьевич Топчевский де Өтәліге өз көңілінің төрінен орыш бергендердің бірі болды.

— Аса сауатты, оқыған-тоқығаны көп Борис Артемьевич менің көкірегімнен саңылау көрген шығар, бірден жетекке алып, маман ретінде қаз тұрып, қауқар жинап кетуіме көп еңбек сіңірді. Сол жүргенде өзінде де жоғары білім жоқ еді, — дейді Өтәлі.

Осыны айтады да, мектептегі ұстазы Имзин Қайдарды, ұшқыштар мектебіндегі нұсқаушысы Землянсковты (өкінішке орай, есімі есінде қалмаған), майдадағы звено командирі Коппев Петр Александровичті еске түсіріп, олардың өз өміріндегі орнына тиесілі баға беруге асығады.

Қайдар ағайы математика пәнінен сабақ берген. Несін айтасың, өз ісінің шебері болатын. Құйма құлағы, зерек зердесі бар шәкіртке математика ілімін, бұрынғыша айтсақ, тайға таңба басқандай, қазіргі заманның тілімен айтсақ, компьютердің қамбасына құйғандай төкпей-шашпай, мәңгілік кәдеге жарайтындай дәрежеде сыйға тартатын. Соның қайырын көп көрді. Автомеханиктер мен ұшқыштар мектебінде, политехникалық институтта, тіпті күнделікті қызметінде математикадан мүдіріс көрген, мүкіс түскен тұсы жоққа тән. Көп адам “математикадан ұстазын кім болып еді” деп атын естуге құмартатын, риза көңілімен басын шайқайтын.

Землянсков самолетпен ұша білу мен қона білудің қыр-сырын ұғындыратын, мүлт кетуді мүлдем ұмыттырып, балапан жүректі баһадүр жүрекке айналдырмай қоймайтын нағыз тастүйін тәлімгер болатын. Әуе жаттығуы кезінде Өтәлінің ұшудың “академиялық” тәсілдерінен ауытқып, өзінше өзгеріс жасап, өнер көрсете білетініне разылығы шығар, ол жымынып, оң көзін қысып масаттанып қалатын. У-2-ден әрі икемді, әрі ұшқыр өзге бір самолет тақымына тисе, Өтәлінің “ұршық иіру” ме, “шыр көбелек үйірілту” ме әйтеуір күміс қанаттың аңы терін сыпырып алары анық. Қаһармандықты тілейтін мамандық, романтикасына берілгені сонша, үнемі қиялданып, көңілін шексіз қияға самғатып жүреді. Ұстазына шәкіртінің осы қылықтары өбден-ақ ұнайды. Өйткені батыл ой — батырлыққа серік.

Ал, звено командирі Петр Александрович нағыз қатаң талаптың адамы еді және әркімнің өз іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарауына зор мән беретін. Оның ойынша, аспаңда ұшу-өнер, сонымен қатар — ерлік те. Өнерді тек таланттар, ерлікті тек ержүректер ғана жасай алмақ.

Бірде Өтәлі төрт жаралыны госпитальға жеткізіп оралған. Аэродромда оны Петр Александровичтің өзі күтіп алды. Жүзінде мазасыздық бар.

— Бүгін салмақ саған түсінкірейн деп тұр, — деді ол. Ас-суыңды ішіп, самолөтіңе жанар-жағармай құйып алған соң тағы да екі рейс жасауың керек. Иван Старчев ұшу тәртібін бұзды, бағанаға оң жақ қанатын соқтырып алды. Желдің қолайлы болмай тұрғанын өзің де сезген шығарсың. Абай бол! Аман-есен оралуыңа тілектеспін.

Ол майданда ешкімнің де мүтедек болып қалмауын тілейтін. Өйткені оған мертігудің қасында өлімнің өзі түкке тұрмастай көрінетін. “Если смерти — то мгновенной, если рапы — небольшой” деген әннің сөзін жиі қайталайтыны да сондықтан.

...Шынында да, желге қарсы ұшып, желге қарсы қону ұшқыш үшін үлкен көмек. Олай болмай, жел ұшу алаңының тура аш бүйірінен соқса, жай соқпай өрши, өреки соқса, ол шеберліктің сыңға түсер шағы. Майдан даласында көкжиекке дейін көсілген кеңістік кездесе бермейді, алақандай алаңнан тез көтеріліп, сондай алаңға аман-сау қона білуің қажет. Ауытқып кетсең, бірдеңеге ұрынарың анық. Жаңағы Иванның сән соғып қалғаны алдын-ала қам жасамағандығынан.

Өтәлі берілген тапсырманы бұл жолы да мүлтіксіз орындады. Тағы да екі рейс жасап, жарақат жанына батқан, тіршіліктен үміт үзе қоймаған төрт жауынгерді госпитальға жеткізді.

Сол жолы Петр Александровичтің разы көңіліне куә болар ма едіңіз?! “Міне, менің батырым, міне, менің қыраным!” деп арсалаңдай қарсы алып, Өтәліні құшағына құшарлана қысты. Бегінен сүйіп те алды. Содан өрі байсалды қалпына түсіп, ойға беріле тіл қатты.

— Білесің бе, аспандағы әрбір шайқас әскери өнердің қайталанбас шығармасы. Сен бір күнде он рет көтеріліп, жерге он рет қонып, сегіз қиын тағдырға араша түскен екенсің. Демек, сен алты қайталанбас шығарма жаздым немесе оны дүниеге әкелдім деуге қақылысың.

— Петр Александрович, бұл менің жауынгерлік өрі адамгершілік міндетім ғой.

Асыра мадақтауды сүйе қоймайтын Өтәлі бірден қорғанысқа көшті. Командирдің де айтқанынан қайтқысы жоқ.

— Солайы солай ғой. Бірақ, мәселенің түйіні сол міндетті кімнің қалай атқарғандығында. Төртін шеңберінен шығып кететіндер мен міндетіне салғырт қарайтын әлдебіреулердің әрекеті менің арқама аяздай батады. Осыны түсін. Қалай дегенмен сен өрледің. Саған деген сенімде шек жоқ.

Бұл оның шын сөзі, шынайы сыры еді...

Өтәлі институтта қызу еңбекке бас қойды. Бұрын не тыңдырылып, неге назар аударылғанын білу мақсатында өткенді де зейіп қоя шылып

шықты. Осы шолудың өзі ұжымның қысқа мерзімде қыруар шаруа бітіре алғанына көзін жеткізіп, көңілін тоғайтты.

Сұрапыл соғыс өрті лалылап, жер-дүниені шарпып жатқанда Доссор, Сағыз, Мақат, Байшонас, Құсары, Қосшағыл, Комсомол кәсіпшіліктері “майдан үшін қанша мұнай керек болса, сонша мұнай береміз” деген ұлы ұранмен жұдырықтай жұмыла еңбек етсе, институт солардың сенімді серігіне, тегеурінді тірегіне айналыпты. Солар үшін мұнайды жинақтап, тасымалдаудың ең оңтайлы жобаларын жасапты: Комсомол-Бекбике-Мақат, Қоңқар-Сағыз, Тентексор-Байшонас мұнай құбырларының, Байшонас-Тентексор суағарының, электрлік беріліс желілерінің, Гурьев қаласы мен жаңағы мұнай кәсіпшіліктерінде тұрғын үйлердің, әлеуметтік-мәдени объектілердің, өндірістік ғимараттар мен тұрақжайлардың адын-ала тұсауын кесіп, құжаттамаларын дайындапты. 1942 жылдың аяғында бұрынғы кішкене топтар орнына арнаулы жобалау бөлімдері құрылыпты.

Мұның өзі, үш-төрт жылдан кейін Өтәлінің өзі куәгер болғанындай, жаңағы жұмыстарды 1948 жылы ашылған Тереңөзекте, 1957 жылы ашылған Тәжіғали мен Төлесте мүддем жаңа сипатта, тереңдете, жетілдіре жалғастыру мүмкіндігін туғызды. Біраз құжатты санада сарайтап, көңілде түзген мақсаткер мамандардың бірі Өтәлі болатын.

Ол осы кезеңде жоғары білім алуды алдына биік мақсат етіп қойды. Жатпай-тұрмай ізденді. Орта мектеп көлеміндегі оқу бағдарламасын түгелдей қайталап шықты. Ақыры 1952 жылы, өзіндігі біршама деңгейге жетті-ау деген тұста Мәскеуге барып сырттан оқытатын Бүкілодақтық политехникалық институттың құрылыс факультетіне оқуға түсті. Оны 1960 жылы ойдағыдай бітірді.

Бәлкім осы жолдарды оқыған беймәлім оқырманның бәрінің болмағанмен бірінің езуіне “сегіз жыл оқыса, өрине бітіреді” деген мысқыл үйірілуі де мүмкін-ау. Бірақ, ажал аждаһасының аузынан күні кеше оралған азаматтың бойын тез тіктеп, мүгедектікті жеңіп, Бәтімәмен отау тігуі, қос ұлдың маңдайынан иіскеуі, сөйте жүре студент партасына отырып, білім бұлағына алаңсыз бас қоюы елеулі де ерен іс емес пе? Дәл осындай нәжідағат екінің бірінің бойынан табыла берсе қандай ганибет! Ал, оқу мерзімінің аз-кем ұзарып кетуі сыры алғашқы жылдары денсаулығының аяқ астынан сыр бергенінде, одан кейінгі бір жылдары нәпір жұмыстың тап келіп, бас көтергенінде, барлық бақылау жұмыстарын, сессия сайын емтихандарды тек Мәскеуде, институттың өз қабырғасында таңсыру талап етілгенінде жатыр. Дегенмен, Өтекеңді бұлардың ешқайсысы жасыта алмады. Есесіне

қанаттандырып, жаңа биікке самғатып жіберді. Инженердің күректің дипломы аңда-саңда естіліп қалатын: "Балғымбаевтың жоғары білімі жоқ, соған қарамастан тасы өрге домалап барады" дейтін өсек-аяң мен сыбыс-сыпысың, сырттан ғайбаттау біткеннің көмейіне де қорғасын құйып үлгерді...

Жылжыған жылдар қызметкерлерімен бірге институт өміріне де айтулы өзгерістер әкеле бастады. Елуінші жылдардың орта тұсында топырақ лабораториясы құрылды. Ол топырақты лабораториялық зерттеу сапасын көтеріп қана қоймай, зерттеу материалдарын беру мерзімін анағұрлым жеделдетті.

1959 жылы жұмыс істей бастаған автоматика және телемеханика лабораториясы институт атын мұқиям елге білгіледі. Онда ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, кәсіпшіліктерді телемеханикаландыруды жобалау, автоматика және телемеханика құраадырын жасау мен құрастыру, реттеу мен жіберу, ақыр аяғында пайдалануға тапсыру секілді аса күрделі іс қолға алынды.

— Автоматика мен телемеханика мешеу де бұйығы тірлікті оятып, бет бердесін сыпырды. Өндіріске жаңа леп, онда жұмыс істейтіндердің санасына соны серпіліс әкелді, — деп жазды институт директоры В.Г.Семенов. Бұл елеулі оқиғаға ерекше мән бергендіктің белгісі.

Бас инженер В.Н.Горьскийдің жүрек тебіренісін В.Г.Семеновтікінен кем дей алмассың. Ол:

— Біз ғылымның кемесіне енді міндік. Оның желкеніне қожалықты бұдан былай беталды құла соғатын жел емес, біздің қызметкерлердің зердесі жасауы тиіс, — деді.

Ұжым мүшелерін жаңа ізденіске шақырғандай өсер беретін осынау лебіздер талай жүректі баурап алды. Тұсауы оң кесілген лаборатория күшімен қысқа мерзімде Ембіде 1200-ге жуық ұнғыма телемеханикаландырылып, Құсары, Қосшағы, Байшонас, Қарсақ, Сағыз, Қаратон және Комсомол кәсіпшіліктерінде телемеханика құрылғылары іске қосылды. Жобалаудың ғылым мен өндірісті байланыстырушы буын екені толықтай дәлелденді.

Өндірістегі игі ізденістер одан әрі жалғасты. Солардың игілігіндей "Ембімұнай" бірлестігі қамтитын үлкен аумақты қарт Ембі және Еділ мен Жайық өзендері аралығында тоғыз кен орнын: Қарсақты (1960), Кенқияқты (1966), Мартышиды (1968), Камышинотыйды (1972), Гран мен Қараарнаны (1973), Жаңаталақты (1974), Алтықол мен Батыс Прорваны (1977) игеру басталып, мың сан мұнаралар басына алаш шырақ жағушылар сапында бұрынғыша "КазНИПинефтінің"

майталман мамандары болды. Олардың бұл орайда: "Жұмысшы поселкелерін қайда, қалай, қай жобамен тұрғызған жөн; әлеуметтік, мәдени-тұрмыстық объектілерді жоспарламағанда бірінші кезекте неге көңіл бөлен дұрыс, сумен жабдықтаудың, электрмен, байланыспен қамтамасыз етудің ең тиімді жолдары қайсысы; өндірісті телемеханикалаңдыру үшін енді нені жетілдіріп, неге назар аудару керек; мұнай мен газды жинақтауда, тасымалдауда және дайындауда осы заманғы технологиялық процестер мен озық техникаларды қайдан, кімнің көмегімен алған дұрыс" деген мәселелер шеңберінде жүз ойланып, мың толғанғанына, оскелең талапқа өсіңкі қабілет-қарыммен жауап беруге, өшпес мұра қалдыруға тырысып баққандарына көпшілік куә.

Мұра дегеннен шығады, институт жобалаушыларып мұра жасаушылар, мұра қалдырушылар десек, несі артық, несі айып?! Инженерлік ақыл-ойдың, игі ізденістің игілігі дерлік нымараттар жобасын дүниеге әкелгендіктен де олар сондай атақ пен іттипатқа лайық. Ескі қаланың ежелгі жұртының өр қойнауында архитектуралық келісті келбетімен жарқ етіп, көңіл біткенге қуаныш шашатын мемлекеттік банк, "Атыраумұнайгазгеология" акционерлік қоғамы, Жайық өзеніндегі бас көпірдің екі жағасынан қанаттас орын теңкен жедел жәрдем ауруханасы мен мемлекеттік энергия қадағалау басқармасы, Абай көшесіндегі институттың өз үйі, "Мир" кинотеатры бүгінгі және болашақ ұрпақ жәдігер тұтар тұлғалы дүниелер. Кейінгі жылдардың жемісі — "Жастар" кинотеатрының, мұнай-газ институтының, "Атырау" шипажайының, кінші өнер академиясының, Жаңа Өзен қаласы мен Жетібай поселкесінің еңселі үйлерінен осы заманғы құрылыстың жаңа тынысы сезіледі.

Әлбетте, мәңгілік ештеңе жоқ. Сонда да өз дәуірінде өзіндік өрнегі болғандардың ісі бөрінен де қымбат секілді. Олардың бірнеше жүздегені Өтәлімен қанаттас жұмыс істеді және Өтәлі-тәлімгерден, Өтәлі-ақылгөйден, Өтәлі-абыздан жақсылыққа, әділдікке, шындыққа, байыптылыққа, еңбекқорлыққа қалай жақын болудың үлгі-өнегесін көрді. Баршылық пен жоқшылықта да, деннің саулығы мен сырқаттың күрсауында да бірқалыпты күйде қалатын гажап қасиетін әрдайым жоғары бағалады.

Әрине, өмір болған соң оның бұлтарыс-бұрылысы кездеспей тұрмайды. Өтәлінің 1961-63 жылдары он бес ай Гурьев халық шаруашылығы Кеңесінің құрылыс басқармасында бас инженер, 1963-64 жылдары жиырма екі ай Қазақстан Компартиясы селолық облыстық комитеті құрылыс бөлімінің меңгерушісі, 1968-73 жылдары елу сегіз

ай "Ембімұнай" бірлестігі бастығының орынбасары міндеттерін атқарып, алтын ұя санайтын институт ұжымынан біраз қол үлгені бар. Бірақ, бастамасы оның өзі емес, партия органы болған сол қол үзудің үлкен өмір мектебіне айналғаны әбден ақиқат. Бойына билікқұмарлықтан гөрі білімқұмарлықты, жанына билік қуғаңдардан гөрі білімқуғаңдарды жақын тартатын оған осы кезең неі болсын кең ойлап, мол пішу, жеті өлшеп, бір кесу қасиеттерін ұғындырып, үйретті.

Бұлары республика мұнай өнеркәсібінің жаңа келбетін ашып, ажарын айшықтай түсу парызын арқаалаған институт тіршілігінде де, адами тіршілігінде де талай мәрте көдеге жарады, абыройын асырды.

Оталі және оның әріптестері еңбегінің мұнай мәртебесін, газ беделін өсірген Атырау мен Маңғыстауға, Қызылорда мен Ақтөбеге, мына іргедегі Оралаға қоса ұлы көрші Ресейдің Астраханы мен Орынборына, Варьеганы мен Самотлорына шапағат шапқаны қандай ғашібет еді деп қуанасың.

Қуана отырып, қуана жүріп, Атырау қаласының тарихын бейнелейтін бөлігіндегі күтімсіздік пен иесіздіктің енді орны толмайтын ойранына кезіксең тұла бойың тігіркеніп, Оталінің және оның бірнеше жүздеген әріптестерінің көрген көңілінең, күйшіл көкірегінен толғана туған сұлулық салтанатының гүл секілді мезгілсіз солмауын тілеуді өзіңе бірінші кезекті борыш көресің.

— Әкем марқұм жас кезімде: "Жаманмен дос болма, жаласына қаласың, паданмен дос болма, бөлесіне қаласың" дегенді шегелей айтатын. Бертін келе, есейе бастағанда: "Көзі соқырға жолдас болсаң да, көңілі соқырмен жолдас болма" дейтінді жиі-жиі қайталаңқырады. Мұнысы "жақсы жолдас, сыралғы дос тауып, өмірінің мән-мағынасын арттырсын, өкініште қалмасын" дегені екен. Солай істедім де.

Мәселен, Николай Кузнецов, Бисен Сапшаев, Айдын Айбаров, Шөку Әміров, Нұрадын Аймашев тағы басқалары сондай жақсы жолдастардың, сыралғы достардың бірегейі. Аты аталғандардың алғашқысымен — Николаймен қыш-қыстау кезде, Петропавловскідегі авиамеханиктер, Магнитогорскідегі ұшқыштар мектебінде бірге оқып, бірге жаттығып, әбден достасып кетсем, соңғы төртеуі мектептестерім, оңымдықты бірге бітірдік. Шөку бұдан екі-үш жыл бұрын көз жұмды. Аққойлек азамат еді. Уәдеге беріктігімен, сөзге шешендігімен ерекшеленетін.

Бисен де, Айдын да, Нұрадын да ел таныған, елін танытқан, әр түрлі салада жемісті жұмыс істеп, бейнеттің зейнетін көру бақытына қол жеткізген азаматтар.

Алыста жүргендіктен де Николайды сирек көріп, жиі сағынамын. Біріміз Нұраның, екіншіміз Жайықтың жағасында тусақ та, бізді мәңгілікке табыстырған құдіреттің аты білім мен еңбекке ұмтылым, бір сөзбен айтқанда, мақсағі бірлігі..

Бұл сырды Өтәлі бытыр, өзінің жетпісбес жылдық мерейтойы қарсаңында айтып берген. Ал, мерейтой үстінде дос көңіл жандардың үлкен тобы шұрқыраса бас қосып, сыйластық пен сағыныш ажарлаған достық отауын Достықтың ақ Ордасы етіп қайта тікті.

Әттең, сол салтанатта қазақ авиациясының әрі ақсақалы, әрі ардагері екі мәрте Еңбек Ері Николай Кузнецов болғанда ғой...

Өтәлі шақыруын шын жүрегімен қабыл алған оны қазіргі авиацияның асқынған мәселелері мен ілгерідегі қам-қарекеті Алматыдан ұзатпай қойды. Ол бұл жолы нұрлы жүрегінен шыққан шуақты да шырайлы сөзді телефон арқылы жеткізді.

Олар соңғы он жылда екі рет кездесті.

1983 жылдың 15 маусымы болатын. Жұмыста отырған Өтәліге облыстың басқару органдарының бірінен жедел телефон соғылды.

— Бағымбаев Өтәлі керек еді..

— Иә, менмін.

— Сіз Николай Алексеевич Кузнецовты білетін шығарсыз?

— Білгенде қандай!

— Николай Алексеевич "Каспий" қонақ үйіне тоқтаған екен. Сізбен жұмыс күнінің аяғында кездескісі келеді.

— Жарайды. Хабарыңыз үшін көп рахмет!

Белгіленген уақытта қонақ үйге келген ол Николай Алексеевичті бірден танып, солай қарай құшағын жая адымдады. Ұшырасқан бойда құшақтаса кетті.

— Құдай-ау, баяғыдан бір өзгермепсің! — деді Өтәлі.

— Сен де! Сені алыста деп кім айта алады, — деді Николай.

Жоғары лауазымды қонақты қаумалап жүргендер — облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары Дмитрий Николаевич Клинчев, авиакәсіпорнының бастығы Сабыр Жарылғасов және басқалары бұл көріністі мүддем күтпегендей, аңтарылып қалған.

Сол күні екі майдангер біраз сыр ашты. Бұдан қырық жыл бұрынғы оқиғаны еске түсіруді де ұмытпады.

— Тамыздың аяғында бітірушілерді әскери полктерге бөліп жіберді ғой. Қараймын, олардың ішінде біз жоқпыз. Шыдамсызданып, қалып қойғандарға басшылық жасап, штабқа ентіге жетіп бардым.

— Асықпа, Кузнецов, асықпа, — дейді ондағылар. — Ерітіп

жүргендерің де тынышталсын. Сендер жөнінде арнайы бұйрық болады.

— Неге асықпаймын?! Бірге оқығандардың бәрі майданға аттанып кетті. Менің тасада, тыныш жерде жан бағып қалғаным ұят емес пе? Жаудың еліріп жатқаны анау.

Шектен шыға ежіктегенімді жақтырмады-ау деймін, манадан бері салқынқандымаық сақтаған штаб қызметкері орнынан ұшып тұрды.

— Кузнецов, саған ұғынықты жауап берілген сияқты ғой.

— Әлде мектепті бітірген адам әскери төртіпті аяқ асты ете берсін деген жаңа жарғы таптың ба? Ертең арнайы бұйрық шығады, Енді түсінікті ме?

— Түсінікті...

Салымыз суға кетіп казармаға оралдық. Ертесіне немен айналысатынымыз белгілі болды. В.Ларьовқа, А.Кудряшовқа, Б.Степановқа және маған мектепте ұшқыш-нұсқаушы қызметі берілді.

— Ал, мен N120 дербес гвардиялық авиация полкіне қабылдандым. Истребительмен ұшып, жауға аспаннан шүйілемекші едім. Бірақ еншіме тигені санитарлық авиацияның “жайбасары” болғанын қайтерсің.

Өтәлі коңіл орталығын осылайша сездірген. Николай оны өзілге тартып, біраз көңілдендіріп тастады.

— Истребительмен екінің бірі батыр, ал жауға “жайбасармен” есе жібермегендерді батырдан асқан қаһарман деу қажет.

— Олай десең, қаһарман қасыңда тұр.

— Екеуі біраз күлісіп алды.

— Пәлі, мен саған мына қызықты неге айтпағанмын.

Николай тағы бір оқиғаны баяндауға кірісті.

Өтәлінің қызығып кеткені сонша: “Иә, соны айтсаңшы!” деп бауырына кіре гүсті.

— Бірде досым Боря Степановтың былай дегені: “Коля, бүгін ұшуға шықпай қалайық. Бұл қылығымыз үшін бізді, қарай тұр, тура майданға аттандырып жібереді”. Мен көне қойдым. Аттандырған шығар майданға, оңбастай етіп жазалап, мектепте қалдырып қойды. Алайда, Боря айтқандай жетіп тыңды. Майданда бомбалаушы ұшақпен фашистердің сазайып берді. Ал, мен бақырға ол бұйырмады. Тек Жеңіс күні тойланғаннан кейін ғана оқу орнынан кетуіме рұқсат етті.

— Қайтесің, бұйырмыс солай... Дегенмен, өкінбе! Сен майданда көрсетпеген ерлікті бейбіт өмірде көрсеттін. Және мақтауға тұрарлық еңбек!

Себепсіз салдар жоқ. Бұл жолғы кездесу Николай Алексеевичтің “нөкерлерімен” бірге Өтәлі үйінде қонақ болуымен аяқталды.

Қонақасының есте қалар бірер оқиғасын Өтекеннің өз аузынан естігенбіз.

...Онда Ленин көшесінде шағындау екі бөлмелі пәтерде тұратын. Қонақтар сау еге түскенде үйдің тарлығы қадімгідей сезіліп-ақ қалды. Көңіл шалқарлығынан не пайда, егер төріне төрелен келгендер бір-бірінің тізесіне меңгесіп, шоқия қалса. Ондайда дастархан мазірінен де берекет қашады.

"Келгенше қонақ, келген соң үй иесі ұялады" демекші, Өтәлі мен Бәтима сол ыңғайсыздықты білдірмеу үшін қолдан келгеннің бәрін де жасап бақты. Қош-бес айтысқанша тізе бүкпеді.

Соның бәрін зердесі зерек Николай Алексеевич әдеқашанша біліп, әдеқашанша ойын түйіп отыр екен ғой. Шай ішіліп, ас желініп болған тұста: "Менің төтенше ұсынысым бар", — деп, орнынан көтерілді.

— Николай Алексеевич, отырып-ақ айта берсеңізші!

Маңайындағылар осыны қоса тілек еткен.

— Бұл түрегеліп тұрып айтатын сөз, — деді ол. — Манадан бері бөрімізге иіліп төсек, жазылып жастық болып жатқан Балғымбаев — соғыстың да, еңбектің де ардагері. Бір айдан кейін құрметті демалысқа шықпақ. Көріп отырсыздар, отбасы үлкен. Немерелері де біршама. Осындай үй иесінің мына құрқылтайдың ұясындай шағын пәтерде қала беруі әділдікке жата ма? Дмитрий Николаевич, маған бөрімен бұрын Сіздің пікіріңіз қымбат.

Ол осыны айтып, облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасарына мойын бұрды. Сөзіміз ауыр тимесін, Дмитрий Николаевич Клигчев кейде тіке қойған сұраққа тіке жауап беруді сүйетін, сонан қоса қаша ұрыс салу мен мәселені айыналы өтуде де төжірибе жинақтап үлгерген адам еді.

Бұл жолы жауабын орта тұстан шығарғысы келді ме, өңгімесін жұмсақ бастады.

— Өтәлі Балғымбайұлын бөріміз жақсы білеміз, жақсы сыйлаймыз. Атағы мұнайлы Ембіге түгел мәлім құрылысшы-инженер. Халық шаруашылығы Кеңесінде бас инженер болды. Облыстық партия комитетінің құрылыс бөлімін басқарды. "Ембімұнай" секілді үлкен бірлестік бастығының құрылыс жөніндегі орынбасары міндетін жемісті атқарған да осы Өтекен. Сөйте жүріп үй-жайын түзеп алмаған ғой...

— Қалай түзейді, егер басқадан бұрын өз қамын ойлау Өтәлінің қанына сіңбеген қасиет болса. Ешкімнің ала жібін аттамайтын адалдық керек десек, ол да осы Өтәліде.

— Николай Алексеевич, ұсынысыңыз қабылданды. Сіз Атырауға

енді қайтып оралғанша Өтекеңнің жаңа үйде қоныс тойын тойлайтынына сене беріңіз. Ол пәтерде немерелерге арналған орын да жеткілікті болмақ.

Қонақасыға қатысушылар Николай Алексеевичтің үй-ішілік дипломатияда да тапқырлық жасағанына және оны қазақша баяндағанына разы болғандары сонша, дуымдата қол шалақтап жіберді.

Аталған бас қосуға Өтәлінің өкішелес інісі Салтанат та қатысып, асабалық міндет атқарған-ды. Бір сәтінде: "Ал, қонақтар, ән салыпбаса қазақ дастарханының соңи де, мәні де келе бермейді. Сондықтан "өу" деп отырыңыздар" деп көпке ортақ міндет жүктеді.

Одан өрі көп кідірмей: "Әзірге ауыз ашарды мен жасап берейін" деп тамағын кенеп, "Сұрша қызды" өуелетті. Николай Алексеевич дүниеге келген Нұра өзенінің бойы да тамаша таланттарға толы екенін айттып, Өсеттің "Ардағын", Мәдидің "Қарқаралысын" шырқады. Орыстың "Степь да степь кругом" өңі тіптен әсерлі шықты.

Бас қонақ әбден риза. Ішкі сезім толқымны шымдатпады білем, тағы да орнынан тұрып кетті.

— Айпалайын, Салтанат, нағыз талайыттың иесі екенсің ғой. Білмейді екенбіз. Өркенің өсіп, өрісің кеңейсін. Өттең, "Гурьевмұнайгазгеология" бірлестігінің бас директорлығын қазақ операсының әншілігіне ауыстырар ма едің... Ауыстырмайсың. Әнші көп, білікті де, білігір геолог аз. Солай ма?

Одан арғы сөзін Өтәліге арнады.

— Бұрын тек сені ғана танып-білгенмін. Енді таныстық көкжиегі кеңейіп барады. Үлкен әулет-мәуелі бөйтеректің бұтақтарын көруді өзіме бақыт санаймын. Кездесудің алды-арты осы болмасын, — деді ерекше толқып.

Майдангерлердің екінші бір кездесуі Ұлы Жеңістің 51 жылдығы тойланған 1996 жылдың 21 мамырында болды.

Өтәлі зайыбы Бәтінмен Алматыға демалысқа барған. Тап іргесінде тұрып қалай хабарласпай кетеді? Телефон соқты.

— Алло, саламатсыз ба? Николай Алексеевичтің үйі ме екен?

— Иә, солай. Ал, Сіз кім боласыз?

— Мен Өтәлінің, Антонина Дмитриевна. Бұдан былай сен деп сөйлесек дұрысырақ болар еді.

— Келістік. Айта бер енді, қашан келдің, қазір қайдан хабарласып тұрсың?

— Зайыбыммен "Алатау" шипажайында демалып жатырмын.

— Солай де. Сеземін Николайды сұрағалы тұрсың ғой. Ол әлі де

жұмыс басты. “Саяхат” авиакомпаниясыңда консультант. Кеш оралу — күндегі әдеті.

— Пәлі, шаршауды білмейді десеңші!

— Шаршауын шаршайды. Бірақ, не құдіреті барын қайдам, аэродром алаңына шығып, күміс тұлпарларды көзбен көрсе, немесе жанына барса, “жалыннан сипаса” тыңайып, бірнеше тәулікке жетер күш жиып қайтады. Ойбай-ау, сөзім кобейіп бара ма? Бізге келіңдер. Мұны Николайдың және өзінің атынан айтылған шақыру деп біліңдер.

— Міндетті түрде барамыз. Сәл жейінірек. Тыңайып алған соң.

— Келістік. Әйтеуір Николай екеуіңнің өткен-кеткенді еске түсіріп, болашақты бағамдайтын сөттерің мен үшін ерекше қымбат. Зайымына сәлем айт, күтеміз.

— Көріскенше, күн жақсы болғай!

Отал мен Бәтима көп кешікпей Кузнецовтардың шаңырағында болып, сый-сыяпат көріп, тереңірек танысып-білісіп, көрген құрметтері үшін бір жасап, қанжығаларына байланған үлкен олжа үшін екі жасап, марқайып оралды.

Николай Алексеевич те, Антонина Дмитриевна да қашаннан үлкен жүректі, сезімтал жандар. Табадырықтан аттар-аттамастан аңсап күткен ардақты адамдарын құшаққа қысып, біраз тебіренген. Оларды әбден жайғап алған соң, одан сайын елжіреп, Бауыржанды еске түсірді, өздерінің жұбату сөздерін айтты.

Иә, Бауыржанның оқу іздеп Алматыға келгенде маңдай тіреген бекеті, пана көрген мекені өз әке-шешесіндей құрақ ұша қарсы алып, қапысыз мәселелеген Николай мен Антонинаның аэропорт жанындағы шаңырағы болған-ды. Үшқыштықты ұнатқан көкөрім жастың үшқыштардың ұлағатты ұстазының ұясына келгені ұзақ сапар алдында өулиені пір түту рәсімін еске түсіретін. Бірақ, медкомиссия денсаулығынан ешкім аңғармаған, аңғара да қоймайтын түймедей ақла тауып, оны елге қайтарғын жіберді.

Құдайға шүкір, тауы қайтпай, бір жылдан кейін политехникалық институтқа түсті. Кейін, институт бітіргеннен кейін қабілет-мүмкіндігін белсенді еңбекте еңді-еңді аша түскенде өмір биігінен өлім күйігіне мезгілсіз құлағаны Николай Алексеевич пен Антонина Дмитриевнаға да қатты батты.

— Өмір күшті, өлім одан да күшті, — деді Николай жаңағы жұбату сөзінде. — Сондықтан болмас істе болаттай беріктік керек.

Ана ғой, аналық жүрегі шыдамаған Антонина көзіне жас үйіріп:

— Анау Теңіз кенішінде күкіртті сутегі дейтін тажал көп деуші еді.

Оны залалсыздандыратын қайбір күнгі техника бар бізде. Олардың өзі де қайбір қорғаныш жүрді дейсің. Көбірек жұтып, молырақ іскеніп, организмін улап алды ма, кім білсін, — деді. Әрине, мұнысы айтып келмейтін ажалдың сырын ашатын дәйекті дәлел емес, тек қоңілге жұбатып, жанға медеу табудың әрекеті ғана. Әйтпесе баянсыз дүние кімнің маңдайынан сипап, кімге мәңгілік нәпақа сыйлады дейсің...

Айтпақшы, қапжыраға байланған үлкен олжа — Николай Кузнецовтың өз қолымен жазылған "Штурвал и курс" атты өмірбаяндық деректі шығармасы. Қалыңдығы үш еліден асып жығылатын аталмыш кітапта Нұра өзені жағасындағы Байтуған селосында басталған Өмір шежіресі барлық бояу-бедерімен, оқиға-көрінісімен, сыр-сипатымен түгел, күні кешеге дейін қамтылыпты.

Бір кереметі, "Қызы Армиядағы қызмет" аталатын бесінші тарауда өзімен бірге болған жауынгерлердің өмірінен ешнәрсені де шашау шығармай, ешнәрсенің де өңін айналдырып, көбесін сөкпей, айна-қатесіз мәддіретіп қойыпты.

Не деген зерде, не деген зейін?!

Оларды оқып отырып, Өтәлінің "қасиетті" қара блокноты өсіне еріксіз оралады. Мүмкін, сондай блокнот не күнделік кітап авторында да болған шығар, оған ойға түйгендері мен көзбен көргендерінің бірін қалдырмай жазып-тізіп жүрген шығар.

Бір тажабы, Николай Алексеевич, басқалармен бірге Өтәлі бойындағы ерекше көзге түскен, гүлге ұқсап енді-енді ашыла бастаған қасиеттерді де тап басып, қанысыз қамтыпты.

Солардың кейбірін оқып көрелік.

"Біз оқудан тыс уақытта топ-топ болып, Қызы бұрышқа жиналатынбыз. Курсанттар ішінен Селищенск мектебінде танып-білмеген таланттар да таныла бастады. Анатолий Кириенко баянда өте жақсы ойынай алатын, ал Владимир Кульчатский тамаша өн шырқайтын, Өтәлі Балғымбаев шахматты тіптен шебер меңгерген болып шықты. Бірқатарлары әр түрлі ақындар өлеңдерін топ-тоуір тақпақтап айтып беріп жүрді. Тек Әйтен екеуміз таланттан мақұрым қалыппыз. Әйтен Бейсенбаев А.И.Зуев билеп-төстейтін авиаэскадрилья старшинасы, мен отряд старшинасы болып бекітілдім..."

"Жау ұшақтарын өз ұшақтарымен соғып құлатудан да, түнгі ұшулардан да, аспандағы жекпе-жек шайқастардан да қорықпайтын, қазірдің өзінде аттары бүкіл дүние жүзіне белгілі болған біздің ұшқыштарға ұқсағымыз келеді. Өзіміз туралы ойлап та жарытпаймыз. Патриоттық сезім біздің жал-дүннемізді түгелдей жаулап алған, бізге

нигилизмнің немесе торығушылықтың қандай көрінісі де жат болатын. Ондайлар кездесе қалса, оларды біз "шешелерінің еркеготайлары" деп бағалайтынбыз. Біздің Гафаров баршаның көз алдында ойы мен дене бітімі жағынан да өсіп шынықты. Балғымбаев бұрынғыдан гөрі сойлемпаз бола бастады, тек өзгермеген старшина Әйтек Бейсенбаев қана. Ол сазайды бөрінен де көп тартты..."

Николай Алексеевич 1996 жылдың 9 мамырында өзінің бес кітабын мұқабасына:

"Құрметті Өтәлі Балғымбаевқа, мәңгі достық белгісі ретінде.

Автордан
Алматы қаласы" -

деп жазып, мәңгілік ескерткішке ұсынды.

Өтәлі былай дейді:

— Басқаны қайдам, ал өз басым Николай Алексеевич Кузнецов осы кітабы арқылы ерлікке татырлық ерен іс тындырды деп есептеймін. Ол үшін омырауындағы екі Алтын жұлдызға қосымша орден, медаль тағу мүмкін болмас, туган Нұрасындағыдай бюст орнату қажет емес шығар, бірақ жан сұлулығы еңбекте жарқыраған адамның: "Чтобы быть хозяином в небе, надо сначала стать достойным человеком на земле", — деген қанатты да өнегелі сөзін өзі құрметті азаматы болып саналатын Астана (бұрынғы Ақмола) және Арқалық қалаларының өуе кемелері қонып, самған, жатқан бас қақпаларының көрнекті жеріне алтын өрішпен жазып қойса, артықтық етпес еді-ау. Бұл басқадан бұрын тіршіліктің қадірін білу үшін, білген үстіне біле түсу үшін қажет...

Осының өзі рас сөз, көңілге қонатын сөз.

Өтәлінің саналы ғұмырында тіршілік туралы ойланбаған күні, толғанбаған түні аз. Оның пайымдауынша, тіршілік тек қана ішіп-жеу үшін емес, өмір күресі үшін берілген. Оған да жарық күні сөнгенше қорек, өзегі үзілгенше өріс керек. Қорегінің көзін ашсаң мәнінің артқаны, өрісінің өңін келтірсең мағынасының тереңдегені. Ол қанаты — үміт пен арман, шырайы — еңбек пен білім, көркі — сыйластық пен біраік, байлығы — ақыл мен сенім болғанда өдемі де өсем, өрлі де сөнді. Тіршілікті бағалай білу қасиеті өркімің жан-дүниесіне ана сүтімен бірге сіңсе мәңгі де өрлі.

Рас, ол осының бөріні былайғы жұртқа жария қыла бермейді. Мінезі солай.

Ол өзін тіршіліктің бағасын біліп, бәсін өсіретін, өзгелер ығи өнеге тұтатын бірегей дара тұлға ретінде көрсетуге де ғұмыры ұмтылмаған адам. Жаратылысы солай.

Ол рахат бар жерде азаптың да, қуаныш бар жерде қайғының да бой көрсетерін бағамдайды, біледі. Соған әр күн сайын бекем бел буып, азір жүрмегенмен, сақтанады, сақтық жасайды. Әрбір елеусіз нәрседен туатын тосын өзгерістен ешкімнің де жапа шеклеуін тілейді, тілеп жүреді. Жапа шегушілер табыла қалса, қолынан келгенінше сүйеу-сүйеніш болуға азір тұрады, өзгелерден де соны күтеді. Бұлар да қанына сіңген қасиеттер.

1942 жылдың қақаған қаңтарында елден келген қайғылы хабардың есінен тандырмаса да, есенгіретіп кеткенін ұмытқан жоқ. Жастығынан ба, әлде елден тым шалғайда жүргендіктен бе, егілген жүрек дүрсіліп, езілген көңіл солығын бірнеше күн баса алмай, дел-сал күй кешті. Соңда қабағындағы кірбінді, жүзіндегі жабырқаушылықты айтып таныған жауынгер жолдастары оны ортаға алып, жұбату сөзбен жебеп, демеп жіберді.

Не болды десейші?

Мектептесі, Ескенеде қатар өскен құрбысы, Жүнісов Дүзелбай Армия қатарына шақырылды. Әскери комиссариат аудан орталығы Доссорда. Ол Ескенеден соңда келіп, комиссиядан өтеді. Олар жарамды деп табады да, екі күннен кейін аттандырылатынын мәлім етеді. Несін айтасың, бейбіт жердегі екі бейбіт күн жылағ татиы емес пе? Ол қимас достарымен қоштасып, тілеуімді тілеп отырған ата-анамның қасында аунап-қунап келейінші деген оймен қыстың көзі қырауда "Ескене, қайдасың?" деп жаяу-жалпы жолға шығады. Соғыс кезі, ағылып жатқан көлік, сірә, кемшін.

Міне, осы сапар оның өміріндегі соңғы сапарға айналды. Жолай жел үдеп, боран соғып, Дүзелбай бағдардан айрылып қалады. Ұзақ адасады. Ақыры панасыз далада үсік ұрып, ажал тырнағына ілігеді.

Неккен аянышты оқиға!

Туған жері мен ата-анасын шексіз сүйген аяулы жүрек осылайша қапыда тоқтайды деп, елін, халқын сұрқия жаудан қорғамққа асыққан алау көңіл осылайша жалп етін сөнеді деп кім ойлаған!

Тағдыр дегенің осы: қатал, қаһарлы...

Өтәлі осы оқыс оқиғадан жиырма төрт жыл кейін, 1966 жылдың аяғында не бары төрт мүшел жасаған екінші ағасы Өтептен айырылып, қаралай жасып, өрең-өрең бойын тіктеген; жиырма алты жылдан соң 90-жылдардың басында жан қинаған, бір емес, бірінің өкшесін екіншісі, екіншісінің өкшесін үшіншісі баса келген үш бірдей аумртпалықты бастан өткерді. Арсыз ажалдың ұзын құрығы әуелі ізбасар інісі Салтанаттың, одан алты ай кейін немере інісі, Өтептің кенжесі

Әнуарбектің, оған алты ай толмай өзінің тұңғыш ұлы Бауыржанның мойнына ілікті.

Шіркін, Салтанат! Ол ащы еңбектің төтті зейнетін көрсем дейтін. Көрді. Жасы, уақыты келіп, зейнеткерлікке шықты. Одан өрі балаларымынның жаныңда, немерелерімнің ортасында шат-күлкілерін естіп, қанатымды жайып, қызық біткенге емін-еркін кенелсем деп, Атырауын өрең қияп, Алатау аясындағы әсем қала — Алматыға қоныс аударды.

Атырауды өрең қиятыны — туған жері, өскен ортасы. Тапмып, талаптың ұштап, азаматтықтың биік тұтырына көтерілген жері де, Ауганстандағы төрт жылды қоспағанда, көрі Каспийдің о шеті мен бұ шеті. Сонау Маңғыстаудан мынау Мақат-Атырау-Аққыстауға дейінгі сайын далада оның ізі түспеген ой мен қыр жоққа тон. Ата-бабалары да, олардың ұлалат көрген ұрпақтары да осы аймақты мекен етті, тамырларын осында жайды. Атыраудың шығыс іргесіндегі Теңдік аталатын үлкен қорымда мәңгілік ұйқы құшағына енген әкесі Балғымбай мен анасы Қиаштың, ағалары Қойшығара мен Өтептің асыл сүйектері жатыр...

Иә, Атырауын, киелі топырағын қымай аттанған Салтанаттан, бүкіл өмірі сән мен салтанаттың, сыр мен сымбаттың сарабдал үлгісі дерлік азаматтан айдың-күннің аманында көз жазып қалу кімге оңай тимек?! Соның ішінде "осы інімді тіл-көзден аман сақтай көрші" деп, жаратқанға сәт сайын жалбарынып жүретін Өтекеңнің тұтас қабырғасы сөгілгендей күй кешкеніне екінің бірі куә.

Шынында да, бойы сұңғақ, өңі ашық, көзі ұялы, қимылы шалт, жүрісі сырбаз Салтанат жастайынан сұқтанғанның сұғына іліккендей сұлу болып өсті. Кейін, өсе келе, кісілік келбетін терең білім-білігімен, ақылды іс-әрекетімен сомдап, бұрынғыдан әлдеқайда сұлуланып, бұрынғыдан әлдеқайда биіктеп кетті.

Салтанат бойында жұрт біле бермейтін қасиеттер де мол еді. Соларының ішінен өншілігі мен саятшылығының, ел тану мен жер көруге құмарлығының шоқтығы ерекшеленіп тұратын. Өнші болғанда үлкен сахналарда, жүдделі өнер сайыстарында үзбей өн шырқауды машық еткен адам емес-ті. Оны көңілді көкке көтерген қимас қуаныштар мен жап сарайына ізгілік нұрын себетін жарқын жүздесулерде бір жарқ ететін жұддыз тағдырлы өнші десек, лайықтырақ.

Ол жүрекпен жырайтын. Жүректің қылын шергетін. Бір жүректің сырын екінші жүрекке бүкпесіз жеткізу үшін өз жүрегін

елші етуден, енші етуден аянбайтып.

Сондай елгезек жүректің сырқат-кінәраттан мезгілсіз тоқтағанына
Өтәлінің тіптен сенгісі жоқ.

— Апырау, ол талай жыл талмай соққан, талмай соқса да
таламаусырамаған, үрей мен үміттің талайын көрген, көрсе де үрейден
үрікпеген, үмітке үкі таққан шуағы, жыдуы мол жайсаң һәм қайсар
жүрек еді ғой! Неден кесел тапты? Неге ерте тыншыды? — деп осы
күнге дейін жүз күрсініп, жүз ойланады. Сұрақ көп, жауап аз. Аз
жауаптың түйінін тым ертеде Құз Ордада туып, елу төрт жасында 18
айда жазып бітірген “Құт әкелетін білім” (Құтадғу білік) еңбегінде
Ж.Баласағұни айтқан бір ауыз сөз дәл бейнелейтін секілді. “Бұл өмірде
екі есік бар: бірі — өмірге қарай ашылады, екіншісі — өлімге қарай
ашылады — бірінші есіктен кірген адам екінші есікке де кіреді”, —
депті ол.

Сол айтқандайып, құдіреті күшті бір Алла басқалар секілді Өтәліні
де көнбесіне көндірді, сенбесіне сендірді. Алатаудың биік баурайында
мәңгілік байыз тапқан Салтанаттың мүрдесі Атыраудың ойына
жеткізіліп, бауырлары жанынан бақилық орнын тасты.

Осындай ауыр сәттерде Өтәлі ой мен жан азабынан біраз жана
шегіп, жүдеу тартқан. Бірақ, бұрынғы бір қайғыдағыдай, бұл жолы да
оны, бүкіл ағайын-туысын ел-жұрты жерге қаратпады. Жебеп,
жігерлендірді. Сүйеп, күш-қуат жинатты.

Сонау Маңғыстау кіндігіндегі Ақтау қаласынан Жәмек Оспанұлы
Салтанаттың қазасына орай жолдаған қысқа да нұсқа хаттың өзі де
сондай желеп-жебеудің үлгісі іспетті. Ол былай деп жазынты:

“Ардақты Өтәлі, үлкенді-кішілі Балғымбаевтар!

Иә, аққан бұлақ, жанған шырақ қас-қағымда ғайып болды. Арысым,
ардағым, Салтанат, осы шаңырақтың ғана емес, осы әулет пен өзі еңбек
еткен мекеменің ғана емес, берісі Гурьев, Маңғыстау, иісі қазақтың,
өрісі Ауғандағы ағайындардың азаматы еді.

Ақ көңілі, ақ желең, ақ пейілі, ақ жарма жан еді-ау ол.

Сонымен ару азаматты, асыл азаматты, ардақ азаматты ақ жуып,
арулап өз қолдарыңнан бауыры суық қара жер қойнауына мәңгі
қалдырып келдіңдер.

Бақы бол, бауырым, қандасым!

Мен жоқтау айтқалы отырғаным жоқ, жұбатқалы отырмын,
қайғыңды қозғағалы емес, қайратыңды қолдағалы отырмын.

Қайғыны қайратты жеңер, ауырға ақылды төзер, қамыға жүріп,
қыжырыңды, қайғыра жүріп қайратыңды көрсеткейсіңдер.

Жан бар жерде қаза бар, топырақты өлім ғой бұл. Өткен қайтып келмейді, өшкен қайтып жанбайды, алаа алғанын бермейді, болмасқа болаттай бол, ағайын!

Өзінің Жөмек – Нағимаң,
Оспановтарың*

Ақтау қаласы, 30 қаңтар, 1992 жыл”.

Осы оқиғадан кейін бір жылға жетер-жетпес уақытта, дәлірек айтсақ, 1993 жылдың 13 қаңтарында Жөмекке қолына тағы да қалам алып, Өтәліге көңіл айтуына тура келді. Оған оны Өтәлінің үлкен ұлы Бауыржанның жұмыс үстінде қайтыс болғаны жөніндегі аса қайғылы хабар, бұрыннан да қам көңіл жүрген алыстағы бауырларына деген алушылық сезімі мәжбүр еткен-ді.

Иә, кеше – қайрат кетер мезгілде – ортамызда жүк көтерер нардай болып нар жігіт Өтәлі жүрген, бүгін – ақыл айтар мезгілде – ортамызда мың жасаған шалдай абыз ақсақал Өтекең жүр. Ол өткен жылы жетпіс бестің жалынан тартты.

Соган қарамастан оты сөнбеген мақсатын жалған, ұшқысы келеді. Егемен елінің алқара көк ашық аспанына күміс қанат алып сұңқармен батыл өрлеп, болашақта Барыс жорытатын асқар тауын, жазира даласын құс қанаты талатын биіктен шолып шыққдысы келеді.

*Әр адамға сай келетін бір жұмыс бар,
Әр жұмысқа сай келетін бір адам бар -
Осыдан шығатын бір гибрат бар:
Әр адам өзі білетін ісімен айналыссын.*

Сайф-өс Сарайи

БАЛҒЫМБАЕВ Салтанат (1929 жылы 20 маусымда Атырау қаласында туған – 1992 жылы қайтыс болды) – инженер-геолог (мұнайшы) Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген геолог-барлаушысы (1976). Мәскеу мұнай институтын бітірген (1955). 1955-58 жылдары Қаратон бұрғылау кәсіпорнында бұрғышы, аға инженер, 1958-64 жылдары Мақат бұрғылау кәсіпорнында өндірістік-техникалық бөлім бастығы, бас инженер, директор, 1964-77 жылдары Қарақия мұнай барлау экспедициясында бас инженер, бастық, кейіннен «Маңғыстаумұнай-

газбарлау» тресінде бас инженер, Прикаспий мұнай барлау экспедициясында бастық болып істеді. 1977-81 жылдары Ауғанстан Республикасына мамандар тобын басқарып шетелдік іссапармен барып қайтты. Онда ол Тау-кен істері және мұнай-газ өнеркәсібі министрінің кеңесшісі қызметін атқарды. 1981-85 жылдары «Атырау мұнайгазгеология» өндірістік бірлестігінің бас директоры, 1985-90 жылдары Балықшы мұнай барлау экспедициясының бастығы. 1990 жылдан дербес зейнеткер. Ол Алтықол, Мәргышы, Жаңаталап, Забурын, Қотырғас, Молдабек, Өзен, Жетібай, Тенге, Тасболат, Қаражанбас т.б. кен орындарын ашу және игеру ісіне зор үлес қосты.

(түңғыш «Қазақстан мұнай энциклопедиясынан» үзінді)

Балағымбайдың төртінші ұлы — САЛТАНАТ мұнай мен мұнай барлау саласында өзі қалаған мамандықтың шыңырауына шығып табындылықпен, тездімділікпен, өршіл талаппен өрмелеп шыққан азамат болатын. Зайыбы Исағалиева Үзілдік — ұстаз, құрметті еңбек демалысында.

Балаларының үлкені — Төлеп. Ол Алматы энергетика институтын, Қазақ политехникалық институтын бітірген. Күні бүгін "Санойл" фирмасының тете-президенті. Қызы Ләйлә Алматы халық шаруашылығы институтын бітірген, мамандығы — экономист.

Кенже ұлы Зайырхан ауыр сырқаттан төрт жасында қайтыс болды.

Салтанаттың еңбегі "Ерлік еңбегі үшін", "В.И.Лениннің туғанына 100 жыл толу құрметіне" медалымен, "Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген геолог-барлаушысы" құрметті атағымен, "Жер қойнауын барлаудағы еңбегі үшін" ескерткіш медалымен, "Мартыни кен алаңын тудығыш ашушы" белгісімен, Ауғанстан Демократиялық Республикасының Тау-кен және өнеркәсіп министрлігінің мақтау қағазымен марапатталды.

Күні кеше қолыма Салтанаттың бір топ фотосуреті түсіп, қызыға қарап шыққанмын. Бүгін түнде ол түсіме енді.

Құдайым-ау, маң төбенің тап кіндігінде биік мұнара тұр. Мұнай мұнарасы. Тым маңғаз, тым асқақ. Соның ұшар басында Салтанат, қолы ақ шарбы бұлт жүзген шеті мен шегі жоқ аспанға қарай бұлап:

— Қайран, жастығым-ай, қайдасың, қайда жүрсің сен, бір оралмайсың ба, оралсайшы... — деп айғайлайды келіп, айғайлайды келіп...

Мені ол жерге айдап барған қай құдірет десеіші! Сөкеңе қарап қол созамын. Созамын да, бар дауысыммен айқай саламын.

— Жастығыңыз жерде, жер бетінде, Салтанат аға, жерге түсіңіз, — деймін.

...Шынында да оның алау шапқан жастық шағы жерде өткен еді. Отан Атырау мен Маңғыстаудың құжынай самсаған мұнай мұнаралары күү...

...Сонау елуінші-алпысыншы жылдары романтика дейтін ғажайып құбылыс болатын. Оның екпініне ілігін, қанатына мінгендер көмір қазамыз деп Қарағандыға, шойын балқытамыз деп Теміртауға, мыс өндіреміз деп Балқашқа, мұнай селін тасытамыз деп Маңғыстауға тартып кетіп жататын. Теміржол салуды аңсап Сібір асушылар да кездесетін. Жас талғау жоқ: романтика десе жас та, жасамыз та елегізү сезіміне арбалып, белді бекем буа түседі.

Сондай құштарлық Салтанат көкірегіне де ұя салып, үйқасын

бұзғалы қашан! Аңсары да, арманы да — Маңғыстау!

Әнеу күні Атырауда “Маңғыстаумұнайгазбарлау” тресінің басқарушысы Өзбекқалиев Халелмен ұшырасып қалған. Оның да айтары бір тілек — “Түбекке кел, оны өз қолымызбен біз түлетпесек, кім түлетеді?!”

Шын-ақ сөз.

Халел — үзеңгі қағыстырған құрбысы. Екеуі ілгері-кейінді, бірінің ізін бірі басып, Атырау мұнай техникумын, И.М.Губкин атындағы Москва мұнай институтын үздік бітіріп шықты. Мақат бұрғылау контторында ол 1965-59 жылдары бас инженер, Салтанат 1958-64 жылдары бөлім бастығы, директор болды.

Салт бас, сабау қамшылы жүрсе, әлдеқашан қарасын жасырар еді, білдей кеңсеңіз білдей директоры. “Мен Маңғыстауды игеруге кетіп бара жатырмын” деп тілдей қағаз жазып, жазу үстеліне қалдырып кетсе ше? Бірақ, ол азаматтық іс емес, берісі қашқындықтың, өрісі сатқындықтың бір түрі болады да шығары ғой.

Оның үстіне “Осы біздің қазақтың өлген кісісінде жаманы жоқ, тірі кісісінің жамандаудан аманы жоқ,” деп Абай атамыз біліп айтқандай, қысыр сөздің талайы Мақаттың сорлы төбелеріндегі селдір бұйырғынның басын орынсыз сілкіп, өуе толқыныша тарап кетпей ме? Тарап кетеді. Біреулердің түйе үстіндегі сирағын от шарпығаңдай күйініп, “осындай адамды да елді, жерді көркейтеді деп жүрміз-ау, барсын, қызыққаны не ақша, не мансап шығар” деуі, екіншілердің отқа одан сайын май шашып, сөйте тұра өтірік жаны ашығансып, “орынан су шыққан, немесе біреу-біреу құдалаған жоқ қой оны, өз шаруасын өзі біледі-дағы, алайда сум-нуы жоқ, құлазыған қу медиен далаға не іздеп кетті, оның мына Мақаттан несі артық екен” деп күліп-күңіренері анық.

Салтанат соны болжайды.

Болжай тұрып, Маңғыстауға көдімгідей құмар. Құмарлықты институттың соңғы курсына оқып жүргенде қолына түскен Б.А.Федоровичтің “Шөл дидары” (“Лик пустыни”) кітабы оятқан.

Азияны асғы-үстің төңкеріп, көз майын таумса зерттеген өйгілі ғалым, КСРО Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, жағрафия ғылымдарының докторы былай деп жазыпты:

“Егер жер шарындағы шөл атаулының барлық түрін, жалаңаш күзер шың қара тауларды, жапан түздің не ақ шағаладай ағараңдал, не батар күнің нарт қызыл нұрындай жалқыңдағын, алыстан көз арбап тұратын

коркем мұнаралары мен алдырмас қорғандары бар “сиқыр тас шаһарларын”, құм шағылдар төккен әшекейлерді, сорлардың сан-сапат түрлерін, шыңдар мен құзарттардың теңдесі жоқ керемет үлгілерін өз көзіңізбен көргіңіз келсе, тастай боп дыңылдап жататын айдың тақырларды өз аяғыңызбен басқыңыз келсе, бояулардың не ғажайып сесі мен реңкін, ағын сулар аямай шпайлаған ою-өрнектерді, құба тұзде құлаңдай жорытқан жебір желдің қолынан не келетінін, шөлдің тағы басқа талай ғаламаттарын қызықтырғыңыз келсе, — Маңғыстаудан артық жерді бөрі бір таба алмайсыз. Шөл табиғаттың алуан-алуан құбылыстарының бөрі-бөрі осы бір асыл қазына жиган алтын сандықтай аядай өлкеден түгел ұшырасады. Алтын сандықтағы құруар байлыққа әлі ешкімнің қолы тиген жоқ. Уақыты келгенде, ит арқасы қиын Маңғыстау пайдалы қазбаларды өндіру мен өңдеудің аса ірі орталығына айналып шыға келеді... Бұл өлке ұйықтап жатқан арудай өзінің оянар сәтін күтуде”.

Қызықпай, құмартпай көр!

Ол көп кешікпей осы қызығу мен құмарлық жетегіне еріп, облыстағы өз басшыларының алдына барып та шықты. “Егер Маңғыстауға маман жібермек ойларың болса, онда мені солардың тізіміне енгізе көріңдер”, — деді.

Енді қалағаны — күту. Күтсе күн өтпейтіні де рас екен. Өзін кейде тордағы торғайдай-ақ сезінеді. Бөрінен арашалап қалатын нәрсе — қарбалас жұмыс.

Бірақ, кешке шаршап-шалдығып үйге оралса, алдынан Паустовский шығады. Өзі емес, әрине, Константин Паустовскийдің шығармалары шығады. Ол да бір магнит.

“Маңғыстауға сапарды Жұлдыздар еліне саяхат деуге де болар еді... Мен басқа еш жерден осындай ғажайп та айбынды жұлдыздар шоғырын және планеталардың осындай көз қарықтырарлық жарқылын көрген емеспін. Оның жарықтығы соншалық, түнде планеталар шексіз кеңістіктен бізге қарай ұшып келе жатқан тәрізді, жер шарының бір нүктесіне — жым-жырт жатқан Маңғыстау жарты аралына қарай ұшып келе жатқан тәрізді”, — дейді.

Мұны оқыған соң шыдамның шідері тағы да босайды. “Шіркін-ай, осы бір көрініске куә болу үшін түбекке ең болмаса бір түнеп келер ме едім”, — деді ол өз-өзінен күбірлей сойлеп.

Ақыры, аңсап күткен күні де келіп жетті. Ол Ембі мұнайлы ауданынан аттандырылған инженерлер Қ.Мырзалиев, В.Тевашов, Х.Тажиев, Х.Махамбетов, Т.Оржанов, Н.Бөлекбаев, Д.Үсенов

сапында Маңғыстауға келді.

Жалғыз бұлар емес еді, мұнай шежіресін ерте жазған Мақат пен Жылыой аудандары С.Рысқалиев, Т.Қадыров, К.Бураков, С.Бағдатдинов, Т.Ониев, К.Қалиев, А.Махаров, К.Қожахметов секілді таңдаулы бұрғылау шеберлерін, бұрғышыларын, мұнара құрастырушыларын жіберіпті.

Салтанат білімі мен оқуға дейін Қошқарда мұнай өндіру цехында нормалаушы, оқудан кейін Қаратонда бұрғылау конторында бұрғышының көмекшісі, “Қазақстанмұнайбарлау” тресінің терең бұрғылау конторында аға инженер, Мақат бұрғылау конторында өндірістік-техникалық бөлім бастығы, аға инженер, директор қызметтерінде жинақтаған тәжірибесін сыға салып сыңар, шарға ұстап шыңдар кез келді деп есептеді.

— Келдің бе, ақыры, — деді Халел Жағыранұлы оны күлімдей қарсы алып.

— Келдім-ау, өйтеуір.

— Не істемексің?

— Менің қолымнан не келетінін өзіңіз білесіз... Бұрғышы жетпей жатса бұрғышы, бұрғылау шебері жетпей жатса бұрғылау шебері боламын.

— Жоқ, бұрғышыларға өзің секілді істің мөн-жайын терең білетін, кең пайымдайтын басшы керек.

— Шешім Сізде... Мен өзірмін.

Салтанат Балғымбайұлы 1964 жылы 4 сәуірде “Маңғыстаумұнайгазбарлау” тресіне қарасты Қарақия мұнай барлау экспедициясына бестық болып тағайындалды.

Қарақия!

Маңғыстаудың тағы бір жұмбағы. Дүние жүзіндегі ең терең ойпат. Теңіз деңгейінен 132 метр төмен жатқан алып қазан шұңқыр. Ұзындығы — 35, ені — 10-25 шақырымды шарпиды. Айналасы құлама жар — табиғи қамал.

Қазақ ғалымдарының ойынша, осы ойпат жаңбырлы бұлттардың да табиғи қорбасы болып табылады екен. Жазғы ыстықта ауаның жоғары көтерілуі нәтижесінде ойпат үстінде Каспийдің шығыс жағалауын бойлай қатарласа созылған бірнеше шақырымдық жаңбыр бұлаты түзілетін көрінеді. Ғажап емес пе?

Салтанаттың бұларға қосымша таңқалатыны — табиғат шіркіннің Қарақияны дара жаратпағандығы. Ол жалғызсырамасын дегендей, кемерлерін әк тас көмкерген Қауынды мен Қорғанбай жатыр. Ол аз

десең, тереңдігі кей жерінде 100, кей жерінде 112 метрге жетіп жығылатын Қарыңжарық қазан шұңқыры тағы бар...

Қысқасы, Салтанат қызу еңбекті аңсап келіп, тарихы ғасырлар қойнауына сүңгіген ертегі еліне тап болғандай. Оған керекі де сол. Ол Маңғыстаудағы жаңа қызметінің алғашқы күнін: "Енді осынау ертегі тұнған жерді байлық тұнған жерге айналдыру қажет!" — деген үлкен мақсатпен бастады.

Үлкен мақсат... Оған жету үшін не керек?

Салтанат ең алдымен өндірісті — бұрғылау алаңдарын, бұрғышылар қосын түгел аралап шықты. Адамдармен танысты. Трест басшыларымен және бас мамандарымен шешетін мәселелерді бір бөлек, өз экспедициясында өздері шешуге тиіс мәселелерді бір бөлек топтастырып, түйін жасады.

Содан соң Халел Жағыпарұлының қабылдауына барды.

— Бұрғылау станогын, қуатты трактор мен автомашина сұрауың орынды. — деді оның алғашқы сауалына жауап қайтарған трест басқарушысы. — Мен осында жұмысқа кіріскен кезде станок саусақпен санауға да келмейтін. Екі жылдан кейін, 1961 жылы оның санын 14-ке, 1962 жылы — 22-ге, 1963 жылы — 44-ке жеткіздік. 1964 жылдың 1 қаңтарындағы есеп бойынша қазір тресте 173 қуатты тіркеп сүйрейтін трактор, 594 автомашина бар. Сөзің отырсың, сұрағанға үлестіре беретін молшылық жоқ. Дегенмен, жұмысты дереу ігері алып кету үшін саған қол ұшын беруді ұйғардық. Маман кадрлар сұрауыңды да теріс демеймін. Бірақ, тек бір бұрғылау қондырғысы үшін 26 маман-жұмысшы қажеттігін ескерсек, жағдайымыз бұл салада да "бөрекеді" дейтіндей деңгейде емес. Соған орай берген кадрларымызды азсынбайсың. Одан әрі кадр мәселесін өзің шешкенің, жалпы жұмысшыларыңның көп мамандық игеруіне жетілгенің жөн. Есінде ме, Мақаттағы конторада оны төп-төуір жолға қойғанымыз. Осында да солай істеу керек. Жаңа өдістерге, озық техника мен технологияға көбірек иек артқан дұрыс. Басқа не айтпақшы болып ең?

— Әзірге осылар ғана. Басқаларын өз еншімізге қалдырдық.

— Олар қандай мәселелер?

— Олар әзірге үшеу: экспедицияда берік те сенімді ұжым қалыптастыру; еңбек және өндірістік тәртіпті нығайту; қалыпты тұрмыстық жағдай жасау. Қысқасы, адамдармен жұмыс.

— Дұрыс-ақ. Ісіңе сәттілік тілеймін. — деді Халел Жағыпарұлы қоштасарда. — Уақыт тауып кездесіп, орайын келтіріп бір-бірімізге ақыл қосып отырайық!

Салтанат грестің жатаған кеңсесінен шыққан бетте аспанға көз салған. Қарақия беттен көтерілген бұлттың маңағыдан өлдеқайда қоюлана түскенін байқады. "Жаусып, көктемгі жаңбыр жерге де, адамдарға да күт өкеледі деуші еді ғой үлкендер", – деді іштей күбірлеп.

Ол мынаны жақсы түсінеді: әр адам өмірден жай бір тіршілік иесі боп, іс-түзсіз өтуге құштар емес. Оған артында игілік, яки мынау жер бетінде мұра қалдыру парыз. Осы тұрғыдан алғанда олардың басын біріктіріп, сүттей ұйыған ұжым құрып алмаса, оның әр мүшесін қамқорлап, қанаттандырып отырмаса, алға қойған мақсаттарынан тұт те шықпасы сөзсіз.

Маңғыстаута келгендердің бәрін бірдей маркасқа деу асығыстық. Олар әр кәсіпорынның, әр ұйымның, әр мекеменің өзінше бір "еркетотайы". Іштерінде осындағы қиын еңбекке шыны ниет қойғандары да, жай бір лепірме көңілдің күшімен ат басын тірегендері де бар.

Оның үстіне келген жерлері де жұмақтың төрі емес. Қырық бес градус ыстық, аптап жел, құм боран кімге жайлы тимек? Су ташы, жол, сіра, жоқ. Баспаналары – жертөлелер мен шатырлар. Қоғамдық тамақтандыру және студе нүктелері енді-енді ғана салынып жатыр. Қолдары қалт еткенде тірлігін бидіріп, артта қалған туыстарына, жора-жолдастарына, сүйіктісіне хабарласа қояйын десе, не телеграф, не телефон байланысы орнатылмаған. Газет-журналдар кешіктіріліп жеткізіледі.

Бұлар – мінезі де, табиғаты да қатал өлкеің бастапқы қатал сыны. Оған шыдамшының шыдамдысы, табандының табандысы ғана төзбек.

Салтанаттың әріптесі Қ.Мырзағалиев үнемі тапқыр сөйлеп, түйінді пікір айтып жүретін. Сол қабілетін тағы да танытты. Жай жерде емес, бүкіл елдің бетке ұстар ұнқағазы – "Известияда" жарқ еткізді.

Онда:

– Маңғыстау ақ қағаздың ақ беті. Оған жалынды поэма жазуға да, мұңды схема сызуға да болады. Дұрысы – поэма. Егер гүлденген жер туралы арманды ұмытсақ, біз қуаң даланы жеңе алмаймыз.

Міне, жігерлендіруші жігерлі сөз деп осыны айтарсың. Ол осы тұста адамдарға еңсе көтеріп, ертеңгі күнге сеніммен, серпіліспен қарау үшін ауадай қажет-ті. Ал, мұнай фонтандарына деген қажеттілік одан тіптен кем түспейтін...

Иә, барлаушы-бұрғышы мен мұнайшының бел талдырып, білек шаршата күтері – адуын фонтандар. Ағысы асау мұнай өзенінің толқаны тентек мұнай теңізінің алғашқы хабаршысы да сол фонтандар. Айтыла-айтыла келе ол да ізгі тілек пен ақ батаға үйлесе кірікті. Өзенге өкшелес, Жетібайға тетелес алаңдар көптеп ашылса деген аңсау мен

арманның айғағына айналды. Жаңа алаңға ат өзірлеп, ат қою да тамаша үрдіс-ті.

Сөйтiп жүргенде Қарақияның қаһарман барлаушылары қанжығаларын майлап, әуелі Теңгенің, соңынан Тасболаттың тұсауын кесті.

— Бөрекеді, Теңге есімді бір қызымыз бар еді, енді ұлды болдық десеңші. Тілек оңғарылса, олардың сiңдiлерi мен iнiлерi де көбейер әлі, — деді Салтанат сүйінші сұраушыны құшағына қысып тұрып.

Оның бұл болжампаз сөзі ел құлағына жағымды хабар ретінде шалынды. Кейбір құрбы-құрдастары ғана оны өзiл-қалжыңға тиек етiп, құтты болсын айтуды жиілетті. "Құр аяққа бата жүрмейді", — деп талай рет мазалады да.

Тілектің ең салмақтысы Халелдің аузынан шықты.

— Қарақияның қатпар-қатпар қалтарысында қалмай, қыран мінез таныттың, қияден табылдың, бауырым. Разымын. Теңге тең, Тасболатыңа келiн табылағанша сені талай сыннан өткізетiн шығармыз. "Аамас кездiк қап түбiнде жатпас" демейтiн бе еді, — деді ол.

Қанаттаңдыратын-ақ сөз. Астарлы мағынадан да құр емес сияқты...

Маңғаз Маңғыстаудың манаураған жаңа бір таңы атты. Ол Халел сөзінің астарын аша келді: республика Геология министрлігі 1965 жылғы 15 желтоқсандағы N 53 бұйрығымен Салтанат Балғынбаевты экспедиция бастығынан трестің бас инженерлігіне жоғарылатты.

Салтанат мұнда да жұмысты адамдардан бастады.

— Іс тетiгiнде тұрған бұрғылау шеберлерiне көп нәрсе байланысты, — деді ол мамандармен өткізген алғашқы өндiрiстiк кеңесте бiр мәселенің басын ашып.

— Оларды, жоғары жауапкершілік талап ету арқылы, Сүйегенің, Генәдидің, Ғазиздің, Александрдың, Салықтың дәрежесіне көтере алсақ, жемісті нәтижеге жетеміз...

Бұлар кімдер еді? Неңдей қасиеттерiмен үлгі?

Салтанат оны да зерттеп үлгерген-ді.

Саманов Сүйеген Маңғыстаудың Тұщықұдығында туған еді. Тағдыр айдап, балалығы мен жастық дәуренін Атырау облысындағы Индер ауданының Зелений ауылында өткізді. Мектеп-интернатта тәрбиеленіп, орта білім алды. Содан кейін жолдамамен Қаратон мұнай кәсіпшілігінде мұнайшы, "Маңғыстаумұнайгазбарлау" тресінің Жетібай мұнай-газ барлау экспедициясында бұрғышының көмекшісі, бұрғышы, бұрғылау шебері мектебінен өтті. Нағыз сенімді жігіт. Жаңалыққа құштарлығы жөнінде де алдына жан салмайды. Республика бойынша бұрғылау қондырғыларында бригадалық-мердігерлік одісті енгізудің инициаторы.

Жауынгерлік борышты өтеу - ата салты.
Салтанат пен Мақаш, 1952 жыл

1977 жыл. Қазақстан мұнайшы-геологтарының
Ауғанстандағы өкілі - *Салтанат Балғымбаев*

A group of men in suits are walking in a desert-like environment. In the background, a tall, lattice-structured offshore oil rig stands against a clear sky. The men are dressed in formal attire, including suits and ties. The scene is brightly lit, suggesting a sunny day. The overall tone of the image is professional and industrial.

Теңіз көнінің ашылып,
өнім бере бастауы -
осы саладағы маңызды
оқиғалардың бірі болды.
Қазақстан КП Орталық
Комитетінің хатшысы
Қ. Тұрысовтың кәсіпшілікті
аралау кезі

Қазақ елі Маңғыстау қойнауының игерілуіне үлкен үміт артқан.
Салтанат өз әріптестерімен Маңғыстауда

Салтанаттың семьясы (отбасы)

Мақаштың семьясы (отбасы)

Мақаш
Балғымбаев
аса терең
Биікжал
ұңғымасын
бұрғылау
басшылары-
ның бірі
болды
(1967)

"Қазақойл-Ембінің" Орталық ғылыми-зерттеу
лабораториясындағы кезекті талқылау

Генадий Иванович Шевченко да нағыз тарлаң. Салтанаттың құрдасы. Оның туған жері Дағыстанның Хасавюрт қаласы. Еңбек жолын колхозшылықтан бастаған, кейін бұрғышылыққа ауысты. Шешен-ингуш автономиялы республикасында мұнайшы-барлаушы, Албанияда бұрғышы болған. Маңғыстауға келгені қазу шапшаңдығынан рекордаты көрсеткіштер несі.

Әбдіразақов Ғазиз 1951 жылы Түбегіктегі мұнай барлаушылардың бірі еді. Алты жылдан соң Ақшыңырауда бригада басқарды. 1961 жылы Өзен кен орнын ашу бақытына қол жеткізді.

Салтанат сүйейін көрер мамандар жоғары буыңды кадрлар ішінде де жеткілікті еді. Олар — Москва мұнай институтында танысып-біліскен Тәжиев Хасан, Досмұханбетов Жанболат, Маңғыстауда кездесіп, бауырласып кеткен Токарев Валентин Петрович...

Бұлардың бәрі де іскерлігімен, шеберлігімен, адалдығымен жақсы танылған, бақыттың барын салып еңбектенгендерге ғана бұйыратынына көз жеткізген мамандар-ды. Осылардың істе ұйытқы, тірлікте тірек, жанашыр, ақылшы боларын Салтанат жан-жүрегімен сезді.

Солай болды да.

Трестің сан мың адамдық ұжымын аузыма қаратайыншы деген ой Салтанаттың басына кіріп те шықпаған. Сол секілді барды жоқ деп, кемшілік атаулыны өткенге аударуды жат қылық санады. Сөйтіп де негізі қаланған жұмысты одан әрі жетілдіріп, тыңнан бастағанды аяғына дейін жеткізуді мақсат тұтты.

...1962 жылы тресте диспетчерлік қызмет құрылғаны белгілі. Тексеріп қараса сұлбасы бар да, сүбелі нәтиже көзге түспейді. Диспетчерлерді даярлау ескерілмеген. Дұрыс пайдаланылмағандықтан цультердің біразы істен шыққан. Бұрғылау бригадалары жұмысына бақдлау оргатумен және техникалық көмек берумен шұғылданатын маңызды тетікті бұл күйінде қалдыруға болмайтын еді.

Тресте ұңғыманы сынап, байқау мақсатында құрылған мамандандырылған кенсені жағдайы да тым мүшкіл болып шықты. Экспедициялар тарапынан ұңғыманы сынауға тапсырудың жоспар-кестесі мен шарттық міндеттеме тәртібі жиі бұзылып, ұңғымалар қалай болса солай өткізіліп келген. Сапаны, тиімділікті арттыруға жіті көңіл бөлінбеген.

Салтанат келген бетте терең зерттеген осы екі мәселені трест басшылығына алдына қойып, нақты шешім қабылдануын қамтамасыз етті.

Бұрғылауда шапшаңдықты арттыру — бірінші кезекті міндеттердің бірі. Оны шешу жаңа техника мен озық технологияны өндіріске енгізуге,

үздік бригадалар тәжірибесін танып-біліп, таратуға тікелей байланысты. Бас инженер, осыған орай, трест кәсіпорындарында "қалың ұйқы" мен "қалғып-мүлгуді" бұза-жара қимылдайтын техникалық кеңестер құруды қажет деп тапты. Оның жұмысына өндіріс озаттарын, инженер-техник қызметкерлерді қатыстырды. Сөйтіп техникалық кеңестер көп кешікпей техникалық прогресс байқауларын, жаңа техниканы өндіріске енгізу айлықтарын, бұрғышылар мен бұрғылау шеберлерінің күшін өткізетін орталыққа айналды.

Салтанат жаңалыққа құштарлығын істе дәлелдеді. Оның тікелей басшылығымен және қатысуымен "Уралмаш-125Д", "5Д", "3Д", "4Д" бұрғылау қондырғылары, "БУ-125" станогы, "АКБ-3М" автоматты бұрғылау кілтері игерілді.

Маңғыстаулықтар мұнара құрастыру жөнінен де суырылып алға шығып, бірнеше рет Одақтық рекордты жаңартты.

Батыс Қазақстан геологиялық басқармасының бас инженері М.Черныш жазбасындағы бір деректер кім-кімді де елең еткізгендей: "Жетібай кен орнындағы бұрғылау мұнарасы 1971 жылы орта есеппен 22 күнде құрастырылды". "1974 жылғы сәуірде Маңғыстау мұнара құрастыру кеңсесінің Евгений Дятлов басқаратын бригадасы бұрғылау мұнарасын 12 сағат 15 минутте орнатып болды".

Көпші маманның ірі жетістікті жіті байқап үлгергені көрініс-ақ түр.

Бұрғылауда кіші диаметрлі қашауларды пайдалануды өндірістегілердің үлкен өзгерістердің бірі ретінде қабылдағаны Салтанат үшін айтарлықтай мерей болды. Мерей болмағанда ше? Ондай қашауды қолдану қазылып жатқан ұңғымалар диаметрін кемітуге, өте қымбат бекіткіш тұрбалардың, цементтің, химиялық реагенттің, электр энергиясының шығындалуын 25 пайызға кемітуге жол ашты. Трест бұл жөнінен Батыс Қазақстан геологиялық басқармасында жетекші орынды иеленді.

Әрине, ұңғымаларды қазуда жаңалыққа басымдық беріп, екіншілерін тежеу үлкен ұғылыс әкелер еді. Сондықтан бас инженер шарошкалы және алмасты қашауларды, турбина және гидромонитор бұрғыларын, роторлы моментомерлерді пайдалануға да үлкен мән берді.

Ұңғымалардан алынған жыныс үлгілерін (керн) сұрыптауды "Недра" снаряды, кінгізбе тұрбаларды түсіруді спайдер-элеваторлары арқылы жүзеге асыру біршама твмділік әкелді.

Осының бәрін Салтанат адамдармен қоян-қолтық араласа, істеліп жатқанның бәрі Ел, Халық, Ұрпақ игілігі екенін түсіндіре, ұғындыра

жүріп жүзеге асырды. Ал, адамдар болса, өз кезегінде оны іскерлігі үшін қолдап, жаңаша көзқарасы үшін бағалады, қарапайымдылығы үшін құрметтеп, адамгершілігіне төпті болды. Кейде тым көңілшектеу тұсында пысықайлардың ықпалына ійіп қалмауын ескертіп те отырды.

"Салтанат Балғымбайұлын жетік билетіндердің бірі — Нәжікенев Еркем" деген соң "Қазақтүрікмұнай" жауапкершілігі шектеулі серіктестігіне келгенмін. Әбден-ақ жолым болды. Еркекке тауу орындықта отырған корей жігіті Давид Григорьевич Ян да өзін Сәкеңнің ізбасарымын деп таныстырды. Кезінде "Маңғыстаумұнайгазбарлау" тресінде бұрғышы, сынау цехының бөлімше инженері, ұңғымаларды сынау және бекіту кеңсесінің бас инженері қызметтерін атқарыпты.

Содан сөзден сөз өрбіп, Сәкеңнің кісілік келбеті қақындағы сыр тиетінің өз-өзінен ағытылып кеткені.

— Жақсының ескерткіші жақсылығы ғой. Бірінші көргеннен-ақ, оның парасатты, талапшы жан екенін, көзқарасынан қатаңдық сезілгенімен жан-дүниесінің бай, жұмсақ та нәзік екенін бірден аңғардым, — деп бастады Ақтаулық қонақ сағынышқа толы әңгімесін. — 1976 жылы Дөңге алаңында жұмыста жүргенмін. Аяқ астынан маған пәтер берілгені, жедел тиісті құжаттарын алу қажеттігі хабарланды. Қуанышымда шек жоқ, екі күнге рұқсат алып, Құрық (бұрынғы Ералиев) поселкесіне жетіп келдім. Бірден жолым оңғарыла қоймады: "Ананың қолы керек, мынаның қолы керек", — деген секілді сергелдең құрсауына түстім де қалдым. Шаруамның мына күйде бітер түрі көрінбейді. Содан амалсыздан трест басқарушысының міндетін атқарып отырған Салтанат Балғымбайұлына жірдім. Мән-жайды тез түсінген ол тиісті адамдарды аяғынан тік тұрғызды. Сөйтіп құжаттарымды жинақтап, Ақтау (бұрынғы Шевченко) қалалық кеңесі аткомының төрайымы И.Жанболатоваға жеттім алқынып.

Көп уақыт алатын шаруа емес. Соған қарамастан алдында отырған хатшымы жолатпайды. Айтар сылтауы — бүгін қабылдайтын күні емес. Ұзақ күттім. Шыдам таусылды. Дауыс көтеруге көштім. Сондай сәтте, дауысты естігені шығар, есікті ашып: "Айқайшы кім, қане, маған жіберші", — деді. Кіріп алған соң кешірім сұрап, мән-жайды түсіндіріп жатырмын. Сол сәт телефон шырылдап, біреумен сөйлесіп кетті. Сөзінің аяғында: "Сенің бір "теңтегің" отыр алдымда. Біздерге төртін үйреткісі келеді", — деп бір қойды.

Салтанат Балғымбайұлы екенін түсіне қойдым. "Қағазын алды, ендігі шаруасын өзі келтірсін", — деп тыныш отыра алмағаны ғой шамасы.

не деген қайырымдылық дейтін шымнен. Торайымның енді кідіртпесіне көзім жеткендей еді, ойға алғаным орындалды.

Торайым құжатыма қол қойып, мөр соғып, одан әрі құттықтауды да ұмытпады...

"Апырай, Давидтің "Жақсының ескерткіші жақсымағы ғой" дегені қандай тауып айтылған әдемі сөз еді", — деп ойлап үлгергенімше, өңіме желісін Ермек жалғастырып әкетті. Қызу сөйлейді.

— Сөкең Маңғыстаудан Прикаспий мұнай барлау экспедициясына "Қазмұнайбарлау" басқармасының шақыртуымен келіп бастық болған. Обалы не, өзімен бірге біраз жаңалық ала келді. Вахталық жүйе, барлаушыларды отырықшылыққа көшіру, бригадалар санын өсіріп, терең бұрғылауға баулу, т.б. Салтанат Баағымбайұлының ізденісінен туған игіліктер. Әлбетте, жаңалықтың тез қабылдана қоюы екіталай нәрсе.

Бірде осы тұрғыда қызық жағдай болды. Сөкең бұрғылау шеберлерінің кестесін жасап, оларды өндіріс, қаржы және шаруашылық мәселелері бойынша тыңдай бастады. Бұл бұрын біз көрмеген нәрсе еді. Соған орай алғашқы сынақтан бөрі де оңбай сүріңді. Ешқайсысы өз ісіне толыққанды талдау жасай алмады.

Сөкең қатты күйшіді. Мұндай талдаусыз ілгері басуға болмайтынын бетке басып, келесі тыңдауға тиынақты өзіндікпен келуді қатаң ескертті. Қолдарына неге назар аудару керектігі жөніндегі үлгіні де ұстатып жіберді.

Келесі сын біршама төуір өтті. Бірақ, байқаймыз, Сөкеңнің көңілі өлі де орта. Онысын жасырмады да.

— Көзбояушылық, алдау, жалған мәлімет беру — біздің жұмыстың қас жауы. Соны кейбір жолдастардың түсінбейтіні, түсінгісі келмейтіні мені қатты қапалаңдырады. Бірқатар бұрғылау шеберлері өздеріне қажет мәліметтерді бүгін бухгалтериядан, жоспарлау қызметінен асығыс-үсігіс жазып алыпты. Мұндай алдампаздық жолдағылар бізбен үзек сапарлас бола алмайды. Бас мүлгісе, аяқ сүрінеді, — деді ол.

— Тоқпағы мықты болса, киіз қазық жерге кіреді деуші ме еді. Қызыр тартқандардың біразы көп кешікпей жөнге түсті, — дейді Ермек. — Алайда мен Сөкеңді тоқпаққа тенеі алмаймын. Ол нағыз тәлімгер болатын. Нағыз жанашыр болатын. Сол қасиеттерімен де көптің жүрегінен орын алды ғой деп ойлаймын. Оның өзіне-өзі көбірек көмек қылағанын айтпау өділдік болмас еді. Геологиялық барлау шаруашылығын жетік билу, өндіріс экономикасымен үзбей айналысу, кадрларды істе тәрбиелеу арқyam өз қызметінің әрі мен нәрін келтіру — тек Сөкеңе тән, Сөкеңнің қолынан келетін жетістік.

Ермектің бұл тұжырымы да ешқандай дау туғызбайды.

Соң кездің баспасөз материалдары маңғыстаулық барлаушылардың шынайы шежіресі іспетті.

Салтанат ағамыз көз тірісінде соның бірнешеуін "мақтан үшін емес, ерен ерліктің қалай жасалғанын түсіну үшін" ескерткішке берген-ді. Жақында жеке архивіме соларға кезіккенімде Маңғыстауды игерушілердің шың мәнінде мақтануға тұрарлық іс тындырғаны, Сөкеңнің солардың басы-қасында жүргені мені күні кешегі бір оқиғадай қатты толқызды.

"Бұрғылау мұнарасы жолағ шықты" дейді. Қызық екен, мұнара қайда, не үшін бармақ?

Оқып көрелік:

"Жетібай мұнай барлау экспедициясының барлаушылары бұған дейін Шығыс Жетібай, Қарасаз-Таснас, Қарамандыбас, Тасболат алаңдарында барлау жұмыстарын жүргізген болатын. Қазан айының бас кезінде экспедицияның мұнара монтаждау цехының бұрғышылары Тасболат учаскесіндегі N 4 ұңғыманы қазған "БУ-75" бұрғылау қондырғысын бөлшектеп, жаңа алаңға тасымалдауға кірісті. Жаңа алаң Шалабай, Жетібайдан 100 шақырым қашықтықта. Ірі блоктарға салынған бұрғылау жабдықтарын сүйреткен қуатты тракторлар жолағ шықты. Барлаушылар көші үш күн жүріп, Шалабайға жетті. N1 скважинаны құрастыру жұмысы 30 қазанда аяқталды. Бұл Маңғыстау барлаушыларының 1959 жылдан бері осындай қашықтыққа көшіп барып, қоныс тепкені бірінші рет еді".

"Газ фонтаны атқылады" дейді. Міне, тамаша!

Қашаң, қалай атқылапты, кім атқызыпты?

Оқып көрелік:

"Оңтүстік Маңғыстау мұнай барлау экспедициясының бұрғышылары жаңа табысқа жетті. Бұрғылау шебері Н.Фединев қазған N27 ұңғыманың жиырма үшінші қабатын сынағанда, ұңғымаларды сынау кеңсесінің бұрғышылары газ фонтанын атқылады. Бұрғышылар 2222 және 2250 метр аралығын 11 миллиметрлік штуцермен сынағанда, төудігіне қабаттан 309 мың текше метр газ фонтаны атты. Мұндай қуатты фонтан Маңғыстауда әлі болып көрген емес. Бұл 309 тонна мұнаймен пара-пар. Бұл скважина Теңге мұнай алаңының қорып одан өрі көбейте түсті.

Кен орнының өндіруге болатын газ қоры бұрынғы 50 миллиард текше метр орнына 75 миллиард текше метрге дейін көбейді.

Николай Фединевтің бригадасы қазір Теңгедегі N 35 ұңғыманы

бұрылап, забой тереңдігін 1800 метрге жеткізді”.

Асмында, барлаушы-бұрышылардың кең ауқымды “жаппай бейбіт шабуылы” дегеніміз, міне, осылай басталып, осылай өрістесе керек. Олар бір шештен кейін екіншісін, үшіншісін... алып, түбекті түлеткен үстіне түлетіп, жаңғыртқан үстіне жаңғыртып-ақ жатыр. Өзен мен Жетібайдың, Тенге мен Тасболаттың ізінше Қарамандыбас (1965), Шығыс Жетібай (1965), Доңға-Еспелісай (1969) мұнай-газ, Қансу (1970), Ақсу-Көңдірай (1972), Оңтүстік Аламурын газ кен орындарының ашылуы соны айғақтайды. 1973 жылдан бастап бұрылау бағыты Бозашыға қарай бұрылған, ол жерде де Қаражанбас (1974), Солтүстік Бозашы (1975) секілді алыптар келді дүниеге.

Ал, енді, осынау кең ауқымды, жедел қарқынды “жаппай бейбіт шабуылдың” қолбасшылары кімдер десек, олардың басым көпшілігі Салтанат тірек тұтқан, ақылыш көрген азаматтар болып шығады. Отан-Ананың оларды көкке көтере ұлғылап, абырой-даңққа бөлегені әр кез, әр кезеңде Салтанат жүрегіне нұр сеуіп, шуақ құйған үздік оқиғаға айналды.

Салманов Сүйегенде оқшау талпыныс бар еді. Ақыры ол КСРО Жоғары Кеңесіне депутат болып сайланды. Республика Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды. Геннадий Иванович Шевченко, Александр Павлович Еремин, Салық Рысқалиев Маңғыстаудағы ұлы бойгеге үш елдің сәйгүліктеріңдей қатар қосылған, бір-біріне дес бермей, мәреге үзенті қағыстыра бірдей жетті: үшеуінің де омырауына Еңбек Ерінің Алтын жұлдызы тағылып, тиісінше алғашқы екеуіне “Мұнай өнеркәсібінің үздігі”, “Қазақстан Республикасының құрметті мұнайшысы”, Республика Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атақтары берілді. Әбдіразақов Ғазиз болса республика Жоғары Кеңесінде сайлаушылардың мүддесін қорғады, Левин және Октябрь революциясы ордендерімен марапатталды.

Өзбекқалиев Халел мен Токарев Валентин Петрович түбекте “қара алтын” қорын ашушылар легінде Лениндік сыйлықтың лауреаты атану бақытын иеленді. Тәжиев Хасан мен Досмұханбетов Жанболат, сондай-ақ, Балғымбаев Салтанат Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген геолог-барлаушысы болды.

Сөйтіп, талай жыл жым-жырт жатқан Маңғыстау елі Жұлдыздар мен Қаһармандар еліне айналды. Н.Паустовский айтқан “тажап-та айбынды жұлдыздар шоғыры” жердегілердің кеудесіне қонақтап, мұнаралар орманының үшар басына алау жаға бастады.

Нағыз қуаныш, той-думан осы емес пе?

Жаңа, 1974 жыл басталғалы 2-3 ай ғана. Бір күні трест басшылығына Рахуничный мүйісінен жедел хабар түсті. Ол жай хабар емес-ті. Әйтседе бүкіл елді елең еткізді. Иә, сондағы ұңғымадан кәдімгі сүт дерлік ашпақ мұнай ақтарылыпты. Сүт-мұнай! Ғажап демей көр, таңданбай көр.

Ақпарат қағазын кеудесіне қысқан Салтанаттың нұрлы жүзі бұрыштыдан да нұрланып, шырайланып кетті.

— Адамдардың ақ тілеуі Жер-Ананың аруана-көкірегін де исіңдіріп, идіргені ғой. — деді Салтанат.

Өз көзімен көріп, сүт-мұнаймен жүзін жуғысы келген Тығыз шаруа құрсауынан босап шыға алмады. Ол бұған дейін дәл осындай сүт-мұнайдың дүние жүзінде төрт-бес кен орнынан табылғанын естіп, білетін еді. Енді міне, Маңғыстаудың бағы бұл салада да мықтап жаңды дерсің!

Тап осы оқиғадан бірер күн кейін Салтанаттың Маңғыстаудан Атырауға қарай өкше көтеретіні белгілі болды. Біздің қазақтан өткен ырымшы халық бар ма десеіші жер бетінде. Сәтті жол тілеуге келгендер күні кешегі сүт-мұнай фонтанын жақсылыққа жорып, оны Алланың сыйы деп те, Салтанаттың ақ жолына шашылған шашу деп те бағалап жатты.

Бірақ, Маңғыстаудан басталып, Атырауда жалғасқалы тұрған жаңа соқпақтың Кәспий маңы ойпатында Алтыкөл, Мартыши, Жаңа Талап, Орысқазған, Забурын, Қотырғас, Молдабек, Қырықмылтық, Дараймола секілді кен орындарын ашуға, одан әрі... — одан әрі алыстағы Ауғанстанға бастарын Салтанат өлі сезген де, білген де жоқ-ты.

Салтанат 1974 жылдан бері Прикаспий мұнай барлау экспедициясында бастық болып жұмыс жасап жүрген. 1976 жыл басталысымен Министраліктің кадрлармен қызмет жүргізетін саласы ол жөніндегі деректерді қайта-қайта сұрастыра бастады. Бірде жұмыс көрсеткіштері керек деп, сонау 1958-1964 жылдардағы Мақат бұрғылау конторының директоры, 1964-1965 жылдардағы Қарақия мұнай барлау экспедициясының бастығы, 1965-1974 жылдардағы "Маңғыстаумұнай-газбарлау" тресінің бас инженері кезіндегі алды архивтің еншісі болып кеткен, соңы буылып-түйіліп, жанағы кәсіпорындардың бір-бір қараңғы бөлмесіне "жамбасы" сарғайып жатқан құжаттарды іздегірсе, енді бірде мінездеме қажет, онда мынадай-мынадай мәселелер қамтылсын, мінездемеге қосымша ретінде оны ұзақ жылдардан бері білетін адамдардың шікірі жалғансын деп жедел тапсырмалар береді. Бөріңде де құпиялық сақталсын деп және ескертеді.

Кадр бөліміндегілер аң-таң. Бір адамның өткен-кеткеніне осыншама

шұқшию бұрын-соңды кездесе бермейтін. Ірі, іріден де зор қызмет берілетін жағдайларда да бұлай істеу дағдыға енген.

Ақыры, 1977 жылы кадрлар баспалдағындағы ұзын сонар жазу мен ұзақ “толғақтың” сыры ашылды. Республикаға еңбек сіңірген геолог-барлаушы Балғымбаев Салтанат Кеңес Одағы геолог-мұнайшыларының жетекшісі болып тағайындалып, Ауғанстанға жіберілді.

Ауғанстан!

Арғы тарихын қозғамай-ақ, біз білген жерде қырғын мен қырқыстың, соққы мен соғыстың, зұлмат пен зілзаладың талай зобаланың көріп, жыл озған сайын азабы асқынбаса азаймай келе жатқан бұл елдің Салтанат өміріне елеулі ізі бар. Оның 1977-81 жылдары Кеңес Одағы геолог-барлаушыларын бастап барып, байлығын итеруге қолғабыс жасағаны және Ауғанстан тау-кен өндірісі министрінің орынбасары міндетін қоса атқарғаны соның айқын дәлелі.

Ол барған бетте-ақ негізгі жұмыстарына қосымша көкейіне қонақтаған ізгі мақсаттың бірін орындауға — сонау айтулы аштықта ауған жеріне ауып барғандар тағдырынан дәйекті деректер табуға айырықша көңіл аударды. Оның үстіне Ауғанстанға жүрер алдында Алматыдағы “Отан” қоғамы біраз тапсырма беріп, нақты көмек көрсетеріне сенім артқан еді. Бұл тапсырманың түпкі түйіні ауған жеріндегі қазақтарға Қазақстанды сырттай болса да тереңірек, жан-жақты таныстыру, “Біздің Отан” газетімен байланыс жасатып, “Отан” қоғамының тірлігін барынша кең насихаттау болатын.

Салтанат мынандай тоқтамға келді: мұның бәрі оңай жұмыс емес. Соңдықтан қолға алар істі алдымен жан-жақты ойластырып алу қажет.

Естіп-білуінше, Ауғанстанда тәжіктер де, өзбектер де, түрікмендер де, қырғыздар мен қарақалпақтар да аз тұрмайтын сияқты. Солардың біразы, тіпті түгелге жуығы тұрақты мекен тапқан. Герат облысы, Гиндукуш тауларының солтүстігіне қарай шұбатыла созылған аймақты, Кабул мен Қандағар маңын тәжіктер қоныстанса, солтүстік жақты өзбектер мен түрікмендер жайлайды екен. Ал, қазақтардың тұрағы қайда? Бір жерде шоғырланып, ұйысып, сүттей ұйып отыр ма? Әлде тарыдай шашылып, бір-бірінен көз жазып, пұшайман күн кешіп жүр ме? Әзірге ол жағы Салтанат үшін шешуі табылмаған жұмбақ. Шешуі табылмаған, шешуін күткен жұмбақ тек осылар десе, қателескені. Айталық, Ауғанстандағы қазақтарды Қазақстандағы қазақтармен жаратылысы, тұрмысы жағынан бірдей деуге бола ма? Алпыс жылға жуық уақыт олардың мінез-құлқына, бітім-болмысына ешқандай өзгеріс енгізбеді дейсің бе? Идеологиясы (егер оны бар деп есептейтін

болсақ), салт-дәстүрі олардың санасына, ойлау жүйесіне сіңбеді дейсің бе? Бұл орталарына “ой-бауырымдап” жетіп барғанда оларда ата жұртына деген сағыншы сезімі лап егер дәрежеде болса жақсы. Егер ол қоламтадағы шалажансар шоқтай бықсып жатса, тіпті әдеқашан сөніп қалған болса, не істемек? Сөйген отты, шалажансар шоқты тұтатып, шырақ етіп жағу қолыңан келе ме?

Мәселенің қалтарыста тұрған жағы тағы ойлантады. Жалпы мұның өзге елдің төріне шығып, қандастарымды іздеп жүрмін, қандастарымның тышас-тіршілігімен танысқалы, сонымен бірге бұрынғы ата қонысының бүгүнінен, ертеңінен хабардар еткелі жүрмін дегеніне жергілікті өкімшілік, қауіпсіздік және тәртіп қорғау органдары қалай қарайды, түсіністік білдіре ме? Олар мұның ісін бөгде біреудің бақшасына түсу, бөгде біреудің қорасындағы қойын санау секілді ерсі, одан да асып, Заңға қайшы қылық санаса қайтпек?

Салтанат бірден маңдайын тасқа соқпас үшін сақ қимылдады. Өзінің, өздерінің кім екеніне қоршаған орта көз жеткізіп, сенім көрсеткенше күте тұруды жөн көрді. Бірақ ұзақ күтіп, ұтылып қалмауды да есте ұстады.

Көп кешікпей сірескен сең бұзылды. Салтанатты жергілікті қазақтардың өздері іздеп келе бастады.

Ауғанстаннан оралған бетте Салтанат ағамыз бізді біраз қызықты оңімеге, беймағлұм мәліметтерге жөнелткен-ді. Солардың біразы жадымызда күні кеше болған оқиғадой сақталып қалыпты.

— Баяғыда әкеміз: “Сол жердің талқаны бұйырайын деген ғой”, — деп отыратын, тағдыр бұйрығымен әрі-бері көліп жүрген жерлерін еске алғанда. Сол сияқты бізге де жақ кезімізде “Үлөнше Ауған асып кетіпті”, “түгенше мал-мүлкімен, бүкіл ағайын-туысымен Ауғанға өтіп кетіпті” дегеннен аты үздік-создық естіліп жататын бейтаныс өлкеңің талқаны бұйырды. Менің ол кездегі ұнымымда Ауғанстан, әлемді аузына қаратқан байлығы болмаса да, ашауыт елдер назар тіккен стратегиялық пайдалы пұшпақтардың бірі. Неге екенін қайдам, тірлігі кей сәтте бөлек қазанның түбінде бұлк-бұлк етіп бұйығы қайнаған тары көжені көзге елестетсе, кей сәтте қазан біткеннің бөріне де сыймай, асып-төгіліп, ыстығымен алысты шарпып, от шаша ерін жатқан ауыр қорғасыңды еске түсіреді.

Әрине, мен онда жетекшілік жұмыстың пионері емес едім. Кеңес мамандары келісім-шарт бойынша Ауғанстанға да, басқа жерлерге де екі, екі жарым жылға бірінен кейін бірі жіберіліп, өзін жақсы жұмысымен көрсете алғандар үш-төрт жылға дейін қалдырылып жататын.

Сонымен іске кірістік қой. Мен алғашқы қадамымды өндірісті, олар орналасқан орындарды көріп-білуден, геологиялық зерттеу материалдарын егжей-тегжейлі оқып-таңысудан бастадым. Жұмыстас болатын адамдар жалғыз қазақстандықтар емес еді. Олар Одақтас республикалардан және міндетті түрде Ауғанстаннан да шақырылатын. Міне, сол мамандардың бәрімен бетпе-бет жүздесіп, туғанынан бүгінгіге дейінгі өмір өзгерістерін толық біліп алдым. Ауғандық мамандармен қарым-қатынасқа да біраз уақытымды бөлдім.

Бұрғылауға не қажет, олар қалай жетістірілген, қалай жетістірілмек, техниканың, жолдың, жатақхананың, мамандар тұратын поселкеліні күй-жайы қалай дейтін мәселелерді де назарда ұстадым.

Алғашқы бірер айда бүкіл шаруашылықтың етек-жеңін жинақтап, бар-жоғын түгендеп, елшілікке, одан әрі "Зарубежгеология" бірлестігіне, министрлікке анықтама жібердім.

Ауғанстан бұрында да, біз барған тұста да момақан тіліктің мекені атанбайтын. Дұшпандардың қастандық, басқа да басбұзарлардың бүлішшілік әрекеттері ашық түрде де, жасырын түрде де көрініп, естіліп жататын. Соған байланысты қорғаныс қаракеттерін де ұмытпадық.

1978 жылғы 27 сәуірде Ауғанстан халық-демократиялық партиясының басшылығымен революция болып, үкімет билігі жаңа адамдардың қолына көшті. Мұның өзі қалтарысы мен қатпары көп, әділ бағасын тарих кейінірек беретін оқиға, бөлек әңгіме.

1978 жылдың аяғында КСРО мен Ауғанстан арасында жаңа келісім-шарт жасалып, қол қойылғаны белгілі. Онда екі ел халықтары арасындағы ежелден келе жатқан достық пен ынғымдастықты одан әрі жалғастыру, ауған еліне экономикалық-техникалық көмек беруді күшейту секілді өзекті мәселелер қамтылды.

Біздер де ауғандар өмірінде жаңа өзгерістердің орнығуына мүдделі бола отырып, жаңа мұнай-газ көздерін көбірек ашуда белсене кірістік.

Оң тілек, ізгі ниет, жан-жақты ізденістің жемісі болар, төрт жылға жуық уақытта Зағдали, Замрадсай, Қошқара, Базарками т.б. кен орындарын ашып бердік. Ходжа-Гугердақта Ауғанстандағы ең терең скважина қазылды. Өкінішке орай, біраз алаңдағы жұмысты дұшпандардың кесел келтіруі салдарынан толық аяқтай алмадық.

Біздің мамандардың қатысуымен Ауғанстанда бірінші рет жартылай автоматты "БУ-125 БД" бұрғылау қондырғысының орнатылуы да үлкен өндірістік жетістік болды. Кейін күллі ауған мамандарын осы қондырғыда жұмыс істеуге үйретіп шығардық.

Алғашқыда, қарым-қатынасымызға ақау түспеген кезде бұрғылау

алаңдарына жұмысшыларды автобуспен қатыстыра беретінбіз. Кейін жол торитындар көбейіп кеткен соң автобусты бронетранспортерге, бронетранспортерді тікұшақтарға ауыстырдық.

Басымызды қауіп-қатерге тіккен кездер де көп болды...

— Салтанаттың оққағары бар еді, — дейді жоғарыдағы естелікті он жеті жылдан кейін толықтырған әріптесі, зейнеткер Қарамалаев Мырзабек.

— Бірде Мазари-Шарифтен Кабул қаласына іссапарға баруға тура келді. Салтанат материалдық-техникалық жабдықтау жөніндегі техникалық жетекші мені бірге ала жүретінін айтты. Жолаға шықтық. Астымызда жаратуы келіскен өзіміздің "Волга". Жүргізуші үшін бәрі де таныс, талай жорытқан жолы. Әңгіме-дүкен құрып, заулап-ақ келеміз. Содан Саланта аталатын үш шақырымдық туннельге жақындай бергенде тосын торуылаға тап болдық. Оқ қарша борады. Автомашина жүрісінің шапшаңдығынан ба, өйтеуір соның біріне де ұрынып қалмай, аман-есен құтылып кеттік.

— Ақсары бас садақа, — депші туннельдің ана бетіне шығып, көңіл жайланғасын. — Байқаймын, сізде оққағар қасиет бар секілді. Сәке!

— Оққағар менде емес, сенде секілді. Қарашы, бұйра шаштарың өлі де тікірейіп, айбат шегіп тұр.

Салтанат рахаттана күлді де, әңгімесін қайта жалғады.

— Ауғанстаннан кеткенше өлі талай қорқармыз. Соның өрқайсысынан кейін ақсары басты шала берсең Ауғанстанда қой, сенде ақша қалмас. Одан да мынаған келісейік. Мына оқиға жөнінде ешкімге тіс жармай-ақ қоялық. Әйелдеріміз бйсе, үнемі үрейленіп, ішкен-жегендері ас болмай, жүдеп-жадеп кетеді ғой.

— Сәке, тап осының жөн екен, — дедім бұл ұсынысы жанымға жағғ кеткенін байқап. — Садақаны айтып-айтып, елге барған соң Жем бойының суын ішіп, жусанына жайылған жас бағландармен біржола бір жасармыз...

— Ауғанстанда демалыс күні біздегідей жексенбіде емес, жұма күні. Сондай жұманың бірінде тынығып, зайыбым Үзілдікпен елде қалған ағайын-туыс, ұлымыз Төлеп пен қызымыз Ләйла жайында әңгіме-дүкен құрып, қиыл қанатында отырғанбыз. Кенет "сізді бір әйел адам іздеп келіп тұр" деп хабарлады.

— Кірсің, — дедік екеуміз бірдей жарыса үн қатып. — Бұл шалғайда бізді кім іздемек болғаны. Елден ағайын-туыстың бірі ат басын бұрған шығар дейін десек, оның реті келмейді, жер шалғай және біздің арнаулы шақыртуымызсыз ешкім де келмеуі керек.

Осыларды ойлап үлгергенше есік ашылып, үй табалдырығын егде тартқан, ақжұба оңді, қимылы ширақ әйел аттады. Үстіндегі ұлттық киімі қазақ екенін бірден-ақ аңғартқандай.

Елдегі саат-дәстүр бойынша алаштан шығып, қол алыса көрісіп, аман-саулық сұрасып, танысып-білісіп жатырмыз.

Жүріс-тұрысы ибалы, сөзі үңі. Әжим торлап үлгермеген бет-жүзінен қуаныш пен күйзелістің табы қатар аңғарылады.

Есімі Бибі-Әсия, тұрағы Кабулда екен. Күйеуі қайтыс болғанын, бес бала өсіріп, тәрбиелеп жатқанын қысқаша баяндап берді.

Бізге өткеннің бәрі таң, бәрі сабақ. Сондықтан көбірек естіп, молырақ қанығу ниетімен көкіректе қоздап, көмекейге тығылған сұраққа ерік беріп, орайы келгенде пікір қосып, түсінік-түйсігімізді тоқайластырып алауды да ұмытқан жоқпыз. Онысыз да шет елде кеңді шерлі, жаны жаралы кейуана ғой, артық кетіп, ренжітпн алмайық деп, Үзілдік екеуміз бір-бірімізге ұрлана көз тастаймыз.

Бибі-Әсияның бойына біткен сабырлылық бар. Әр сұрақты мұқият тыңдап, тиянақты жауап береді. Бір гажабы, тілінде мүкіс жоқ, сөз біткенді бұзбай мөнерлеп айтады. Бұл да бір бақыты, не байлығы шығар. Екі ауыз сөздің басын қосуға қиналып, көрер көзге мыақау болып отырса қайтер едік...

— Бұл 1933 жыл болатын, — деді сонда Бибі-Әсия апай. — Менің жасым он үшке жаңа-жаңа іліккен. Бір топ қазақ, жолда қанша жүріп, қанша күнегеніміз бір Алланың өзіне аяқ, арып-ашып Ауғанстанға өзер жеттік. Артымызда аштық баудай түсірген ел — халық. Алдымызда не күтіп тұрғанын көш бастап, көсемсіп келе жатқан бай-манаптар мен дүмше молдалар білмесе, біз үшін күнгірт, күнгірт емес-ау, мүлдем қараңғы. Алдау мен арбаудың құрбаны болғанымызды да білемедік. Әйтпесе, өскен жерін, ежелгі ата-баба қонысын тастап, кім кетуші еді жат жерге. Соның өкініші өмір бойы өзегімді өртеп, жанымды тірілей қинап келеді...

Осы сәт бағанадан сабырам отырған Бибі-Әсия апайдың жүзінен толқу, дауысынан діріл сезілгендей болды.

— Иә, ол бір "балалапн басына, тұрымтай тұсына" дегендей, қиын да зарлы заман еді ғой, — деп мен өңгімеге жедел араласып кеттім. Мақсатым босаған көңілді бекіту және жылдар бойы айтылмай келе жатқан бірқатар шындықтың бетін ашу еді.

Бибі-Әсия апай "не айтпақшы едің?" деген сыңайда маған аңтарыла қарады. Жаңа аяқасты қарауыта қалған жүзіне қайта оң кіріп, ашаңдана түскендей.

— Сол кезде “колхоз”, “кәмпеске” сөздерін есті қалған шығарсыз.

— Естідік, өрине. Бірақ, не екенін түсінбедік қой.

— Оны Сізден ересек адамдар да толық ұға қойған жоқ. Сонау елде көшпелі қазақтардың күнкөріс көзі мал еді ғой. Әнербақан асыра сілтеушілер “колхоз құрамыз” деп сол мадды сыпырып алды. 1928 жылдан, мына мен тумастан бір жыл бұрын, байлардың мал-мүлкін күштеп тартып алу науқаны басталды. Міне, соны “кәмпеске” дейді. Мал-мүлкінен қаралай айыраған халық аштыққа ұшырамағанда кім аштыққа ұшырайды, солар жан-жаққа бытырай қашып, жан сауғаламағанда, кім жан сауғалайды? Солай, Бибі-Әсия апай. Зәбір көргендер тек Ауғанстанға емес, көрші Қытайға, Монғолияға, мынау Иранға, Түркияға қашты. Кінәні бай-манаптарға, дүмше молдаларға аудара берсек, дұрыстық бұрмаланады.

— Салтанатжан, сендердің көздерің ашық қой. Оқисыңдар, тоқисыңдар. Зұматқа кім кінәлі екенін деп басып айтып отырғаның да соңдықтан. Ал, біз елден айрылып, ботадай боздап қалғандықтан да өзімізді құтғынның қу шоқысына ертіп өкелгендерді ғана кінәлі санап, қарғысымызды да соларға арнайтынбыз. Әке-шешелеріміз де сөйтетін. Оңашада жер төтелеп, көз жастарын қолдетіп алатын. Білмеген у ішеді деген сол-ау.

— “Адамды білместік адастырады” деуші еді бұрынғылар. Олары дұрыс та шығар. Бірақ, солақай жүргізілген саясаттың, бұрмаланған саясаттың білместіктен де мол зиян өкелегінін біз де көре қалдық. Шетте жүрген соң көбін кеш естіген шығарсыңдар, мүддем естімей қалуларыңыз да мүмкін — қазақ ұлты көрген құдай шаш-етектен. “Халық жауы”, “Жапон тыңшылары”, “буржуазия ұлтшылдары” атанып, талай асыл азамат атылып кетті. Қутғына ұшырады. Медреселер жаппай жабылып, мешіттер қиратылды. Кейінгі қырғын соғыста қазақ жерінде құрылып, негізінен қазақ ұлтынан құрылған дивизиялар да ұрыстың нағыз қайнаған ошағына тап болып, біршама боздақтан көпекөрінеу айрылды.

— Солай де, қарағым! Біз оның бәрінен хабарсызбыз. Осында Сейстан дейтін ойпат бар. Жер ауыл келген қазақтарды сонда қламап ұстады, — деді өңгімесін одан өрі сабақтаған Бибі-Әсия апай. — Жазда бір тамшы жаңбыр тамбайды, табада шығжыргандай аптап. Қысы — үскірік боран. Қарағым-ай, шоши көрмендерші, кешікпей сол Сейстанның жері өлген қазақтар мен мал сүйегінен ақ көрне жамылғандай болды. Аман-есен қалғандары тоз-тоз болып, Ауғанстанның өр түңкіріне көшіп кетті. Осындай ауыр кезеңде

жергілікті ауғандар мені меншігіндегі адамдай көріп, зорлықпен Молдаслам деген ауған жігітіне еріксіз атастырды. Бұл қорлықты көрген әке-шешем күңдіз-түні жылаумен күн кешіп, ақыры ауыр дертке шаадықты. Арада бірер жыл өткен соң алдымен әкем Салдарбек, соңынан анам дүние салды. Сөйтін мен әрі жетім, әрі ауғандарға келіп болып қала бердім. Содан бері көп жыл өтті. “Шіркін-ай, елдің бір қазағын көре алмай, өмірден өтіп кетермін бе екенмін” деп уайымдайтынмын...

Ол терең дем алып, ауыр күрсеңді. Алыста қалған азатты күндердің оқитасы көз алдына келіп, жанын жегідей жеп жүргені көрініп-ақ тұр.

— Ауғанстанда Гиришка және Герат қалаларының аралығында әлемге әйгілі, кейбір шыңдарының биіктігі 6729 метрге жететін Гиңдукуш таулары жатыр. Сол Гиңдукуштың оңтүстік беткейінде бір шеті Иран аумағына сұғына кірген Сейстан деп аталатын ойпат бар. Оның табиғатының жайсыздығы сондай, тіпті ұшқан құсты да, жорғалаған жәндікті де көре алмайсыз. Кейін жұмыс бабымен Герат қаласына талай рет барып жүріп, “Сейстанға қаратанда біздің Бетпақдалаымыздың өзі жер жұмағындай екен-ау” деген ойға берілетімін. Ал, оның бірнеше жүздеген қандасымыздың қанын жұтып, сөз жеппес сұмдыққа куә болған жер екенін Биби-Әсия апайымыз айтпаса біз де білемес едік.

— Күйеуімнің қайтыс болғанын, одан бес тұяқ қалғанын айттым ғой. Айтпаған бір сырым бар. Сол ерімнің екінші әйелі бойына қулық сақтап жүреді екен. Молдаслам көз жұмған соң-ақ жымысқы қимылдап, бар мүреге иелік жасауды кездешті. Соны дер кезінде сезіп қалдым да, қарсы әрекетке көштім. Әрине, оның жақтастары айтарлықтай көп-туыстары, жерлестері, діндестері. Менің жақтасым — жалғыз. Ол — елдің Зоны. “Айыбым” — қазақтығым, жер ауып келгенім, ауған жігітіне зорлықпен күйеуге шыққаным. Ал, соңында қалған бес бала соның қаны емес пе, оның мұрасын иеленуге құқылы адам мен болмай-ақ қояйын, оның ұрпақтары емес пе?

Сондай дау-дамаймен Кабулдан осы Мазари-Шариф қаласына келіп едім. Қазіреті Қали зираты жанын қазаққа ұқсас жігітті кездестірдім. “Сен қазақ емессің бе?” деп сұрап едім, “Жоқ, мен қазақ емеспін, бірақ Тафаусадқа райым (бастық) болып бір қазақ келді” дегені, садаған кетейінің. Содан екі өкпемді қолыма алып, Сіздерге қарай жүгіре жөнелдім. Жолым болар деп ойлаймын. Өздеріңмен кездескенімнің өзі бір жеңіс қой. Тіпті бақыт та. Талай жылы арманымның бірі, мыңдаған өзге жатақ, жат бауыр болып кеткен қазақтар емес, елдің

кіндігінен келген, едің иісін, сағынышын ала келген, мұрат-мүддесін жанына жалау еткен қазақпен диалог асу еді. Соған жеттім. "Әр адамның құдайы — өзінің ары" деуші ме еді, арлы, арды қастерлейтін, арды сақтай білетін түстерің игі, тілектерің ізгі жан екендеріңді көріп, қуаныш отырмын. Қалған тұмырыма осы қуаныш жетіп те қалар. Осы қуаныш өзіммен бірге мәңгілік мекеніме түссе, оны туған жердің бұйырмаған топырағындай көрермін-ау.

— Өлімге асықпаған, армаңды тауыспаған ләзім, ана! Ал, топырақты бұйырту, бұйыртпау алланың ісі.

— Асықпаймын. Өлімге кім асығушы еді? Бірақ топырақты өлімнің ерте ме, кеш пе, есік қағары ақиқат. "Армаңды тауыспаған ләзім" деп те жақсы айттың. Ол шегіне жеткенде өмірдің де тамыры қиылмақ. Сондықтан бес қарлығашымының бар қызығын түгел болмағанмен жартылай көре алсам жеткілікті.

— Неге жартылай? Түгел көріңіз. Сіз Ана ретіндегі парызыңызды түгел өтедіңіз, Бибі-Әсия апай!

— Ол біраз ойланып қалды. Содан соң кейже ұлымен арада болған бір қысқа әңгімені еске түсірді. Ол былай депті:

— Өскен, өнген жерім дегенде өзегің ортенбейтін бір күнің жоқ. Сені Меккеге жеткізгендей етіп, апарып келер едім. Қолым қысқа. Соған қарамастан туған Отаныңдағы қасиетті Түркістаннан бір ұс топырақты көңің тірі тұрғанда жеткізіп беру — перзенттік парызым.

— Айттым да ғой, топырақ бұйырайын десе, бұйырады деп...

— Біз Бибі-Әсия апаймен қымай қоштастық. Бибі-Әсия апай арқылы қандастарымызға дұғай-дұғай сөлем жолдадық. Олар үшін туған Қазақстанның құшағы ашық, ниеті түзу екенін және паш еттік.

Кездесу жалғаса берді. Салтанат оның әрқайсысынан әрқилы сыр түйді, мәнін жоймайтын мәліметтер жинақтады. Қысқасы, ол ауғандағы отандастардың тылсым тіршілігіне сиқырлы сағымға сүңгіген сойғуліктей ентелей енші бара жатты.

Күні кеше Мазари-Шариф қаласындағы қазақтармен кездесіп, біраз шүйіркелескен. Енді міне, анта айналмай жатып өзіне қызмет көрсетіп жүрген ауғандық автомобиль жүргізушісі тағы да сондай өтінішпен келіп отыр.

— Сіздің әнеуекүнгі жүздесулеріңіз көңіңдегі хабар құлақтарына тиген ғой деймін. "Райысымен (бастығымен) бізді жолықтыр. Өзі бір білімдар, әрі қарашайым адам көрінеді ғой", — дейді бірі емес бөрі бірдей. Көңілдерін қымай, кездестіруге тырысатынымды айтқанмын. Бір орайын келтірерсіз, — дейді.

Қосшы басшысына сыныны. Ол келмей жатып, Салтанаттың көңілі екенін, көшпен мидай араласып, қанат жалғап жүрмесе көңілінің орта тарта бастайтынын аңтарып үлгеріпті.

Шынында да, Салтанат көптің адамы. Буынсыз жерге пышақ ұру немесе тақыршаққа отырғызып кету пиғылын көздемейтін кездесулердің ешқайсысынан бас тартып, ат-тонын ала қашпайды. Елдің төрінде жүргенде де солай-тып, шетелге табан тірегесін де сол әдетпен айырмады.

Неге екенін қайдам, қаумалаған жұртпен жүздескен сайын жан сарайы ашыла түседі. Көп естіп, көп көру, ізінше естігенін де, көргенін де көңіл таразысына тартып, тез ой тую — қашаннан бергі дағдысы. Сөйтіп алады да, алдына мақсат қояды, ішкерідегі жұмысына өріс іздейді.

— Қарсы емесің. Оңтайлы күнді екеулеп табайық, — деді ол қосшы баласына.

Оңтайлы күнді табу — қиынның қиыны.

Ходжа-Гутердаг деп аталатын алаңда Ауғанстандағы ең терең (4500 метр) ұңғыманы қазу жедел қолға алынған. Көп ұзамай бұрғышылар кібіртіктей бастады. Бұндайда Салтанат байыз тапқан ба, алаң басына апта сайын бірнеше рет келіп кетеді. Өзге уақыттағы сүйенері — рацион. Мақсаты — кідірістің себебін анықтау. Кідірістің себебі бірде тап қасынан табылса, бірде тым алысқа ұзап, түлкі бұлаңға салғандай адастырып, өуре-сарсаңды көбейтіп-ақ жібереді.

Тап қасында кідіріс тудыратындар бірде дұшмандар болып шықса, бірде тізімге еңбекті дұрыс ұйымдастыра білмеген өз мамандары ілігіп жатады. Түлкі бұлаң жөніндегі болжамдар да көбіне-көп шындыққа айналып, сонау Министралктегі самарқау қожайындарға барын бір тіреледі. Олар кемшіліктерін мойындай қойса ұшпақ қой. Өйтпейді, жібермеген нәрсесін жібердік, аламан нәрсені алдың деп дінкелетеді. Сондай қожайындардың бірқатары Салтанаттай өккі басшыны, көпші маманды алдауға, алдаусыратуға, айналып өтуге болмайтынын білмей, талай рет табанымен шок басты да. Бірақ, бірінші өрекетінің екіншісіне ащы сабаққа айнамайтыны өкінішті-ақ...

Ал, кідіріс дегеніміз — ұтымыс. Ұтымыс қайталана берсе, екі ел арасындағы қарым-қатынасқа көлеңке, мамандардың қызмет беделіне дақ түсірмей қоймайды.

Ол кезде Ходжа-Гутердаг алаңынан біздің өлімізге (КСРО-ға) газ құбыры тартылған-ды. Ауғанстанның сол құбырмен газ айдау арқылы өз қарыздарынан құтылатыны екі жақты келісім-шартқа негіз болыпты.

Міне, түп-төркіні тым тереңде жатқан осы мәселедегі қиын түйінді Салтанат өзгелер сабақ алып, өнеге тұтарлық ыждағатпен, іскерлікпен,

талапшыдықпен он бес күн ішінде шешім үлгерді. Алаңдағы бұрғылау қалыпты ырғаққа түсті.

— Сәкең ескінің көзі, жаңаның жанашыры, қажет кезде ақылдың ақберені де бола білетін жан еді ғой, — дейді бұдан жиырма жыл бұрынғы оқиғаларды ой елегінен өткізген әріптес інісі, “Қазақтүрікмұнай” жауапкершілігі шектеулі серіктестігінде мұнай өндіруші ишкенер болып істейтін Нәжікенов Ермек.

— Ауғанстанда жұмысқа кіріскен алғашқы күні ол маған былай деген-ді: “Осындағылардың тоқсан пайызға жуығы басқа жақтан — Украинадан, Белоруссиядан келгендер. Сендер — қазақстандықсыңдар. Нанысты қолдан бермеңдер. Өздеріңді білікті, тәрбиелі маман ретінде көрсетіңдер”.

Солай болды да. 1979 жылы “Зарубежгеология” бірлестігіне қарасты Ауғанстандағы экспедициялар ішінен біздің экспедиция бірінші орынды жеңіп алды. Бір жылда 30 мың метр проходка берішпіз.

Осыған орай КСРО геология министрі Е.А.Козловскийдің және елшінің келгенін, Сәкеңе Ауыспалы Қызыл Туды өз қолдарымен тапсырғанын өлі күнге ұмытқан жоқпыз.

Санамда өшпестей ізі қалған тағы бір оқиға — Сәкеңнің Мазари-Шариф қаласында тойланған Елу жасы. Соған байланысты жайыған кең дастарқан басына геолог-мұнайшыларға қоса жолшылардың, құрылысшылардың, зауыт мамандары мен ауғандықтардың, елшілік қызметкерлерінің мол жиналып, Салтанат Балғымбайұлын хан көтергені, Еңбегі, Ерлігі және Адамгершілігі үшін бас игендері маған өмір мұратына қалай, кімге ұқсап жету қажеттігін көрсетіп берді.

Ол ауған жеріндегі қазақтардың да ең жақын, ең қадірлі адамдарының біріне айналды...

Екі аптадан кейін оңтайлы күннің орайын келтірген басшы мен қосшы қандастармен диалогтасатын уағдалы жерде тұрды.

Келген бетте шет жақтағыларға “Ассалаумағалейкум!” деп амандасып үлгермей, қырық-елу адам жиналып қалды. Бәрі де бір ауланың ішінде сауда-саттықты кәсіп еткен қазақтар болып шықты. “Мынау менікі”, “Мынау менікі” деп өз дүкендерін көруге шақырады. Сатып тұрғандары — өздері сырып тіккен шапаңдар мен көжекейлер, кеудешелер мен камзолдар. Көркемдіктерімен көздің жауын алар өңіржиек, тұмарша, бойтұмар, айсырға, шолпы, шашбау секілді зергерлік бұйымдар да осында.

Алғашқы таныстықтан кейін көкейін кернеген сауалды тезірек қойып, тезірек жауап алуға асығушылар саны да көбейді.

— Қазақстан шетелде жүрген қандастарды қайта көшіріп ала ма?
— дейді бірі Салтанатқа ентелей жақындап. — Ол үшін қандай құжаттар керек, Ауғанстан көмектесе ме?

— Барған соң бізді ешкім қудаламай ма, — дейді екіншісі.

— Ана бір жылы сондай сыбысты құлағмыз шалған.

Жасы егде тартқан ақсақалды мүлде басқа жайт мазасыздандырады.
Ол:

— Туған жеріміз Маңғыстау еді. Соңда біраз ағайын-туысымыз қалған. Соларды тауып алуға кім көмек береді? — дейді.

Төртінші біреуі Қазақстанда тұрып жатқандардың хал-ахуалынан хабардар етуді өтінеді.

Салтанат ерекше толқып кетті. Жан-жағынан өзіне қадалған жанарлардан үміт оты жарқырайды. Жүздерінен қызығушылық, білген үстіне біле түсуге құмарлық байқалады. Үрей мен күдік те жоқ емес.

Әлбетте, Салтанат мұның бәрін орынды санайды. “Бұлардың алды ғой жер ауып келгендердің екінші, соңғылары үшінші ұрпағы. Екіншісіне болмағанмен ілгері толқынға ата-бабалары: “Тарихи Отандарың — Қазақстан. Мүмкіндік туып жатса, біздің сүйегіміздің қайда қалғанына қарамастан, қарайламастан сонда оралғандарың жөн. Тамыр жаятын, өркен өсіретін жерлерің де сол жер болады” дегенді өсиет етпеді дейсің бе?” — деп ойлашып қалады.

Салтанаттың жоғарыдағы сауалдардың бөріне де жауабы өзір. Жауабы жоғы біреуі — отандастарды елге көшіріп алу мәселесі. Өйткені, тізгін де, шылбыр да Одақтың қолында, Москвада. Сол себепті де: “Алыс шетелдегі ағайындастарымыздың тілек білдіргендерін не биыл, не келесі жылы елге қайтарып аламыз”, — деп ешкім де кесімді сөз айта алмайды. Салтанат та сондай құзыреті жоқтардың бірі.

Дегенмен, ол елдің патриот-азаматы ретінде шетте жүргендердің аңсары мен арманы не екенін білуге мүдделі. Тіпті өзін соған міндеттімін деп санайды.

Оны осынау кездесуге итермелеген де мүдделілік пен міндеттілік сезімі болатын. Отандастары оны жақсы түсінді.

— Рахмет, бауырым! Білігің мол, пейілің ақ адам екенсің. Әңгімең де әсерлі. Бізді тура елдің қақ ортасына апарғандай әсерге бөледі. Енді міне, сен де елден алыстасың. Елді сағынған сайын ортамыздан табылып тұрсаң, саған да, бізге де олжа. Аман жүр. Осында дұшман дейтін қызыл көз пәле бар. Ақ-қараны айыра білмейді. Содан сақ болғайсындар, — деді жиналғандардың ең ақсақалы бата беріп.

— Сіздерге де рахмет! Ыждағатпен қарсы алып, сөзімді ынта-

ықмыласпен тыңдадыңыздар, — деді Саатанат. — Жаңағы ақсақал ескерткеніндей, дұшманның оғынан жат көздің сұғынан аман жүрсек, әлі талай кездесерміз, әлі талай сырласармыз. Бәріміздің ортақ Отанымыз — Қазақстан аман болғай!

Саатанат өңімеге беріліп кеткені сонша, бірнеше сағаттың зыр етіп өтіп жатқанын да, жаңа ғана жанында дем беріп тұрған зайыбы Үзілдіктің жылыстап кетіп қалғанын да бәйқамай қалыпты.

Қараса, бес-алты қария оны ортаға алыпты. Дауыстары қатқыдау естіледі, жақындап келсе, Үзілдік не айтарын білмей, жанарымен жер шұқып тұр екен. Ұят қысқаны шығар, екі беті алаулап кеткен.

— Сен қазаққа қалай қатын болып жүрсің, а? Үстіңдегі көйлегіңнің не жағасы, не жеңі жоқ. Аяғың жалаңаш, тек қана шарықпен жүрсің, — дейді жаңағы қоршап алғандардың бірі өлердей езеуреп.

Ол дереу зайыбын қорғауға көшті.

— Ау, ағайындар! Біздің елде күн ыстықта өйел біткен осындай киім киеді. Оның ешқандай ерсілігі сезілмейді. Орынсыз қымтану денсаулыққа да зиян емес пе? — дейді Саатанат өзі-шығын араластыра.

— Солайы, солай ғой, мырза. Біз де қалыптасқан дәстүр бұзылмасын деп айтып жатырғанымыз.

Саатанат бұл кездесуден де қанаттанып орады.

Жол бойы Үзілдіктің "қоршаудағы" кейпі мен әрекетін еске алып: "Мынау ауғандағы қазақтарды еркіне жіберсең саған пәренже, тағы басқаларды кигізіп, малындырып қоймақшы. Онда сені тіптен танудан қаламаймыз ба?" — деп рахаттана күлді.

Үзілдік те соны күткендей:

— Дегенмен, тұрқы ұзын, жеңі мен жағасы түтел екі-үш көйлексіз болмайтын түрі бар. Дүкенге соға жүрсек қайтеді? — деп жатыр. — Аа, пәренженің бірін елге ескерткіш үшін ала кетуім керек.

Саатанаттың ойына ақсақалдың "дұшманның сақ жүріңдерші!" деген тілегі еріксіз орала кетті.

"Дұшманың не, дұшпаның не? Екеуі егіз ұғым емес пе? Екеуінің де ойлайтыны — залымдық. Айтпақшы, залымдық туралы ұлы Абай атамыз да тауып айтып еді-ау. Нешінші қара сөзінде еді ол?"

Тапты. Отыз сегізінші сөз.

Абай айтады:

"Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Содан қашпақ керек. Әуелі нағандық, екіншісі еріншектік, үшіншісі залымдық деп білесің, нағандық — білім, ғылымның жоқтығы, дүниеден еш нәрсені оларсыз біліп болмайды. Білімсіздік — хайуандық болады. Еріншектік

– Күллі дүниедегі өнердің жауы, талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады. Залымдық – адам баласының дұшпаны, адам баласына дұшпан болса, адамнан бөлінеді, бір жыртқын есебіне қосылады”. – деп...

...Барғалы бері суғандар Салтанаттармен, жалпы өздері “Шувари” деп дос санайтын Кеңес мамандарымен төп-төуір қарым-қатынаста еді. Қолдары боста бірге құс атып, балық аулайтын. Қыдырып, бой жазатын.

Сәуір революциясының жеңісі мен екпіні ахуалды қауырт өзгертіп жіберді. Дәбырасы көп дүрбелең, төжікелесуі мол текетірес басталды. “Би екеу болса, дау төртеу боладының” кебі. Біреулердің ниеті өп дегеннен Таракиге құлай кетсе, басқаларының бүйрегі Әминге бұра тартады. Біреулердің жанына өзін “Ауған мұсылман партиясының басшысы” санайтын Хекматъяр ұнамды көрінсе, екіншілерінің қоңіліне “Мұсылман жамияты” деп аталатын ұйым көсемі Раббани тым жақпырақ тәрізді.

Жапнай адасу, аяқасты арбасу ешкімге мұрша берер емес.

Салтанаттың патша пейілі осыларды өрбігіп, өршітіп жатқан санымың себептердің ішінде Абай айтқан, Абай қор көрген үш зиянның түгел бар екеніне әбден сенімді.

Кімге не пайда, кімге не зиян екенін білмей, беталды құла тырбану қорсоқыр надандық емес пе?

Кімге еріп кімнің сөзін тыңдауға келгенде бетке шіркеу-талапсыздық пен көзге шел-жігерсіздікті тудыратын өрішпектіктен басқа не болмақ?

Не істеп, не қоюды терең бағамдап, кімнің жау, кімнің дос екенін анық ажыратып алмай тайуандық өрекет жасауды – қаңдасы ма, басқа ма, өйтеуір адам қанын судай ағыздан тайынбауды залымдық демей не деуге ауыз барады?

Осында халықты қиындық құрсауынан дін құтқарады деуші еді. Байқап отырса, діншілдерден дінсіздердің, діннен безгендердің саны көбейіп бара жатқандай.

Осында халықтың көзі мен көкірегінен көсем ашады деуші еді. Анықтап қараса, көш бастап, көшелі сөз айтушылардан қара бастарының қамын күйттеген “қуыршақ басшылардың” сөзі өтімдірек, беделі биігірек бола түскендей.

Осында халықты берекесіздіктен революция, темірдей тәртіп, қуатты қарулы күш арашалап қалады деуші еді. Зер сала зерттесе, революциялық режимдер мен бағдарламалар да, сырттан да, іштен де самсап келіп, сап түзеген бес қаруы сай жауынгерлер де ештеңе

тыңдыра алатын емес, тыныштықты қорғаудың орнына қанды қасанты қолдау бағыты үстемдік ала бастағандай.

— “Жа, мұның бәрі саясаттың ісі, оның күрделі мәселелерін шешетін де саясатшылар, көрсем де көрмеген, білсем де білмеген болайыншы”, — деп Салтанат әбден шаршап кеткен миын сергіткісі-ақ келеді. Оған — шаруашылық адамына өз шаруасының өнгені, өз шаруасына өзгенің зиян келтірмегені жақсы. Бірақ, көріп-біліп жүрген соң дәті шыдамайды. Ойлайды, пікір түйеді.

Ал, қаскөйлер қастықтан да, қысастықтан да бас тартатын емес.

Қысастық емес пе, Ахмадабад құрылымынан мол мұнай көзін тауып, оны енді-енді ел игілігіне береміз деп жүрген мамандарды жұмыстарын аяқтатпай кетуге мәжбүр етсе. Көп кешікпей үлкен болашағы бар Джумин мен Башикурда алаңдары да Ахмадабадтың аяғын құшты.

Ештеңеден тайынбайтын дұшмандардың Башикурда қапысын тауып, бұрғылау қондырғысын түгелдей өртеп жібергенін қысастықтан тәрі қастық деу лайық еді.

Бірде мынандай оқиға болды.

— Маман бұрғышы В.Куширенко, дизелист У.Тарбанов Қалдар алаңында жұмыс істеп жатқан ауған бұрғышыларына көмекке жіберілді.

Кетер алдында оларды Салтанат өзі қабылдап, тапсырманың жауапты екенін, проходка жөнінде артта қалған ауғандық әріптестерді қалай болғанда да қатарға қосу қажеттігін баса айтқан. Қару берілетінін, оны қажет кезде дұрыс пайдалануды, өздерінің де, өзгелердің де өмірін сақтауды, мұның соңғы кезде жиілеп кеткен дұшмандар өрекетіне байланысты екенін қатаң ескерткен. Салтанат бірдеңені сезгендей екен. Келесі күні-ақ мамандар орналасқан вагон-үйшікке дұшмандар оқ жаудырып, жақынырақ келеді. Куширенко мен Тарбанов алып келген екі автоматпен, он гранатамен қарсы шығады. Қадімгідей шайқас басталады. Куширенко байқалусызда жарақат алды. Бірақ, Тарбановты тастап кетпей, ұрысты одан әрі жалғастырады. Кейінірек бұрғылау қондырғысы басындағы ауғандар көмекке келіп, бұлар басымдық ала бастайды. Өйткені көмекке жеткен 18 ауғандық бұрғышыда екі автомат, он алты мылтық бар еді.

Сол түнде орталыққа хабар жіберіліп, олардан бір взвод жауынгер, үш бронетранспортер тағы келеді. Күштің басым бола бастағанын сезсе керек, дұшмандар сол сәттен алды-артына қарамай қаша жөнеледі.

Ұрыста батымадық пен табандылық көрсеткен екі маман — В.Куширенко мен У.Тарбановқа кейін Кеңес үкіметінің мақтау қағаздары беріліп, көптеген ауған жұмысшысын, аса бағалы бұрғылау

қондырғыларын аман сақтап қалғандары арнайы аталып көрсетіледі.

Жоғарыдағы жағдайдан кейін қосымша шаралар белгіленіп, Гиндукуш тауларының сілемдерінде, төбе-төбе құм жоталарының арасына орналасқан бұрғылау қондырғыларында күзет күшейтілді. Кеңес мамандары тұратын поселкені бұрын ауған жауынгерлері қорғайтын болса, кейін үш шеңберде қарауыл қойылды. Мамандар орналасқан поселкеде кеңес жауынгерлері де тұратын болды.

Уақыт өткен сайын тұтастай елде тыныштық шайқалып, қатыгездік пен жүгенсіздік шеңбері кеңейе түсті. Соған дәлел боларлық екі-үш фактінің өзі төбе шашынды тік тұрғызады.

1978 жылы 15 наурызда Гератта 20 мыңдай адамды қамтыған тұрғындардың үкіметке қарсы бүлігі бұрқ етсе, оның соңы 1000-ға жуық жазықсыз жанның өліміне соқтырды.

1980 жылы қыркүйек айының бір түнінде Мазари-Шарифте (Кеңес мамандары осы және Шиберген қаласында орналасқан-ды) 100 тонна жарылғыш зат сақталатын қоймада жарылыс жасалып, қалаға едәуір зиян келтірілді, көп адам қаза тапты.

1981 жылы Хекматъярдың қанішерлері Майан Пошт деревиясын түп-түгелімен күлге айналдырды. Мұның алдында, 1975 жылы олар Құндызда үш кедей-шаруаны тірілей өртеп жіберді.

— Зұлымдық дегенің жегі құрт секілді екен-ау. Жемтігін тауыспай тоқтайтын түрі көрінбейді... Сонда мұның жемтігі кім?

Салтанат тағы да ұзақ ойға кетті.

— Апырай, от пен оқтың, надандық пен зальымдықтың ортасында жүрген отандастарым бұл өмірден не көрді, не түйді.

Салтанат мұны да ойламай тұра алмады.

"Қонағынды құрметте — атың елге жайылады" деуші ме еді баяғыдағылар. Сол айтқандайын, ауғандағы қазақтар көп ұзамай Салтанатты жора-жолдастарымен бірге оқта-текте үйлеріне қонаққа шақыратынды шығарды.

Әжі-Жақып (Әжі дегені — біздіңше қажы, Меккеге барып қайтқанын білдіреді) есімді азаматтың қонақасы құдды ресми бас қосуды еске түсіргендей еді: оған жүзден астам қандас жиналса, біразы көрші қалалардан арнайы келіпті...

— Сырт көз — сыншы. Барған соң "тойған қозыдай томпиып" қалмайық. Олар бізді жүзімізді жақыннан көріп, тісіміздің бар-жоғын тамақпен сынағалы шақырмаған шығар, — деді Салтанат қонақтық алдында өзімен бірге баратындарға.

— Ұлттық сана-сезімді бүгін оятпасақ, ертең кешігіміз. Өткенге

құрметпен қарау қажеттігін бүгін түсіндірмесек, ертең бармақ тістен қаламыз. Рухани мұраларымыздың сабақтастығы мен ұрпақтарымыздың тарихи жақындастығын танып-білу қарекетіне бүгін жұмысдырмасақ, заманның қайта бір жаңаруы кезінде біздің бөрімізге де — ол ауғандық қазақтар ма, әлде қазақстандық қазақтар ма — өркеніетті халықтардың қатарына кіріп, санатына қосылу қиын шаруаға айналады. Сондықтан осы төңіректе сыр ашып, естіген-білгенімізді, аз-кем өнерімізді ортаға салайық. Бұлардың өскен ортасы бөлек екенін ескеріп, өмірлеріндегі сүйінішті нәрсені де, қораш нәрсені де көңілге түйіп отырайық. Реті, орайы келіп жатса, айтып көтерміз.

Қалай, осылай етсек, дұрыс бола ма?

— Дұрысы дұрыс-ау, Сәке! Бірақ мынау тапсырмаңызды мен секілді геолог-мұнайшылардың ұысына сия, санасына сіңе қоймайтын тарихи-философиялық тапсырма ма деп қалып отырмын, — деді өзін-шыны аралас жүретін Қарамалаев Мырзабек адын ала сақтық жасап.

Жұқатаев Зерішке де керекті сол екен:

— Қас батырымыз Мырзакең емес пе еді, ол қара сөзден жүрексіген соң бізге не жорық. Сол себепті біздің мойнымызды да өлгі тапсырмаңыздан босата көріңіз, — деді жалыншыты үн қатып.

Жібектей жұмсақ мінезді Сөкеңнің өріге бармайтыны бұларға өлдеқашаннан аян.

— Жақсы, ауыр жүкті мен-ақ алайын, — деді ол. Бірақ, естерінде болсын, біздің осында орындап, жүзеге асырып жүрген басты жұмысымыз — жер қазып, мұнай-газ іздеу десек, ол да тарихи жұмыс. Оның өзегінде тарихпен бірге философияның, экономиканың жұлын-жүйкесі бар деп есептеп, тапсырманың қай түріне де өзін тұрғандарың жөн.

Осы сөз арқылы Салтанат өз әріптестеріне бұрынғыдан да қомақты міндет артқандай еді.

Сонымен қонақтық та өтті. Олар көпшіліктің басын қосқан бұл жиындан көп жойтты аңтарып, көп жойтты ойға түйді. Сүйініштісі ортақ олжа ғой. Ал көңілге кірбің түсіргендерін қайтпек керек?

— Салтанат тәңқырлық жасады. Көңілге кірбің түсірген кемшіліктерді айтып, өзге көңілдерде түсінібестік туғызбас үшін аңгімені Қадыр Мырзалиевтің "Қазақтарды шетелдік қонақтарға таныстыру" атты тоғыз шумақ өлеңін оқып берумен бастады. — дейді сол күнді еске түсірген Мырзабек. — Пай-пай, ақынның сөздері қандай әсерлі еді:

— Сойгүлікті құйрық жалы таралған,

Сүйетұғын қазақ осы,

Қараңдар!

Қазақ осы:
Күй шығарып,
Ән салып,
Көкпар тартып,
Қыз қууға жаралған.
Қазақ осы:
Айтатұғын желге сыр.
О, ағайын,
Халық емес, ол — кесір.
Қазақ осы:
Аңғал-саңғал,
Жабусыз,
Қазақ осы:
Ағыл-тегіл,
Көл-көсір...

деш тебірене толғайды. Салтанат оны нақышына келтіріп оқиды.

Өлең біткен бойда көпшілік шуылдаса қол соқты.

— Оу, мынауың тамаша өлең екен! Көшіріп аламық, бізге тастап кетіңізші, — дейді есік жақтауына сүйеніп тұрған шойын қара.

— Нағыз қазақ болу үшін бізге өлгі көп нәрсенің жетіспей жатқанын енді білдік, — дейді үшінші біреуі ағынан жарылып.

Салтанатқа керегі де осы үшіншінің сөзі болатын. Манағы көңілге кірбің түсірген кемшіліктерді мақтамен бауыздағандай етіп баяндауға кірісті.

— Біз қонақтыққа келгенде, елдегіше өнегелі әңгімеге, әсем әңкіуге, қызықты ойын-сауыққа кенелетін шығармыз деген ойда едік. Ойымыз ақталмады. Әнеукүні Әжі-Мәденнің үйінде де солай болғанды. Ән мен күйде, ойын мен сауықта, әңгіме мен жырда ата-бабаларымыздың тарихы, бүгінгілердің арман-мүддесі жатқан жоқ па? Оларды елемеушілігіміз өткенді құрметтемегеніміз, келешекке қызықпағанымыз болып шықпай ма?

Көріп-байқап отырмыз, жастардың тілі де шұбарлана бастапты. Тілін ұмытқан, ішкенге мәз, жегенге тоқ ұрпақпен алысқа бара алмасымыз, өз ана тілімізді қадір тұтпай тұрып, ел-жұртымызды сүйе алмасымыз әркез есте болуы керек, ағайын!

Қай әңгімені қай жерде айтуды білу де мәдениеттіліктің белгісі. Ал, сіздердің орталарыңызда өрбіген әңгіменің бәрінде де айтылатын жәйт — сауда-саттық. Әрине, негізгі кәсіптің бірі болған соң ол туралы айту қажет те шығар. Бірақ, қазақтың одан өзге де тағдырлы мәселелері

бар емес пе? Осындайда бәріміз бірігіп, ата-тегімізді, қатпар-қатпар тарихымызды шаң-тозаңдан аршып алсақ, өнегесінен суын тапсақ, өнеріміздің ешкенин жағып, барып қадірлеп, ортақ мұра жасасақ артық па? “Көз соқырлығынан көңіл соқырлығы әдекайда қауіптірек” дегенді естігенім өз әкемнен. Сол көңіл соқырлығына тап болмаудың бір жолы білімде жатыр. Демек, жастарымызды оқыту жайын сөз етсек, ауызымызға кім қақпақ қояды? Мен осында қанатты сөздерді мақал-мәтелдерді аузынан тастамайтын біраз қандастарыммен жүздесім, қайран қалғанмын. Мәселен, “Ел қадірін елсізде білерсің”, “Жол ортасында атың өлмесін, жер ортасында қатының өлмесін”, “Оқу ойдан артық емес”, “Көзім жайнап, ішім қайнап отыр” дегендерді орнымен пайдалансақ, өнегенің көзі емес пе?

Ауған жеріне келгелі осы Мазари-Шарифтен басқа Кабулда, Гератта, Құндызда, Шибеганда біраз бауырының тұрмыс дәрежелерін көріп, салыстыра қарап, “орташа” деп бағаладым.

Рас, араларыңыздан бақуат тұратындар да табылды. Ашу астанадаты Әжі-Арап деген қазақ бауырымыз Кабул өзенінің жағасынан үш қабатты жеке меншік үй тұрғызып алыпты. Жапония мен Германияда шығарылған екі машинаны сөйгүліктей баптап, кезек мініп жүр.

Сырып тіккен шекпені, көжекей, кеудешесі, тағы басқа бұйымдары Англияда, Жапонияда және басқа елдерде үлкен сұраныста көрінеді. Өкініштісі, Әжі-Араптың терең білімі жоқ. Бірақ көзі ашық, іскер адам. Кездескен сайын “Менде бәрі бар-ау, тек Отан жоқ қой” деп қатты күрсініп, көзіне жас ала береді. Демек, Отан — оттан ыстық, байлықтан қымбат. Оны қадір тұтпау сатқындықпен тең...

Ал, Әжі-Жақып бауырым! Қонақ болу да, қонақасы беру де өнер. Елден келген біздерді елдің көзі деп елеп, құрақ ұша қонақ қылғаныңа бек ризамын. Бір-бірімізді көріп, мауқымызды бастық, сағыныш сырын тарқаттық.

Алдағы күндерде нәсібімізді орта қылмағай. Түптің түбінде тарығып жүрген сүйінер, қамығып жүрген қуонар. Алла баршамызға бақыт сыйлағай!

Салтанат шешендерше шешіле, көсемдерше көсіле сөйледі. Қаумалаған жұрт еш сөзін жатырқамады, қайта ынталана тыңдады, ықыласты жүрекпен, ыстық көңілмен, бәтуалы батамен ұзатып салды...

“Баталы ер арымас” деп неге айтты дейсің... Ауғанстаннан аман-есен, елдің құты — азамат, аумақтың құты — адал басшы дәрежесінде абыройлы оралған Салтанат Балғымбайұлына елде де үлкен сенім көрсетілді. Ол келген бойда “Гурьевмұнайгазгеология” өндірістік

бірлестігінің бас директорлығына тағайындалды.

Бұл 1978 жылы “Қазмұнайгазбарлау” басқармасынан “Қазмұнайгазгеология” бірлестігі болып қайта ұйымдасқан әкімшілік құрылымынан 1981 жылы бөлініп шыққан үш дербес аумақтық ұйымның бірі болатын. Оған дәл сол тұста екі бірдей күрделі: біріншіден – тұз асты кешенінен мақсатты түрде күкіртсіз және күкірті аз жаңа кен алаңдарын іздестіру; екіншіден – Ембінің пайдалануда тұрған кәсіпшіліктерін ресурстық базамен қамтамасыз ету және мұнай өндіру деңгейін тұрақтандыру үшін соларға жақын маңнан өнімді тұз үсті қабаттарын барлау міндеттері жүктелді.

Тұлпардың аяқ алысы бастапқы шақырымдарда-ақ белгілі болатынындай, алғашқы екі жыл бас директордың кең тышысын байқатып тастады. Ол тізгінді қолға алған күннен еңбекті жаңа сипатта ұйымдастырудың, резервтерді жете пайдаланудың, еңбек өнімділігін арттырудың, бригадалық-мердігерлік әдісті енгізудің сан-алуан жолдары мен мүмкіндіктерін іске қосты.

Мәселен, бірлестікте бұрғылау қондырғыларының коммерциялық жылдамдығын арттыру не берді дерсіз? Ол екі жылдың терең бұрғылау жоспарын 22 желтоқсанға дейін іске асырып, жоспардан тыс 1500 метр тереңдік бұрғылауға жол ашты. Ал, жұмысты жаңаша ұйымдастыру арқылы жоспардағы 130 объектінің орнына 146 объект сынақ-байқаудан өткізді. Құрылымдық бұрғылау жоспарындағы 30 шаршы километрдің орнына 35,2 шаршы километр алаң дайындалды.

Салтанат үлкенді-кішілі кеңестер мен мәжілістердің бәріңде де: “Өндіріске жаңа техника мен озық технологияны енгізбесек, ілгері жылжи алмаймыз. Оны мына сіздер тындыратын жұмыста басты өлшемдердің бірі санаймын және ол жөніндегі шаралар жиынтығын өзім тікелей бақылап отырамын”, – дейтін. Бұндай талап та өз жемісін берді. Кең жыныстарын қопаратын жаңа құрал-жабдықтар, забойлық двигательдер алынып, жедел іске қосылды; ұңғымаларды сынау кезінде бұрғылау қондырғыларында блоктық-құрастыру әдісін қолдану, қосалқы жұмыстарды жаппай механикаландыру батыл қолға алынды; бұрғылау технологиясын жетілдіруді көздейтін шаралар кешені жасалды. Жаңа техниканы өндіріске енгізудің экономикалық тиімділігі 1982 жылдың он бір айында сол кездің өлшемімен 2,6 миллион сомға жетті.

Бірлестік пен ғылыми-зерттеу институттары арасындағы ынтымақтастық пен іскерлік қарым-қатынас тереңдей түсті. Олардың өкілдері бір-бірінің есіктерін бұрынғыдан әлдеқайда жиірек қағып, табалдырықтарынан жиірек аттайтын болды. Бұл ғылым

жаңалықтарының өндіріске енгізілуін тездетті. Терең бұрғылау ұңғымаларына жаңа — К-4; Т-80; МАС-200; КМС-700 химиялық реагенттері пайдаланылды.

Қор өсімі артты. Қос өзен аралығында Забурын кен алаңы ашылды. Бұл кен алаңының теміржол және Атырау-Астрахань қатқыл табаңды автомобиль жолы бойынан не бары он километр қашықтықта болуы оны көп қаражат жұмсамай-ақ пайдалануға беру мүмкіндігін туғызды.

Атырау облысы аумағындағы Солтүстік Жолдыбай, Равнинная, Маңғыстау облысы аумағындағы Саура-Сығынды, Қаражанбас сияқты кен алаңдарында мұнай мен газ қорынан үмітті мөлдіреттер алынды.

Бригадалық-мердігерлік әдіс қанатын кең жайды. Оны терең бұрғылау мен құрылымалық бұрғылау, мұнараларды құрастыру мен ұңғымаларды сынау бригадалары түгелге жуық пайдаланып, үнемделген жанар-жағар май, қашау және басқа да материалдық ресурстар қорын айтарлықтай өсірді.

Осының бәрі өндіріс басшысының көз алдында тікелей басшылығымен өтіп жатты..

— Бірде Салтанат мердігерлік әдіспен жұмыс істеп жүрген бригада жетекшілерін қабылдап, кең пікір алмасу ұйымдастырған-ды.

Сонда Оңтүстік Ембі мұнай барлау экспедициясының бұрғылау шебері, Еңбек Ері Э.Балкенжиевтің өз сөзін шешендік нақымен бастағаны былайғы әріптестерін қатты таңғалдырды.

Бөрілі таудан аспаған,
Бедеуге қамшы баспаған,
Алысқа сапар шекпеген,
Ат қадірін білмейді.
Жақсы тағам ішпеген,
Жайып орыңды көрмеген,
Жат қадірін білмейді.
Қыста соғым соймаған,
Қозы егіве тоймаған,
Ас қадірін білмейді, —

деп майпаздайды ол.

Салтанат тосын жайға елең ете түседі.

— Мұны кім айтыпты?

Зейнекең де саса қоймайды. Аз-кем ойлашып:

— Мұны Досбол би айтыпты. "Шешендік сөздер" кітабын оқығанмын, содан есімде қалыпты, — деді.

— Шебер айтқан. Бірақ, оның бұрғылауға, бүгінгі әңгімемізге

қандай қатысы бар, — дейді Салтанат.

— Әбден қатысты. Мына бригадалық-мердігерлік әдіс, Досбол би айтқандай, бізді бар дүниені қадірмеуге үйретті. Бұрын аттың да, жаттың да, астың да қадірін білмей, ұлы көшке імесе беріпсіз ғой, — деді Зейнекен.

— Шығында да солай, — деді Салтанат тапқыр ойластырылған сөзге разы көңілмен.

Осыдан өрі пікір алысу қызы жөнелді. З.Балкенжиевтің өріптесі З.Сайдоллаев мердігерлік әдіспен жұмыс істейтін өз бригадасының Үлкентөбе алаңындағы №4 ұңғымада 5282 метр тереңдік бұрғылап, станок-қоңдырғының айлық жылдамдығын арттыра түскенін айтса, Прикаспий мұнай-барлау экспедициясының бұрғылау шебері Ж.Смадияров жаңа техника мен озық технологияны енгізу нәтижесінде 10 мың метрден астам тау жынысы бұрғылағанын мәлім етті.

Олар өзекті мәселелерді де назардан тыс қалдырмады. Бұрғылау шебері Т.Сейітов, С.Ақтөриев бригадаларды өндірістік құжаттамалармен, техникалық құрал-жабдықтармен, материалдармен дер кезінде жабдықтау, еңбек қорғау мен қауіпсіздік техникасы ережелеріне айырықша маңыз беру төңірегінде ой өрбітті.

Оның пікірлерін қызу қуаттаған өріптесі Н.Сисеналиев тұтас бірлесікте өнертапқыштар мен рационализаторлар қоғамының және бригадалар кеңесінің жұмысын жандандыру қажеттілігіне назар аударды.

Ол қыза-қыза келгенде:

— Талқылап жатқан мәселенің аясынан шығып кетсем кешірім өтінемін. Бірақ, орайы келгенде айтылмаған сөздің атасы өледі деп, бірер өзімді толғаңдырып жүрген жөйтті орталарыңа салғым келеді, — деді ол. — Мынау өзім тұрғыны болып өсептелегін “Геолог” поселкесі қай жағынан алып қарасақ та көз қызықтырғандай. Дегенмен, барлаушы-бұрғышылардың жаңуына үшін Атырау қаласының ең көрікті жерінде анау Железноводскідегідей коттедждер неге тұрғызбасқа. Құрылыс материалы — силикальцит дегенді өзіміз дайындап жатырмыз. Ешкімге алақан жаймаймыз. Соңғы кезде, өздерінің де байқап жүрген шығарсыздар, “Каспий” кеншарының жұмысы қожырап бера жатқандай. Соны қайта ширату қажет. Алыстағы бұрғылау алаңдарында еңбек ететіндерді бүкіл жаз бойы көкөніспен, бау-бақша өнімдерімен өзіміз қамтамасыз етсек, абырой-мақтануыш емес пе?

Тіпті оларды келісім-шарт бойынша Башкирияға, Коми

республикасына, Ярославль мен Нижегород облыстарына да жіберіп тұрдык қой.

Үшінші айтпағым — бұрғышылар өулетін қалыптастыру мәселесі. Бұл жағынан алғанда мұнайшылар көш ілгері кетті. Бізде санаулы ғана: Шынашев, Бөлекбаев, Мейірманов, Жолмағанбетов, Юсубалиев өулеттері. Меніңше, өулетті қалыптастыру дегеніміз — болашақта берік те сенімді негіз қалау, ұрпақтар сабақтастығын ілгері апару, мамандығымыздың қадір-қасиетін өсіру...

Салтанат бүгінгі пікірлесудің күткендегіден әлдеқайда жемісті нәтиже бергенін жасыра алмады. Риза болған шығар, жүзі нұрланып кетті. Ұялы көздері ұшқын шашады. Ол өрі-бері екі адымдап, орнына келіп отырды.

Сосын ұяң да сабырлы үймен:

— Қанша жақсы ұйымдастырушы болғанмен бас директордың бүкіл бірлестікте, оның төменгі буыны — бригадаларда болып жатқан нәрсені бес саусақтай білуі де, қадағалап-бақылауы да мүмкін емес. Жалғыз өзінің барлық әлсіз буынды тауып, жыртыққа жамау болуы да мүмкін емес. Оған бұл орайда бірнеше жүздеген көмекшілері, тұтас ұжымы қол ұшын беруі керек. Әркім өзін осы ұжымның мүшесімін және қожасымын десе, тәртіп орнату да, кемшіліктер мен енжарлықтардың себебін табу да оңайға түседі.

Барлық маңызды мәселелерді жеке шешкенде басшылар, олардың өздері ойлағандай, билік пен күшке ие бола алмайды, қайта олардан айырылады. Өйткені билік пен күштің кілті — барлық ұжым мүшелерінің белсенділігінде.

Сіздерден алдағы уақытта да басшыға көмекші, ұжымға қожа болу дегенді, белсенді болуды, сонымен бірге әр жүректе белсенділік отын жағып, ортақ мақсатты бүтінгідей бірге шешуді сұрар едім, — деді ол.

Салтанат өз мамандығының шеңберінен алдеқашан шығып кеткен жан болатын. Оны өмірде қызықтырмайтын бірде-бір зат, бірде-бір құбылыс пен оқиға да жоқ сияқты көрінетін. Соның барлығына оның өз ойы, өз пікірі бар еді. Балаға деген махаббатының мөддірлігі мен шексіздігіне де ешкім шүбә келтірмейтін...

Өткен жылдың жазында оның ұлы — Төлешпен Атырауда, "Каспий" қонақ үйінде ұшырасқанбыз. Сондағы әңгіме арқауы — Әке, әкенің бала, баланың әке жүрегіндегі орны болып, біраз сырласқанбыз.

Төлеш айтты:

— Мен өз өмірімді екі кезеңге бөлемін: әкенің бар кезі және жоқ кезі деп. Әкең барда қамсызсың, бейнетсізсің, уайымың да аз. Содан

да шығар, баладықтағы ойының да, естиярлық басталғандағы оқуың да өнер іспетті. Екеуінен де санаңда өшпес із қалады екен, сені тез жетілдіреді екен.

Әкем бізді ұл-қыз деп бөлген жоқ. Жүрек жылуы бәрімізге ортақ болды. Жыл сайынғы каникулда, бірде Железноводск, бірде Есентуки, өйтеуір бір жерге демалып келгенімізді, жер көріп, жаңа достар тауып қайтқанымызды қалайтын. Жақын маңға, бұрғылау алаңдарына іссапарға шықса, оқуыма кесел келтірмей, мені бірге алып кететін. Ондағысы – өмір көрсін, өмірді тани берсін деген ой.

Мектеп бітірген соң “Губкинге барасың ғой” деген. Бірақ мен “Алматыға барайын, энергетика институты ашылып жатыр екен” дедім. Ол бұл ұсынысыма көлденең тұра қоймады. Ләйлә де Алматыда, республикалық физика-математика мектебінде оқитын. Осының өзі оның бала болсақ та бізді сыйлай білетінін, пікірімізбен санасатынын байқататын. Сөйтпін мен энергетика институтын бітірдім. Ләйлә халық шаруашылығы институтынан экономист мамандығын алып шықты.

“Атырауэнерго” кәсіпорнында үш жылдай жұмыс істедім. Бірақ бүкіл әулеттің бас мамандығы – мұнайшылық мені өзіне тартты да тұрды. Соған орай, Прикаспий мұнай барлау экспедициясына ауысып кеттім. Техникалық бөлімде бұрғылау жөніндегі инженер, орталық инженерлік-техникалық қызметте аға технолог болдым. Арасында бұрғышының көмекшісі міндетін атқарғаным және бар. Әкемнің принципі де сол еді. “Кім де кім жақсы маман болып шыққысы келсе, қызметті ең төменнен бастауы керек”, – дейтін. Өтеп ағайдың үлкен ұлы Нұрланның да институт бітіргеннен кейін “Маңғыстаумұнай” бірлестігінде ұңғымалардың жерасты жабықтарын жөндеуші оператор, мұнай өндіруші оператор, ұңғымалардың жерасты жабықтарын жөндеу бригадасының шебері болуы да әкемнің ақыл-кеңесі. Нұрбергенді де солай тәрбиеледі. Мен кейін политехникалық институтты сырттай оқып бітіріп, тау-кен инженері мамандығын алдым. Мартыши, Кобяковская, Қордуан, Забурын кен алаңдарын қазуға қатыстым.

Әкем баққұмарлықтан, мансапқорлықтан аулақ жүретін. Айналасына сергек қарайтын. Қай жұмысты да беріліп істейтін. Өзгелерден де соны талап ететін. Ықыласы ыстық, жаны жомарт, достары көп еді. Олар Москвада, Киевте, Минскіде, Ашхабадта, Қазанда т.б. қалаларда тұратын. Мереке сайын солардан құттықтау жеделхаттары үйме-жүйме келіп жататын.

Дипломатиясы, сөзге тапқырлығы, өн құмарлығы бізді таң-тамаша қалдыратын.

Мынандай оқиға болды: 1982 жылы қарындасым тұрмысқа шыққан. Соған байланысты Шымкент қаласынан құда келді. Құданы құдайдай сыйлап, күту — қашанғы дағды. Мен қызмет көрсетушілердің санындамын. Сондай сәттің бірінде құданың қалыңдау конверт шығарып, өкеме ұсынып жатқанын байқап қалдым.

— Бұл не конверт? — деді өкем.

— Бізде осындай ырым бар...

— Аа, бізде оңдай ырым жоқ. Енді не істейміз?! Асылы конвертті орнына салып қойған жөн болар.

— Құда, айта көрмеңіз. Қайта алып кетуге болмайды. Жұрт күлкі қылады.

— Бізде алған кісіні күлкі қылады. Қызын сатып жатыр дейді.

— Басқа жолы жоқ па?

— Оңда менің мынандай ұсынымым бар: Марат пен Ләйла отау тігіп жатыр ма? Отау тігіп жатыр. Жас отауды қай жағынан да қолдау керек пе? Керек. Сол себепті осы конверттегіні түгелдей жас отау үшін жұмсаған дұрыс. Аа, құдаң күйсіз емес, өз күнін өзі көреді.

— Опыр-ай, мынауыңыз табылған ақма екен. Шынында да үйлену оңай да, үй болу қиын ғой...

Екі құданың осы мәмілесіне куә былайғы жұрт әбден риза болысты.

Өкемнің бізге деген көңілі де ерекше ыстық-ты. 1980 жылы дүниеге Зайырхан есімді інім келген. Не бары төрт-ақ жыл өмір сүрді. Ауыр сырқат жастай қиын кетті. Сол қайғының өкемізге мүлдем қатты батқанын біраз уақыт өткесін, құпия альбомды тауып алғанда бір білдік. Дәл бірінші бетіне үлкен әріптермен "Менің аққан жұлдызым..." деп жазыпты да, қалған беттерін Зайырханның сан алуан фотосуреттерімен толтырып қойыпты. Осы оқиға болмаса, біздің Маңғыстауда өткізген он жылымызды нағыз бақытты жылдар дер едім. Онда тәтті балалығымыздың ізі жатыр. Сонау 1964 жылы, Ералиевқа көшіп барған қыстағы бүкіл поселке балаларының басын қосқан Жаңа жыл шыршасын қалай ұмытарсың?! Біздің жақсы адамның жақсылығын адамнан кем бағаламайтын Ақтөсті — поселкенің алыс шетіндегі кеңсе жанынан қозғалған өкеміздің автомашинасы дыбысынан танып, алдынан шауып шығатын кішкентай ақмады күшікті қалай ұмытарсың? Қазір осылар еске түспей тұрмайды. Еске түскен сайын әкеге деген сағыныш бой көтереді.

Әлбетте, әкесіз қалу — өмірдің шегі емес. Бірақ ол жоқ кезеңдегі өмірдің тым күнгірт, тым орта екенін сезіну қиынның қиыны екен. Ол, жарқырап, қуанып жүрген адам еді ғой.

Мен өз өмірімнің мақсатын былайша белгіледім — өзгелер маған қарап, ұятты ұран, арды айбын көрген, рухы мықты әкемді, әкемнің бүкіл болмыс-тіршілігін айна-қатесіз көрсе деймін; Әкемнің маған дұрыс тәрбие бергеніне басқалардың көзін жеткізсем, атына кір келтірмесем деймін; Әкеме ұқсап, елімнің керегіне, халқымның қамына жарасам деймін. Бүгін қабірінің басына барғанда мен онымен осылар жөнінде сырластым.

Сонымен, Әкенің орны — жүректің төрі. Оны одан басқа қай ұшпаққа шығара аласың. Ол үшін, меніңше, жүректен артық жылы, жүректен артық ардақты мекен жоқ. Оны сағынсаң да, жоқтасаң да ең алдымен лүпіл қағып, ең алдымен сыздайтын да жүрек...

Алдымда отыз тоғыз жастағы азамат отыр. Құдды, Сағанаттың өзі. Дүние біткен сан түрлі, сан алуан бояулар мен сәулелерден тұрады десек те, бұл жолы Жасаған нем ешнөрсені де шашау шығармай, сол күйінде құйып қойыпты. Бөрі сұлу! Жан дүниесі де, ісі де, сөзі де... Сағанат та сондай еді. Ол жүрек қалауымен өмір сүрді, жүрек өмірімен еңбек етті. Ондай адам — жасампаз адам, дүниені байытушы адам, солай болды, солай болып қала береді де...

...Атамекен

Өзіңнен алған деммен

Алыстарға ұзауды арман көргем.

Бота көңілім бозмая іздейді енді, –

Балалығым бұлдырап қалған жерден.

Беу, туған жер, бас ием!

Меңдекеш

БАЛҒЫМБАЕВ Мақаш (1931 жылы Атырау қаласында туған) – инженер-геолог, геология-минералогия ғылымының кандидаты (1971), Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген геолог-барлаушысы (1981), «Мұнай өнеркәсібінің үздігі», «Құрметті мұнайшы», Теңіз кен орнын тұңғыш ашушы (1988). Мәскеудің мұнай институтын бітірген (1955). 1955-93 жылдары Құлсарыда (Опорный) аға коллектор, Жантайда, Комсомолда аға геолог, Қосшағылда бас геолог, аудандық партия комитетінің хатшысы, Биікжал аса терең бұрғылау экспедициясында бас геолог, Балықшы

барлау-бұрғылау басқармасында бас геолог, «Ембімұнай» бірлестігінің бас геологы болып еңбек етті. 1993 жылдан бері «Ембімұнайгаз» («Қазақойл-Ембі») акционерлік қоғамының Орталық ғылыми-зерттеу лабораториясында геология бөлімінің бастығы. 1993 жылдан дербес зейнеткер. Каспий маңы ойпаңы тектоникалық картасы авторының бірі. Оның тікелей қатысуымен Мартыши, Прорва, Камышитовый, Қараарна, Теңіз кен орындары ашылды. 20-дан астам ғылыми еңбегі жарияланды. Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты (1995).

«Құрмет Белгісі» орденімен және медальдармен марапатталған.

(түңғыш «Қазақстан мұнай энциклопедиясынан» үзінді)

... Аудандық партия комитетінің хатшысы!

Мақаштың бұл лауазымға өуел бастан-ақ жүрегі елжіреп, көңілі желпіне қалған жоқ-ты. Бірақ, ол кездің заңы басқа еді. Партия айтса, қалғасына қызыл билет салғандар Барсакелмеске де баруға тиіс болатын. Бармай қалғаны әп-сәтте аттай алатын табалдырығынан аттай, кіруге болатын есігіне кіре алмай, пұшайман күй кешетін. Сөйтіп, арманы – тұл, мақсаты – күл, тағдыры тұйыққа тірелген тірі мүсәпірдің біріне айналар еді. Өзі мүсәпір еместер қайдан осындайға көңдіге қояды. Партияның айтқанын істейді. Күші, білімі жеткенше өзінің алғырлығы мен адалдығын істе дәлелдеп, күндердің күнінде қайқы қармақтан әрең-ақ жырылып шығады.

Мақаш та сөйтті. Миына орнығып қалған мұнай мен геология іліміне уақытша тежеу салды да, идеологияға күрт мойын бұрды. Еңбекшілерді, жастарды саналылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеуі, білімділікке, ізгілікке, озық ұлттық дәстүрлерге баулуы қажет екен, одан білігін де, тәжірибесін де аяған жоқ. Жұмысты сан-салалы арнада, сан алуан әдістермен әр бере, айшықтаңдыра өрбітті. Ел арасына жиірек шықты.

Алайда, өзінің ойынша, өзінде көрген жақсаты, естіген алғысы шамалы. Бір қарын майды бір құмалақтың шірітетіндей, бір-жар ұнамсыз оқиға «істедім, тындырдым» дегенін аяқасты жоққа шығарады да жібереді.

Неге, ненің мұқтаждығы екенін кім білген, ауылдың есерсоқтау сылқымы да, қой аузынан шөп алмайтын салмақтысы да біреудің үлбірете алақанға салған қызғалдақтай бойжеткенін алдап-арбап алып қашады. Ерікті ме, еріксіз бе, сүйе ме, сүймей ме, онда шаруалары жоқ.

Мақаш мұны барып тұрған санасыздыққа балайды. Санасыздықтың түрі көп, әрине. Оның шырмауығына шырмалғандардың бірқатары үйіндегі аялап отырған бөйбішесін қанағат тұтпай, оған екінші, тіпті үшінші сыңар іздейді. Сөйтеді де, сүттей ұйыған отбасының шырқын бұзады. Ар-ұятты, заңды белінен басады.

Әнеукүні қалада кездескен бір құрбысы Мақашты мүлдем жерге қаратып кетті. Көптің көзінше жер астынан шыққандай әңгірлеп:

– Қыз алып қашқыштар мен әйгілі әмеңгершілер ауданының хатшысына мың сәлем! – деп қарап тұр.

Мақаш тез күйгелектенуге өуес емес-ті. Бұл жолы шын-ақ ренжіп, көңіліне келгенді ірке қоймады.

– Өйткен сәлемің бар болсын! – деді оған. – Газетте жарияланған бірді-екілі материалды оқып алып, бүкіл елдің бетіне күйе жағуға тырысуың дұрыстыққа жатпайды. Түсіндін бе? Ондай ерсілік пен

есерліктен сенің ауданың да құр емес...

Мақаштың қасында зайыбы Жонас та бәр еді. Әзіл шеңберінен асыңқырап кеткен әлгі сөз үшін әрі ұялып, әрі намыстанып қалды. Кірпігі жыпылық қағып, төңкеріле төмен қараған бота көзі соны аңғартқандай.

Сол күні ол Мақашқа айтпақ ойын бүкпеді.

— Қанша аузыңмен құс тістеген алғыр хатшы атансаң да адам санасына бірер жылда түбегейлі өзгеріс енгізе алмайсың. Оған оңдаған жылдар керек. Әркімнің ынта-ықыласы қажет. Сондықтан...

Ол осы жерге келгенде оқыс іркілді.

— Ренжімейсің бе?

— Жоқ, ренжімеймін.

— Онда хатшылықтың тізгінін басқа бір азаматқа тапсыр да, өндіріс маңынан өз жөніңді тап!

— Көрерміз.

Мақаш жанына жақын адамның бір бүйрегінде тынымсыз бүлкідеп, тыншыны алып жүрген мәселені дәп басқанын сезсе де, қашаннан бергі байсалдылығына басып, жарығулы ештеңе айта қоймады.

Жонас оның бұл жауабына қанағаттанбады ма, әлде намысын оятып, жігерін қайрай түскісі келді ме:

— Армаңды жарық жұлдыздай көруші едің. Сол арман отын жанбай жатып өз қолыңмен өшірмексің бе? Сенің қалауың — геология. Еңбек етсең де, ғылыммен айналыссаң да бағыңды ашып, даңқыңды өрге сүйрейтін сол геология мен барлау. Ендігісін өзің біл, — деді.

Шынында да, бұл кезде оның «Қазмұнайбарлау» тресінің бұрғылау кеңсесінде, Доссор және Қосшағыл мұнай кәсіпшіліктерінде өз мамандығы бойынша атқарған қызметін сәғынатын күндері де аз болмайтын. Ол жаңадан ашылып жатқан Биікжал мұнай барлау экспедициясында жұмыс істесем дейтін тілектен де құр алақан емес-ті.

Мақаш ойтады:

— Алғашқы қадәмьымды Құлсары бұрғылау кеңсесінің Оворшыйдағы N 2 ұңғымасында аға коллекторлықтан бастадым. Ол дегеніңіз — барлау ісінде ең төменгі деңгейдегі қара жұмыс болғандықтан қиындыққа шыдап, алған білімімді бойға тереңірек сіңіру және епбекпен ұштастыру міндетін мойнымға қатар артты. Елмен, жермен таныстым. Мұнайдың не екенін көзбен көріп, қолмен ұстап, бірвз нәрсені зердеге тоқута тура келді. Алғашқы қуаныш та, аздаған сәтсіздік те сол кездің еншісі.

Бір жылдан кейін осы контордың Жантайдағы барлау орнына аға геолог болып, іздестіру-барлау жұмыстарын жантайта қазатын

ұңғымамен жүзеге асыра бастадық. Мұндағы жетістігіміз – жобалау ұңғымаларының санын азайтумен, біршама қаржы көзін үнемдеумен ерекшеленді.

Екінші құтты босағам – Комсомол кәсіпшілігі. Осындағы бір жыл геологиялық қызметімде қабаттың мұнай қайтарымын арттыру үшін тұтастай кен орнының, ондағы әрбір ұңғыманың, әрбір қабаттың жұмысын жолдауға айырықша көңіл бөлдім.

Дәл осы кезде мұнай қабатында су аралас құм көбейіп, мұнай сорғыштың құмығып қалуы көбейген түс еді. Одан белгілі мұнайшы, кәсіпшіліктің аға инженері Өтесінов Рахмет құтқарды. Құмға қарсы қолданатын сүзгіні, кейін жерасты жабдықтарын жөндеу бригадасының жұмысын жеңілдететін жылжымалы қабылдау көпіршесін ойлап тапты. Мен инженерге тән алғыр ой иесі Рекеңнен көп нәрсе үйрендім.

Жаңа Комсомолды құтты босаға деп бекер айтқан жоқпын. Сол жерде Москваның мұнай институтын, менен екі жыл кейін, 1957 жылы тау-кен инженері – геофизик мамандығы бойынша бітірген Саппаева Жонас Сәрсенқызына үйленіп, отау тіктім. Ол «Қазақстанмұнай» бірлестігінің Доссордағы өндірістік-геофизика базасында инженер-оператор болып істейтін. Отау тіккен кісіге көшпелі өмір онша келісе бермейді ғой. Сол себепті Қосшағылаға бас геолог болып ауысуға тура келді. Тап осы жерде күтпеген сынаққа тап болғанымды айта кетейін. «Ембімұнай» бірлестігі бас геологының орынбасары Имашев Нәрен маған жаңадан ашылып жатқан Төлес кен орнына пайдалану ұңғымаларын тиімді орналастыру жобасын жасау шартын қойды. Білімімді тағы бір сынға салар сәт туды деп, тапсырманы орындауға кірістім. Аз күнде жобаның он бір түрін жасап, сол он біріншісінде үйлесімді нәтижеге қол жеткізіп, Нәкеннің алдына қойдым. Ол ыждағатыма, дұрыс шешім тапқанымға ризашылығын білдіріп, Жонас екеуімнің жұмысымыз жөніндегі бұйрық пен жолдаманы қолыма ұстатты.

Қазір жастығым мен мәдiр сүйiспеншiлiк мекенi болған ол жерлерге жол түсе қалса, келешегiме бағыт-бағдар берген, ақыл-кеңес айтқан, бiрге тер төккен, еңбегiңдi әдi бағалаған ондаған адамдар мен өндiрiс басшылары көз алдыма келедi. Көкiрегiмде оларға деген құрмет пен сағыныш оты маздайды.

Жонас айтады:

– Ата-енем бiрге тұрды. Бiрi «шаңырағымның иесi», «iзiмдi басар тұяғым», екiншiсi «кенжем», «сүт кенжем» деп Мақашқа шаң жуытпады. Қызғыштай қорыды. Жүзiн жерге қаратпауға тырысты. Тiл-көзден аман жүруiн тiледi. Қысқасы, екеуiңiң оған деген

сүйіспеншілігі, өйтеуір, ала-бөтен болатын. Олар мені де баласынан кем сыйдаған жоқ. Мінез-құлқымды тез зерттеп, білш алды. «Мен есікті кім қаттегенін де айна-қатесіз ажырата аламын, — дейтін атам бізді күддіріп. — Мақаш екі бұрайды, Жонас бір бұрайды».

Қазір жасымыз жер ортасынан асқанда сол үлкен кісілердің бала мінезін еске түсірудің өзі ғанибет секілді.

Қосшағылда ағаштан салынған жеңіл үйшікте тұратынбыз. Бибігүл атты тұңғышыма аяғым ауыр. Ол кезде асты үстел үстінде ішу дағды емес. Дастарқан жерге жайылып, бар мәзір соған қойылады. Сондайда отырып-тұруым қиын, бірақ сыр бермеуге тырысып жүрдім. Атам байқағыш, сезімтал кісі еді. Менің жағдайымды көріп, шыдамағаны шығар, бір күні: «Келін, бүгіннен бастап тамақты үстелде ішеміз» — дегені. Бұл хабарды ішімнен жақсы көргенмен:

— Неге, ата? — дедім жұлып алғандай етіп.

— Негесі жоқ...

— Енеме қиын ғой, үйренбеген нәрсесі.

— Үйренбей қайда барады, ол?!

Содан атам іске кірісті. Өзі қашаннан ағаш шебері емес пе, әп-сәтте үстелді дайын етті. Бірақ, бұл жаңалықтың қызығы артында екен. Енем үстелді қатты тосырқайды.

— Әй, Балғымбай, сенің шығармайтының жоқ, енді қартайған шағымызда қу тақтайға қақшипымыз қалып па еді. Отырсаң бала-келіңмен өзің отыр, мен жерден ішемін, — деді.

Бір, екі күн өтті, үш, төрт күн өтті. Енем айтқанынан қайтар емес. «Бұрынғы күнім күн екен» дегендей, «жаттығуымда» көбейді. Үстелдегі, жердегі дастарқанды қамтуым керек. Атам әнеукүні айтқан: «Үйренбей қайда барадысымен» тұр, сыр бермейді. Сөйтіп апта да аяқталды.

Жексенбі күші жұмыс жоқ қой, сәл-пәл жай тұрып, Мақаш екеуміз ас ішетін бөлмеге кірсек, атам да, енем де сап түзеп үстелдің басында отыр. Атам көзін сығырайта күлімсірейді. Амалсыздан біз де күліп жібердік.

Енем қарап қалсын ба:

— Қой, бұл Балғымбайдың білмейтін бәлесі жоқ, мынауы тілтен төуір екен, әкел, тамақты осында жаса, — деді.

Атам жан ауыртпайтын мысқылына көшті:

— Солай ма екен?...

Төртеуміз қосыла күлдік. Осы күлкі маған қоңырқай тартқан үй ішін жарқыратып жібергендей әсер берді.

Сөйткен енем біршама аңқау да еді.

Қыс болатын. Бір күні кеште сыртқа шығып кетті де, үйге асығыс-

үсігіс кіріп келді:

– Үй алды қаптаған адам, былай қарай өтіп жатыр, өтіп жатыр, – деді. Атам байсалды қалпы.

– Олар не қылаған адамдар? – деп алды да сыртқа беттеді. Бірақ, көп аядамай қайтыш оралды.

– Әй, бұл Қиыншты қой, көзіне қос көрінеді де жүреді. Қаптаған адам дегені мұржадан шыққан қою түтіннің көрші үйдің қабырғасына түскен көлеңкесі. Әйтпесе жуық маңнан тірі пенде көрінбейді, – деді.

Енем де өзінше ақталып жатыр.

– Не дейді? Соңда көлеңкені адамнан ажырата алмағаным ба?

Сөз орайында осы Қосшағылда жүріп Алматыға аңсарымыз ауташын айта кетейін. Оған қамшы болған республика Геология министрі Есенов Шахмарданның Мақашты өзі басқарып отырған мекемеге жұмысқа шақыруы еді. Білімі мол, ғылымға икемі бар білікті маманға сұраныс ол уақытта да күшінде-тін.

Қолына министрдің шақырту қағазын ұстаған Мақаш «екі қарт қайтер екен» деп қатты толқиды. Қартайған шақтарында туған жерден алысқа ұзаудың олар үшін қиымет-қайым екенін де жақсы түсіңді. Ақыры, ойындағысы келді. Олар: «Бізге не бар ол жақта? Болашақ сендердікі. Жолдарыңнан қалмай бара беріңдер!» – деді.

Еңді не істеу керек? «Ұлық болсаң кішік бол!», ата-анамызды тастап кете алмадық. Ертесіне Мақаш кісілігі мол, жастай қазақ ғылымы ғұламаларының бірі атанған Есенов Шахмарданнан кешірім сұрап, отбасы жағдайына байланысты бара алмайтынын айтып, жедел хат жолдады.

Атам біразға дейін осы жағдайды ойынан шығара алмады ма, «Еңді қалай ғұмырымыз сендер үшін шірде, қайда шақыртса да қастарыңнан қаламаймыз», – деп жүрді.

1964 жылдың аяғы мен 1965 жылдың басында Мақашқа идеологияны қайтадан геологияға ауыстыру сәті түсті. Ол, өтінішіне орай Биікжал мұнай барлау экспедициясының бас геологы қызметіне жіберілді.

Құлсарыдан таң қылаң бере шаққан автомашина оңтүстік шығысты бетке алып зулап келеді. Зулап келеді дегеніміз жай әсірелеу ғана. Дала жолы қай кезде тақтайдай тегіс болушы еді. Әр жүргізуші өзінше соқпақ жасап, онсызда ала тақырланып, аза бастаған жер бетін жон-жосықсыз айғыздап, тілімдеп-ақ тастаған.

Жол бойындағы бүрісе өскен бұйырғын шаңға көміліп, әбден өңін жоғалтқан. Өсімдіктен гөрі қаннен қанерсіз ұйықтап жатқан кірпілерді көбірек еске түсіреді. Мана марғау жатқан аласа төбелер етегінен маң

дала кемесі — түйелер жиі көзге шалынған-ды. Енді олар да бой жасырып үлгерді.

Мақаш бағанадан бері ой үстінде. Неге екені белгісіз, бүгін басынан басқадан бұрын адамдар тағдыры жөніндегі бейсеует ойлар шықпай келеді. Адамның бірі — өзі. Оның жап-жарық, тап-таза кабинетте мәселе шешіп, өзімен-өзі отырғаны күні кеше еді. Биік айтса биігі өтетін. Тілек етсе тілегі орындалатын. Бүгін сол жылы орыннан бейне бір оқыс шошынып, үйірінен бөліне қашқан киіктей айдалаға, елсіз мекенге қарай безіп барады. Кімге кезігеді, кіммен достасады, қайраты қаншаға жетеді, ол жағы беймәлім. Алданып етері — алдына қойған мақсаты, ілгері жетелеген арманы мен білім-білігі.

Міне, оң жағында, Мұнайлы поселкесі, бүйірі тоқ ақ қазандар мен бетіне майлап жылымық жүгірген сорлар, үздіксіз бас шұлағыған ырғалғыштар қалып барады. Бұлар Мақашқа тосын емес, Комсомолдан, Қосшағылдан етене таныс көріністер.

Олар тағы бір аласа төбені артқа тастағанда алдарынан келбетін сағым көлегейлеген мұнара шалыңды. Жақындаған сайын биіктей, асқақтай түседі.

Енді бір сәттен кейін төрт таған тұғыр үстіндегі мұнара аспанға енді самғағалы тұрған ракетаның ұшыру қондырғысын, ал алып бұрғы ракетаның нақ өзін елестеткендей болды.

Ойына КСРО Ғылым Академиясының мүше-корреспонденті, профессор В.В.Белюсовтың өте терең ұғымалардың адамдарға ашып беретін проблемалары мен құпиялары туралы төмендегі сөзі оралды.

— Біз терең бұрғылау көмегімен жердің терең тұңғықтағы бөлігінен керн-жыныс діңгегін аламыз. Ол өзі сыр ашумен бірге сейсмикалық барлау мәліметтері бойынша жасалған карталарға да «тіл бітіреді». Қазір мектептердегі мылқау карталар секілді ол карталардың да басым көпшілігі мылқау. Карталардың мағынасын ашумен бірге, ең терең бұрғылау, дұрысын айтсақ, терең ұғымалардағы зерттеу арқылы жер қыртысының тарихы қалай қалыптасқанын білуге, жер қыртысында болып жатқан процестерді ұғынуға көмектеседі.

— Сәлем, Биікжал!

Мақаш іштей күбірлеп, қойнына мың сан құпия бүккен ата мекеннің бір пұшпағына табанын тіреді.

Мақаштың жаңа алаңға асығып-аптығуында бірінен-бірі кем түспейтін екі себеп бар-ды. Бірі — бұрғылау алаңындағы өзі қалап алған жұмысқа деген ынта мен ықылас болса, екіншісі — экспедиция бастығы Дмитрий Семенович Скворцовқа, көдімгі орта бойлы, бұйра

шаш, тығыншықтай Димаға деген сағыныш.

Дима да мұнай институтын Мақашпен бірге 1955 жылы бітірген. Содан соң 1956 жылы Жантайда, Дима – аға инженер, Мақаш – аға геолог, иықтаса еңбек етті де, жан-жаққа бөлініп кетті. Енді тағдыр оларды тоғыз жыл немесе жүз сегіз айдан кейін Биікжалда қайта табыстырып отыр. Ражап оқиға! Сағынышта да шек жоқ.

– Дима!

– Мақаш!

Екеуі құшақтаса кетті. Ұзақ сырласты. Алдағы жоспарлар жөнінде ой бөлісті. Арасында өткен-кеткенді де еске түсірді.

– Дима, шын сөзім, сен мүлдем өзгермепсің, баяғы қарапайым қалпың.

– Мақаш, сен де өзгермепсің, бірақ хатшылық өмірдің өзіңді де, көзқарасыңды да шыңдағаны көрініп-ақ тұр.

– Дима, 1951 жылы әскери-грузин жолындағы геологиялық тәжірибе кезінде Қазбек шыңына қалай ормелегенің есіңде ме?

– Мақаш, сен 1955 жылы «Мосфильм» киностудиясының «Эмираттың күйреуі» фильміне ұлттық киіммен түскеніңді ше?

– Бәрі де есімде. Дима, сен ендігі көміл үйлендің, Зайыбың қайда, осында ма?

– Осында, әрине. Ал, мен сенің Жонасқа үйленгеніңді, екі қызың бар екенін Болаттан алдын ала естіп алғанмын. Енді ұлыңның тойын Биікжалда тойлармыз...

Олар осылайша ұзақ отырып, қонақ үйге ішір қараңғылығы енді-енді түсе бастағанда бірге оралды.

Таза ауа. Аспанда үнсіз жымыңдаған мың сан жұлдыздар. Сонау төбе беттен шаңыға, ұйыса қозғалып қойлар, әдейі тізбек құрғандай құйрық тістесіп түйелер оралып келеді. Араларыңда шыдамсыздана мөңіреген сиырлар да бар. Бұлар Биікжалға қоныс тебе бастаған барлаушы-бұрғышылардың байлығы.

Мақашқа аспандағы жұлдыздардан жердегі, мұнараның етегінен ұшар басына дейін самсап жанған шырақ-жұлдыздар әлдеқайда әдемі, әлдеқайда әсерлі көрінеді. Бұлар да Биікжалға қоныс тебе бастаған барлаушы-бұрғышылардың мерей, мәртебесі...

– Қайырлы таң, Дима!

– Қайырлы таң, Мақаш!

Екі жолдас жуынып, тамақтанып алды да, алып мұнараға беттеді.

Келген бойда Дмитрий Семенович бас геолог Балғымбаев Мақашты өзге мамандармен таныстырып шықты. Бәрі де ілтипатты, ізетті.

«Жұмысыңызға сәттілік тілейміз», — деп иіліп, бүгіледі. Біразы Мақашқа таныс адамдар: бас инженер Өтебаев Болат Қабиұлы Құлсары мұнай өндіру кәсіпшілігінде істеп жүрген кезінен, бұрғылау ерітінділері лабораториясының бастығы Фофонова Тамара Михайловнаны мұнай техникумында оқып жүрген кезінен біледі. Бас механик Зарциков Илья Иванович те тошның ішкі бауындай адам, жерлес.

Бұрғылау бригадасының бастығы Цериковский Семен Наумович бұрын Әзірбайжаңда шебер болып істепті. Барынша ашық, үйірсек адам екені сөзі мен іс-қимылынан байқалып-ақ тұр.

— Мақаш Балғымбайұлы, Әзірбайжаңда болған жоқсыз ба? — деді таныстықтан кейін.

— Жоқ.

— Губкинде оқығансыз ба?

— Иә, сол институттың түлегімін.

— Мен Биқжалға сол институттың лаборатория меңгерушілігінен келдім. Ал, сіз ше?

— Осы аудандағы партия комитетінің хатшылығынан.

— Қалайша?

— Өз еркіммен. Ал, сіз ше?

— Мен де өз еркіммен. Лабораторияның айпадай жарқыраған кабинетін бір соқса тнымай, өршелене соғатын тентек желі, аңқа келтіретін аптап ыстығы бар осы өлкеге ауыстырдым. Адам бөріне де үйренеді. Соңау жер түбінен автомашинамен тасылып әкелінетін жылымық суды да сіміріп ішетін болдық.

— Шұбат пен қымызды ше?

— Оны да.

Ал, мынау сырықтай ұзын жігіт, бұрғышы Шевцов Михаил — Грозныйдан. Соңда 17 жыл жұмыс істеген.

— Маған Биқжалдың дәмін Кеңес Одағындағы Галюгаев бұрғылау алаңында алғашқы 5,5 шақырымдық ең терең бұрғылау қондырғысында жинақтаған тәжірибем бұйыртты, — дейді ол.

Тағдырлардың тоғысуы да заңдылық секілді.

Болат айтады:

— Ең терең ұңғыманы қазу үшін Свердловск қаласында бұрғылау зауыты деуге тұрарлық бірегей «БУ-300ДЭ» қондырғысы жасалғанды. Ол Биқжалда құрастырылды. Оған электр қуатын беретін өрқайсысында 1800 аттың күші бар үш тепловоз двигателі Харьковте, биіктігі 76 метрлік мұнара Бакуде, Сардаров атындағы зауытта жәрленді. Ұңғым мен бұрғылау қондырғысын шын мәнінде жаңа техника мен

технологияны сынау және енгізу орталығы десе де болғандай еді. Жалпы Биікжал үшін сол кезде «алғаш рет», «тұңғыш рет» деген сөздер ерекше жарасатын.

Одақта алғаш рет:

- бір ұңғыманы бір уақытта ғылыми-зерттеу институтында жасалған РТБ-490, РТБ-394 реактивті турбинамен бұрғылау әдісі қолданылды;

- 364 метр тереңдікке диаметрі 720 миллиметрлік колонна түсіріліп, цементтеді;

- 4980 метр тереңдікке диаметрі 219 миллиметрлік импорттық кигізбе колонналар жіберілді.

Биікжалдың алыптығында да сөз жоқ еді;

- мұнараның өрбір бағанасының жуандығы 920 миллиметр болды;

- он алты дюймдік колонна қолданылды, бұған дейін он төрт дюймді колонна тек Америкада ғана пайдаланылған-ды;

- реактивтік екі турбинаға тәулік сайын 11 мың тонна отын жұмсалды, әдеттегі ұңғымаға бар болғаны бір жарым, екі тонна ғана отын шығындалатын;

- кондукторды цементтеу үшін арнаулы коллектор пісірілді, оған 16 цементтеу агрегаты және 11 цемент қоспалаушы машина жалғанды, цементтеуге 120 тонна бетон-цемент қоспасы, 40 тонна таза цемент және 134 текше метр бақылаушы сұйық айдалды;

- 25 мың метр кабель, ұңғыма іргетасына 1500 метр бетон төседі.

Осының бәрі ұңғыма алаңындағы жұмыстың қаншалықты маңызды және күрделі болғандығын айқындайды.

Мақаш Биікжалдықтардан бұрын Батыс Қазақстандағы Аралсор мен Әзірбайжанның Баку қаласы маңындағы Шахов шығанағында жеті мың метрлік тереңдікке бұрғы бойлатқандардың жұмыс тәжірибесіне әбден қанық-ты. Сонда да оны терең зерделей отырып, өз экспедициясы алдында тұрған геологиялық міндеттерді ой таразысына салды, алғы күндерге көз жүгіртті.

Ол бірінші кезекте тұзасты жоғары палеозой шөгінділерін зерттеу, соған қоса күңгір тұз шөгінділерінің заттық құрамы, құрылымы мен физикалық жай-күйі туралы мәліметтер алынуы қажет деген тұжырымға тоқтады.

Демек, Биікжал ұңғымасын бұрғылаудың басты мақсаты – тұзасты кешенінің табиғи газға қаншалық бай екенін және онда мұнай мен газдың өнеркәсіптік шоғырлануының пайда болу жағдайларын зерттеу.

Мақаштың болжамынша, Биікжалда мұнайдың өнеркәсіптік

шоғырлануы артып және сакмар шөгінділерінде, орта және төменгі карбон мен девонда байқалуы мүмкін.

Оған жоғары палеозой шөгінділерінде мұнай мен газдың болу мүмкіндігі туралы кейбір деректерді Ембі қыраттарындағы терең барлау ұшымалары берді емес пе?

Мәселен, Төресайдағы N 3 ұңғыманың 3164-3154 метр аралығында төменгі карбондағы органогендік кесекті әр таста орташа мөлшері 0,008 пайызды құрайтын битумға толған жарықшақтар байқалды. Мұнай белгілері анау Жаңасу алаңында таскөмір және девон шөгінділерінен де көзге түсті. N 11 ұңғымада 2224-2219 метр аралығында мұнай сіңген біріккен ұсақ тастар, 2279-2277, 2210-2307, 2369-2365 және 2495-2425 метр аралықта мұнай аз сіңген құм-балшық кезікті. 2505-2486, 2464-2461 және 2260-2184 метр аралықтан мұнайдың болар-болмас қою, өте ауыр ағындысы ұшырасты.

Сол секілді Төңірекшыңдағы N 5 тірек ұңғымасында күңгірдің ангидриті мен балшығы да мұнай жұғылдыларынан құр алақан болмай шықты.

Дегенмен, бұрғылау жұмыстарының кең көлемде жүргізілігіне және ұңғымаларда мұнай белгілерінің көптеп көрініс бергеніне қарамастан, Оңтүстік Ембі мұнай қыраттарының тұзасты шөгінділерінен мұнай мен газдың өндірістік кені табылмай қойды. Бұл неліктен?

Мақаш оны, сірә, қабаттары құламаға, мүмкін опырмалы қатпарларға түскен таскөмір және девон жыныстарының барынша күшті тығыздалуынан, кей жерлерде химиялық және физикалық себептер әсерімен тау жыныстарының құрылысы мен құрамының өзгеруінен болар деп болжамдайды.

Бұндай жағдай Оралдың, Ақтөбе мен Мұғалжар төңірегінде де болды.

Мақаш бұдан әрі Биікжал құрылымының Оңтүстік Ембі қыраттарының біршама солтүстігіне таман орналасқандық, алдыңғы шін шегінде немесе тіпті 570 миллион жыл бұрынғы кембрий орыс платформасы шегінде жатырғанын ескере келіп, кеңіліне жоғары палеозой жынысының коллекторлық қасиеттері мұнда неғұрлым жақсырақ көрінетін болар, ақыр аяғында осының бәрі Биікжал құрылымының тұзасты шөгінділерінен мұнай мен газдың өндірістік шоғырлануын ашуға мүмкіндік берер деген сенім ұялатты.

Бұл 1967 жылдың 23 сәуірі еді.

Мақаштың ойын: «Бүгін ғарышқа тағы бір кеңес азаматы — В.М.Комаров жол тартты», — деген хабар бөліп кетті. Ол бір серпіліш

қалды. Содан соң: «Әттең, космостық геология басшыларына сөзіміз өтсе ғой... Онда Биікжалдың тап тобесінен зерттеу жүргізіп, «қара алтын» теңізінің қайда, қай тереңдікте жатқанын білш алуға болар еді ғой», — деп тағы ой құшағына енді. Мұнысы, әрине, төтті қиял ғана еді.

Сонау студент шағында көкірегіне ғылымның шоғы түскен Мақаш шыдап тұра алмады. Ол осы сәттен бастап жер тұңғышына өз жүрегімен, өз көзімен, өз болжамымен барлау жасауға бел буды.

Білім дәрежесі өзіне белгілі. Мұнай техникумын үздік бітіріп шықты. Мәскеудің мұнай институтына қабылданып, алғашқы сәттен-ақ білігімен оқшау көзге түсті.

Бірінші курстың бірінші семестрі болатын. Жоғары математикадан емтихан тапсырар сәтінде аудиторияға факультет деканы Шарыгин Михаил Михайлович келіп, емтихан қабылдаушының жанынан жайғаса орын тепті. Мақаш көп кешікпей шығып кетер деп ойлаған. Бірақ ол асыға қоймады.

Кезек Мақашқа да жетті.

— Көне, жігітім, билетіңнің басты сұрағы не еді, жауабыңды содан баста, — деді Михаил Михайлович қасындағы оқытушыға көз қиығын тастап қойып.

— Ньютон заңдары.

— Ал, айтып, дәлелдеп көргің...

Мақаш асып, саспады. Ойындағысын түгел айтты. Формулалар легін тақта бетіне асықпай, әдемі өрнектеді.

Михайл Михайлович разы болғаны шығар, кітапшасына өз қолымен «бес» қойып, орнынан енді тұра бастаған Мақашты қолтығынан демеді де, кең аудиторияның түбіне қарай бет алды.

— Маған бұл кісі не айтпақшы болғаны?

Емтиханда тым батылдық көрсеткен Мақаш енді қысылды. Деканына жауаңдай көз тастайды.

— Балғымбаев, саған берер кеңесім бар, — деді ол бір кезде тоқтай қалып. — Сен ғылыммен айналысуға тиіссің.

— Михайл Михайлович, әлі төрт курс бар, соларды тәмәмдағасын ойланайын.

— Ой, бауырым, төрт жылық не, сенің? Ертең кіріс. Ғылым сені күтпін тұрмайды. Түсіңдік бе?

— Түсіңдім.

Сөйтпін, Мақаш ғылыми үйірменің белсенді мүшесіне айналды. Бірақ, институт бітірген соң ұстаздарының «аспирантураға қал», — дегеніне көнбей, елден бір-ақ шыққанын қайтерсіз?!

Биікжал құпиясына қызығып, алыстан көз тіккен, көзбе-көз көруге ынтыққан ғалымдар да, тіпті осы жерде тәжірибеден өтуге ықыластанған студенттер де аз емес-ті. Соның бірі Қазақ политехникалық институтының оқытушысы, кейін кафедра менгерушісі, ғылым докторы, профессор, кен ресурстары жөніндегі академияның академигі, геолог-мұнайшылардың американдық-европалық ассоциациясының мүшесі дәрежесіне жеткен Жолтаев Герой Жолтайұлы болатын.

Герой айтады:

— Менің өмірімде Кеңкияк, Тепловск, Қаратөбе, Жаңажол, т.б. алаңдар секілді Биікжалдың да орны белек. Мен Биікжалға жазғы демалысымда өзім, кейде студенттеріммен бірге келіп, ғылыми жұмысыма нәр, қорек іздедім. Ол кезде мені Каспий маңы ойпатында тұзүсті және тұзасты шөгінділерінің құрамы, олардың солтүстік, солтүстік шығыс, шығыс және оңтүстік шығыс ернеулік аймағы бойынша қуатының, жылжу сатысы мен сапасының өзгеруі, мұнай мен газдың тілмелер мен алаңдар бойынша бөліну заңдылықтары қатты қызықтыратын.

Мен сол тұста Каспий маңы ойпатына қатысты «Каспий маңы ойпатының шығыс шетіндегі триас шөгінділері», «Каспий маңы ойпатының шығыс шетінде тұздың шоғырлануының морфологиялық түрлері» т.б. тақырыптарға ғылыми мақалалар жаздым.

Чернигов қаласында өткен II ведомствоаралық симпозиумда «Каспий маңы ойпатының шығыс шетіндегі күмбезаралық кеңістік құрылымы туралы» баяндама жасағаным бар. Осының бөріне дем берген ортаның бірі Биікжал болғаны өте-өте қуанышты. Биікжалдағы экспедицияның шаруашылық жөніндегі қызметін дөңгелетіп жүрген Әспенев Аппамыс мен зайыбы Салтанаттың іліпатына талай мәрте бөлендім. Сол үйден ішкен шұбаттың дәмі күні бүгінге дейін таңдайымда. Алпекең шұбатын мақтасаң түйесің, түйесін мақтасаң Биікжалдың бұйырғынын, бұйырғынды мақтай бастасаң Салтанат апаны, ал Салтанатты мақтасаң Таз дейтін үлкен әулетті көкке көтере мадықтанатын. Кейін біз Жем өзенінің Каспий теңізінен сонау Башенкөлге дейінгі құрамына Қараоба, Сарқасқа, Биікжал, Үлкентөбе, Мақат, Пустынная, Оңтүстік Қараман, Қонысбай, Неселбай кіретін құрылымды бұйырғынның құрметіне Бұйырғын сатысы деп атадық.

Биікжалда Мақашпен, оның отбасымен, қылығы қызық, кейін өзімнің талантты студентім болған олардың ұлы Гарифолламен танысып, білістім. Ол Мақаштың да ғылымға бет бұрған кезі-тұғын. Екеуіміз бір-

біріздің зердемізге күн сәулесі секілді шуақ түсіріп, үнемі ақылдасып, болашақ кандидаттық диссертацияның жобасын белгіледік. Мен оның ізденімпаздығына тәпті болдым. Сенімі мықты еді. Кандидаттығын ойдағыдай қорғады. Содан бері кейде алыстан, кейде жақынан дегендей, үзбей сырласып, сыйласып келеміз.

Жонас айтады:

— Мақаш ғылыми жұмысқа беріле кірісті. Жұмыстан шаршап келгеніне қарамастан, шай-пәйін ішіп алады да, үстелге отырып, түнің бір уағына дейін жазу жазады, сызбалар сызады.

Кейде:

— Кел, көмектесіп жібер, — деп маған да тапсырма береді.

Бір күні Мәскеуге кеткен. Одан көп кешікпей ерекше көңілді орады. Онда ұстазына — Васильев Юрий Михайловичке кезігіпті. Тақырыбын, жоспарларын қарап, кідіріссіз бекітіп, «өзім жетекші боламын, бұдан былай жиі хабарласып тұралаық» деп шығарып салыпты.

— Жолым оңғарылады. Юрий Михайлович өте зиялы, қарапайым өрі үлкен оқымысты адам, ғылыми ортада зор беделге ие, — деді Мақаш.

Содан кейінгі жылдары Мәскеуі мен Ленинград, Саратов мен Волгоград, тағы басқа да қалаларға жиі-жиі шығып, материалдар жинақтады. Көбіне-көп еңбек демалыстарын пайдаланды.

1966 жылдың 12 шілдесінде үшінші баламыз Ғарифолла дүниеге келді. Есімін Өтеп ағаның өзі қойды.

Айтпақшы, осы Ғарифолланы босанарда қатты қиналдым. Сонда Өтеп аға дәрігерлерге қайта-қайта келіп, жағдайды өз құлағымен естіп, «екеуінің біреуі деген жоқ, анасы да, баласы да аман қалуы керек», — деген талабынан қайтпаны. Қамқорлық қанат бітіреді деуші ме еді? Менің де, Ғарифолланың да жер басып жүргеніміз сол кісінің ақ тілегінің арқасы. Өтеп ағаның сондай ізгі қасиеті Нұрлан қайынама дарыған.

1971 жылдың күзінде Мақаш диссертация қорғайтын болып, Мәскеуге жүріп кеттік.

«Диссертация сәтті қорғалды...»

Мәскеу қаласынан осындай қуанышты хабар алынған күннен бір ай өткеннен кейін Биқжал экспедициясы жұмысқа кіріскен күннен бастап «Биқжал күнделігі» айдарының тұсауын кесіп, оның тыныс-тіршілігін атқұрғатпай беріп тұрған аудан айнасы — «Кең Жылаой» (бұрынғы «Ембі») газеті журналист Өтегенов Айтуардың «Жер жұлдызын адам жағады» атты очеркін жарқ еткізді.

Айтуар былай деп жазды:

«Вечерняя Москва» газетінде «1971 жылдың 5 қазаны күні Губкин

атындағы мұнай институтының ғылыми кеңесінде М.Балғымбаев геология-минералогия ғылымдарының кандидаты атағын алу үшін «Каспий маңы ойпаты шығыс бөлігінің тұзасты қабаттарындағы мұнай-газ кездерінің перспективасы» деген тақырыпта диссертация қорғайды» деген алдын ала жарияланған хабарландыруды оқыған соң-ақ Мақаштың жүрегі біресе қуанышқа, біресе күдікке бөленді. Қуанышы – төрт жыл бойы сарылып ізденген, зерттеген, ақыры нақты шешімге келген ғылыми еңбегінің сыңа түсер, бағаланар, өмірге енер шағы жеткен болса, күдігі – тунде ұйқы, күндіз күлкі қашқаңдағы төгілген маңдай тері түкке тұрғысыз деп табылып, құмға сіңген судай зая кетсе ше? Бірақ, ол өзіне сенімді еді. Бәрі де көзімен көріп, қолымен ұстаған нәрсе – Биікжал терең бұрғылау экспедициясындағы жұмыс нәтижесі.

Ал, зайыбы Жонастың көңілінде осы хабарландыруды оқығаннан бері қуаныш пен бақыттан өзгеше орын қалмағандай.

– Ауылға барған соң дүрілдетіп той жасаймыз!

– Ол міндетті түрде, әуелі..

– Жоқ, қалайда қорған шығамыз. Еңбегіміз еш кетпек емес.

Ақсары жүзді келіншектің нық сенімі күйеуінің күдігін сейілатіп-ақ жіберді.

Осы еңбекті жазу үстінде Мақашқа геофизик келіншегі ең бірінші көмекшісі болды. Талай нәрсені бірге зерделеді. Міне, енді Мәскеуге де екеуі бірге келді.

«Той жасаймыз!» Жонастың осы сөзі астананың әсем көшесінде тұрған Мақаштың көз алдына құт мекені Биікжалды алып келді. Бір кезде есектің жалындай адыр-адыр жоңдары бар елсіз дала еді. Кейбір жауын-шашыны молдау жыл болмаса бұл өңірді малшылар да қоныс қыламытын. Енді сол жаһан түзге қазір ұшар басы аспанмен тілдескен жалғыз мүнөра, шағын да болса сәулетті қалашық көрік беріп тұр. Бұл алғашқы бастама ғана. Ал, оның болашағы..

Иә, сонау 4888 метр тереңдіктегі қалың тұтасқан тұз қабаттарының астында мұнай мен газдың бай көзі бар. Ол сөзсіз. Тек соған жете білу керек. Көптеген ғалымдар бұл сөздің жаны бар екенін айтып та жүр. Тіпті шамамен мұнай мөлшерін де есептеп шығарып қойды.

Осы жылдың мамыр айында Гурьев қаласында өткен ғылыми-техникалық кеңесте КСРО Газ өнеркәсібі министрлігінің қызметкері Р.Т.Полякованың: «Каспий маңы ойпатындағы газ қорының 70 пайызы тұзасты қабаттарында жатыр» дегенін былай қойғанда, өзі бес геолог болып жұмыс істейтін Биікжал экспедициясының мөлшерітері дәлелдеп отырған жоқ па? Құм, саз, өк жыныстарынан тұратын 5250 метр

тереңдіктен кейін ұңғымадан ерітіндімен аралас газ шыға бастады. Бұл белгі газ-каротаж диаграммасынан да көрінді. Тіпті ерітінді салмағы бұрғылау кезінде кеміп кетіп отырды. Бұл газ араласып кетті деген сөз. Ал, жұмыс тоқтатылып, ұңғыма көбірек бос тұрып қалғанда мұнай белгілері де көрінді. Газ бен мұнайды алып байқаудан өткізді. Байқау кезінде газда 92 пайыз метан бар екені анықталды. Бұл тұзасты қабаттарында мол мұнай көзінің бар екенін дәлелдейді. Осы қабаттарды бұдан былай егжей-тегжейлі зерттеп, іздестіру, барлау жұмыстарын өрістету қажет. Қазақстан мұнайшыларының алдындағы күрделі міндет осы бесжылдың ішінде мұнай өндіруді 30 миллион тоннаға жеткізу. Абыройлы жоспардың орындалуына Каспий маңы ойпатының шығыс бөлігін алып жатқан «Ембімұнай» бірлестігінің де қосатын үлесі зор. Бірлестік жыл сайын 2,7 миллион тонна ғана мұнай өндіріп келеді. Бұл елімізде өндірілетін мұнайдың бір пайызына да жетпейді екен және май тайыздан, тұзүсті қабаттарынан өндіріліп жүр. Мұнай-газдың мол қоры бар біздің аудан үшін жеткіліксіз көрсеткіш. Сондықтан біз «қара алтынды» қиынсынбай тереңнен — тұзасты палеозой қабаттарынан іздестіруіміз керек.

Міне, көркем кестемен картасы жасалған көкейдегі осы ойларын Мақаш ғылыми кеңесте мүлтіксіз дәлелден шығуға тиіс. Бұл сырды ақ шашты ғалымдардың жүрегіне жеткізе ала ма?

Мұнайшы болуды қаршадайынан арман еткен талантты жігіт өз пайымдауларын талайды көрген гүламалар алдында қысылмай, байыпты дәлелдеді. Жасырын дауыста ғылыми кеңестің он жеті мүшесінің он алтысы ғылым кандидаты атағын беруге келісіп, біреуі ғана қарсы шықты.

— Мақаш Балғымбаевич, Сізді диссертацияңызды үздік қорғауыңызбен қызу құттықтаймын, — деп ғылыми кеңес төрағасы, геология-минералогия ғылымының докторы Д.И.Дьяконов қолып алғанда геологтың күн қаққан қоңырқай жүзінде бақыт нұры ойнап тұрды. Геология-минералогия ғылымы үшін өмір ортасында, сонау жапан түзде жүріп жазған қазақ геологының еңбегі құнды екенін сөйлеушілер түгел мойындады. Әсіресе, Мақаш ойынан ғылыми жетекшісі, профессор Ю.М.Васильевтің берген бағасы кетер ме?

«Ол диссертация жұмысымен кеңесшісіз, көмекшісіз, қорсыз, әдебиетсіз-ақ даладан дала төсінде жүріп айналысты. Соған қарамастан ғылыми кеңеске қатынасшылар қаралаймын геологтың ғылымға ауадай қажет әрі құнды еңбек әкелгеніне таңданысты. Бұл ізденімпаздықтың, еңбек сүйгіштіктің үлгісі, нағыз үлгісі!»...

...Күрметті оқушы! Туған жеріңнің жарқын болашағының картасын

сызып, қарышты дамуын көрсетіп берген геолог, ғалым Балғымбаев
Мақаштың табысына қол соқпай көрші. Өз өкеңді беріле сүйген
ұлан болсаң, қыр төсінде жарқыраған сансыз алауға ұмтылмай көрші.

Геолог қайратына ғашық болып, ол туралы жыр жазбай көрші...
Жырды да ақын Айтуар жазды.

Геолог айтқан ән

(Геология-минералогия ғылымының кандидаты,
геолог Балғымбаев Мақашқа арнаймын)

Бір арман кетпей есінен,
Шам сөнбей терезесінен.
Қазына теңін апсам деп,
Далиған дала төсінен.
Геолог тағы қазбадан,
Шыққан тастарға үңілді.
«...Тұз күмбездерінің астында,
Газ қоры бар, мұнай бар...»
Асқақтықты өркезде,
Жүреді ғой сүйіп жан.
Даңқыменен бар көзді,
Тартты өзіне Биікжал.
Есек қырқа жал еді,
Бұрын елсіз бұл ара.
Көкке қарап ал енді,
Орнықты алып мұнара.
Бұрғы жерге сүңгіді,
Тереңдіктен сыр тартып.
Бұрын-соңды болмаған.
Барлаушының бөрі де,
Бұнда істеген от кеуде.
Құпия көп өріде,
Қажымастан зерттеуде.
Бөрі бірге қуаныш,
Бөрі бірге алаңдар.
Жер осына жіберіп,
Тізбек-тізбек колондар.
Бұл мекешің түні де,
Самаладай арайлап.
Геолог айтқан бір кезде,
Фонтан ағып Биікжал.

Ақшулан толқын (шіркін-ай),
Жатар мүмкін сүйіп жар...

Жонас айтады:

— Атам мүлдем балажан болатын. Немересі Ғарифолланы жақсы көргені сондай, кейде өзінің де балалық әрекет жасап қоятынын да байқай бермейтін.

...Мақаш екеуіміз бұрғылау қондырғысы басынан кешірек оралғанбыз. Келсек, есік ашық тұр. Үй іші тым-тырыс. Төргі бөлмеге озсақ, ата да, Ғарифолла да тәтті ұйқы құшағында. Тіптен ойға кіріп-шықпайтын көрініс: атасы екі бүктеліп немересінің кішкене кереуетінен, немересі аяқ-қолын кең жазып атасының кереуетінен орын теуіпті. Ояңғасын мұныңыз не деп, сұрасақ:

— Бұл өзара келісім. Ғарифоллажан сен менің орнымда ұйықтап қара, мен сенің орныңда ұйықтап қарайын дегенсін...

Екеуінің тағы бір астыртын келісіміне күә болғанымыз бар. Атам Ғарифолланы балалар бақшасына апаруды да, алып келуді де өз мойнына алған. Әрі-беріден соң таңертең немересін ертіп кеткен атасының тіптен тез оралатынына таңғала бастадық. Балалар бақшасы біраз жерде, оған барып-келу үшін біршама уақыт керек. Содан Мақаш екеуіміз атасы мен немересін сырттарынан бақылауға алдық. Сөйтсек, атасы баласын үйге таяу тұрған дүкеннің бұрышына дейін ұзатып салады екен. Әрі қарай Ғарифолла жүгіріп ала жөнеледі де, балалар бақшасының шарбағына жеткен бойда атасына қол бұлғап белгі береді екен. Осы сәтте атасы кері оралады.

— Мұның сыры неде?

— Ғарифоллажанымды балалар бақшасының тәрбиешілері: «Атасының ерке баласы», — деп әзілдей бастапты. Содан құтылу үшін біз осындай әдіс ойлап таптық, — дейді.

Ой, дәурен-ай, еске түсірсең, соның бәрі қызық. Жоғарыда айтқанымдай, атамның жан ауыртпайтын әдемі, жұмсақ мысқылы, аяқ асты тапқырлығы мен аңғарымпаздығы осы Ғарифоллаға тым ерте және көбірек жүкқан ба деп қаламын.

Биікжалдағы үйіміз жер шалғайлығына қарамастан қонақтан арымайтын. Ол түсінікті де. Көбі ата-енеме сәлемдесіп, хал-ахуалдарын сұрау, әлдебір хабар-ошарды жеткізу үшін келетін. Қонаққа шақыратын.

Бір күні солардың бірі болып атама сонау Доссорда жүрген кезінен етене таныс, сырлас Ізтелеуов Кеңжеғали табадырығымыздан аттады.

Екеуі өткен-көткен жөнінде біраз өңгіме қозғады. Сондай сөттің бірінде қасына жүгіріп келген бес жастағы баласына атасы қонақты таныстырмақшы болды.

— Ғарифоллажан, мынау Кенжеғали саған да мен сияқты ата, түсіңді бе?

Ғарифолла аң-таң күйде біраз отырды да:

— Жоқ, бұндай ата болмайды, — деді.

— Неге, жаным?

— Мұрты да, сақалы да жоқ...

Шамасы, оның ойынша, барлық ата атанған кісіде өзінің атасыныңкіндей өдемі сақал мен мұрт болуы керек!

Бүгіндері отыз үш жастағы Ғарифоллада ата қанымен сіңген қасиеттерден не бар десек, біраз күлкілі жайтты естіп, риза болып қаламыз.

Күні кеше «Теңізшевройл» бірлескен кәсіпорны Атырау қаласы ішінде тұрғын қалашықтың ірге тасын қалағанда Ғарифолла әкесінің қатары Темірташев Құмармен ұшырасып қалыпты.

Құмекең де өзілкеш адамның бірі. Ғарифолланың кім екенін білш алған соң

— Сенде шаш бар екен, әкеңнің басында шаш жоқ еді, — депті.

Соңда Ғарифолла асып-саспай:

— Мақаш құрдасыңыздың әйелі Таз руынан екенін білмеуші ме едіңіз? — деп бір қайырыпты.

Оның осындай қылықтары атамды еріксіз еске түсіреді.

Ол кісі 1972 жылы 77 жасында дүние салды ғой. Қайтарынан бір апта бұрын балаларын: Қойшығара ағаны Қанзира абысынмен, (Өтеп аға ертерек қайтыс болған) Бөтен абысынды, Өтәлі ағаны Бәтима абысынмен, Салтанат ағаны Үзілдік абысынмен бірге шақырып алды.

Көңілдерін түсірмейін деді ме, ауру-сырқауы туралы көп ештеңе айтпады. Айтқаны:

— Мақаштың үйін үлкен үй, отау үй деп санаңдар. Маған, менің атыма көрсетіліп жатқан құрмет, сый-сияпат болса, оның иесін Мақаш деп ұтарсыңдар, — деген бір-екі ауыз сөз ғана.

Әке тілегіне балаларының ешқайсысы да қарсылық білдірмеді. Мен атаның сол бір-екі ауыз сөзін бізге — Мақаш екеуімізге берілген ақ бата, өнегелі өсиет деп қабылдадым.

Марқұм, ауруы меңдеп, бір аптадан кейін бақилық дүниеге өтті. Содан бері Мақаштың үйі — ақ мешіт. Өзіміз де, өзгелер де білдің үйді: «Ата-ананың шыққан жері, — деп қастерлейді. — Олардың өздері болмаса да рухы бар», — деп сыйлайды. Ол Балғымбаевтар әулетінің

бас штабы іспетті. «Үлкен тұрғанда кішіге не бар», — деп ешкім айтып көрген емес. Бірақ, кіші отаулардың да өзіндік орны, өзіндік құрметі мен киесі болатынын Мақаш екеуіміз жақсы түсінеміз. «Жоман қарай жоралғысы», өмірден ерте кеткен Өтеп ағамыздың әруағы үшін Бөтен апаны ерекше құрметтесек, Қаншира, Бәтима, Үзілдік апалардың да орны бөлек. «Абысын тату болса, ас көп» деген, арамызда үлкен сыйластық бар. Бірде Бөтен-апам:

— Есіңде ме, Жонас, менің саған Өтеп ағаңның өтінішін орындан, алтын сақина алып бергенім, — деді.

— Өрине. Бәрі де, айтқан сөзім де есімде.

— Не деп едің сонда?

— «Ой, сонша қымбат нәрсеге қаржы шығару неге керек?» — дедім. Сіз: «Ағаң сөзін қайтып алмайтын кісі, сондықтан оны тез іске асыруға тиіспін», — дедіңіз. Ал мен: «Олай болса, көңілді. Менің өмірімдегі ең қымбат нәрсе де сол сақина болатын шығар. Өтеп ағамның алдында қадірімнің бар екенін сезіну одан да өткен бақыт...» — дедім.

Сонымен диссертация да қорғалды. Онда Каспий маңы ойпаты тұзасты палеозой шөгінділерінің перспективасы мен оны игеру бағыттары тайға таңба басқандай көрсетілді. Бұдан былайғы міндет — осы көзқарасты мұрағаттық мұрағ айналыдырмай істе дәлелдеу болатын.

Талай жыл қарт Ембінің келешегі көкірегін тесіп жүрген «Ембімұнай» бірлестігінің бас директоры Сағынғалиев Бәлекбай мұны бірінші болып ұқты. Ұққандай да, Мақашты өзіне шақырып, ғылыми батыл болжамдары үшін рақмет айтты. Содан соң:

— Қазақта «Өзің өсірген тайды өзің бас білдір» деген қанатты сөз бар-ды. Сол айтқандай, тұзасты байлығын енді өзің тап, мен сені құрылып жатқан Балықшы барлау-бұрғылау басқармасына бас геологтыққа шақырамын, — деді.

Сөйтіп, Балғымбаев Мақаш 1972 жылдың ақпан айынан бастап аталған экспедицияда жаңа жұмысты бастап кетті.

Прорва бұрғылау конторы базасында құрылған бұл экспедицияның басшысы — бұрғылау жұмыстарының үлкен ұйымдастырушысы, Маңғыстауды игерушілердің бірі Хисметов Асабай болатын.

Ол алғашқы жұмыс күнінен-ақ орбір бас маманды жеке-жеке қабыдап, іздестіру жұмыстарының көлемі мен тиімділігін арттыру жөніндегі пікірлерін білген-ді. Ондай қабылдауға Мақаш та барды.

— Ал, Мақаш, іске сәт! — деді Асекең. Маңғыстауда Салтанатпен біраз жыл қоян-қолтық еңбек еткенімді, енді сенімен қызметтес болып жатырмын. Бұрғылауда абыройға жету, өзіңе белгілі, көп жағдайда

геологиялық қызмет дәрежесіне тікелей байланысты. Бұл жөнінде, жалпы экспедиция жұмысын жақсарту туралы қандай тұжырымдарың бар?

Мақаш ойын ашық айтты.

— Издестіруде жемісті нәтижеге жету үшін қуатты геофизикалық ұйым керек. Әзірге ондай ұйым республика аумағында жоқ болғандықтан «Саратовмұнайгеофизика» тресіне қолқа салғанымыз жөн. Одан әрі бірлестік алдына «Ембімұнайгеофизика» мердігерлік тресін қайта құру мәселесін қою қажет. Басқа шаруаның кілігі — өзіміздің іскерлігімізде, ұйымдастыру қабілетімізде, тәртіпті нығайта білуімізде...

Мақаш бұл пікірін Асекеңнен бұрын бірлестіктің бас геологы, үлкен ұстазы Досмұхамбетов Жолдасқалиға да айтқан-ды. Көргені көп, тәжірибесі мол ағаның бұған деген сенімі де, құрметі де ерен көрінді.

— Мақаш, — деді ол, — сенің не тындырғаның, неге қабілетің жететіні менің алақанымда. Жақсы көргендіктен айтамын, ылғи жүрегіміңнің төріде жүресің. Мына, жаңа жұмыс та сені ширата түсер мектеп болмақ. Мәңгілік өмір ешкімнің маңдайына жазылмаған. Сондықтан біздің соңымыздан еретін ізбасар керек. Солардың бірі — өзіңсің, Мақашжан. Сіздің экспедицияға 25 мың шаршы шақырым жер бердік, сол жерді барлау да, зерттеу де, мұнай мен газдың мол қорын табу да сендерге аманат, әрі міндет...

Абырой болғанда Мақаш таңдау білдірген Саратовтың геофизиктері тез келісім беріп, жұмысты дөңгелетіп ала жөнелді. Аз мерзімде 12 ірі тұзасты алаңы белгілі болды. Оларға космос ғылымындағы үлкен тұлға Королевтің, ғарышкерлер Терешкованың, Николаевтың, т.б. есімдері берілді. Мақаш тұзасты құрылымының ең тәуіріне Теңіз дейтін асқақ атты еншіледі. Осы жерде мұнайдың телегей теңізі бар, оның игілігін бүгінгі, ертеңгі ұрпақ, тұтас қазақ елі көрсін деген ілгері тілекпен еншіледі. Сол кезде, атап айтқанда, 1970 жылы «Ембімұнай» бірлестігінде издестіру-барлау бұрғылауының жыладық көлемі 5000 метр болса, ол 1980 жылы 100 мың метрден асты. 1974 жылдан бастап өндірістік қоры 30 миллион тоннадан асатын 18 кен орны ашылып, оның 10-ы «Теңізмұнайгаз» өндірістік бірлестігінің балансына берілді: 6 кеніш игеруге тапсырылды. Оларда жинақталған мұнай өндіру көлемі 10 миллион тоннадан асты.

Балғымбаев Мақаш Мәскеудегі геология және барлау институтымен, «Саратовмұнайгеофизика» тресімен, «Нижевольтжскнефть» өндірістік бірлестігімен бірге издестіру бұрғылауы арқылы тұзасты Теңіз алаңына жедел шығу қажеттігін негіздеуге қатысты. Алғашқы үш издестіру ұнғымасынан (N 1, 2, 3)

мердиональдық кескіннің негізін салу туралы бірлескен ұсыныстар жасады. Оны 1975 жылдың 10-12 қарашасында Мұнай өнеркәсібі министрілігі бекітті.

Қуаныштан кейін қуаныш, табыстан кейін табыс қанаттандырған Мақаш өзін түлеткен Биікжалын да ұмытпады. Жиі хабарласып тұрды. 1973 жылы бұрғы ұшы 6028 метр тереңдікке жетті. Сол уақыт үшін бұл рекордтық көрсеткіш болатын. Әттең, арты өкінішке ұласты. Аталған тереңдікте электрометрикалық жұмыс кезінде радиоактивті элементі бар аспап қалып қойып, Мемлекеттік тау-кен қадағалау органдарының талап етуі бойынша қазу жұмысы дереу тоқтатылды. Бірақ, Биікжал өзінің бет-бейнесін танытып үлгерді. Ол тұзасты қабатындағы мұнай мен газға барар ұзақ та күрделі жолдың басы болып, геология ғылымының тарихына енді және Теңіз кен орнының шымылдығын ашуға баға жеткізгісіз көмек көрсетті.

Мақаш бұл тұста үй адамынан тұз адамына көбірек ұқсады. Бір күні Орталық шығыс Прора кен орнынан оралған беті еді. Алдынан Ақтөбедегі медицина институтында оқитын Бибігүлі, Гүлнәзиясы, Ғарифолласы жүгіре шығып, қуана қарсы алды. Бұл — ерекше маңызды хабар жеткізердегі әдеттері. Үшеуі жапа-тармағай шуламай, сөзді Гүлнәзия бастады.

— Әке, сені тағы да Мәскеуге шақырып жатыр. Каникулдамын ғой, мені де ала кетші, — дейді.

— Қайда шақырады?

— Оны Бибігүл айтады.

— Салтанат аға екеуіңіз оқып шыққан мұнай институты шақырады. Институт жастардың III слетін өткізбек. Хаты, делегаттық мандаты, міне. Сөзге Ғарифолла да араласты.

— Гүлнәзия барса, мен де қалмаймын.

— Көне, үйге барып, мамаңмен ақылдасалық...

Мақаш үйге кірген бетте Жонасқа осынау хабар үшін өте қуанышты екенін мәлім етті.

— Барғаның жөн ғой. «Шақырғаннан қалма» демеуші ме еді, қазақ.

— Әттең, қол-аяқты жұмыс буып тастағанын қарасайшы...

Мақаш ас-суын ішіп, аз-кем демалып алған соң жұмыс үстеліне отырды. Жеке қағаздар жинақталған папканы, альбомдарды ақтарып, институт тарихы мұражайына жарамды материалдар мен суреттерді іріктеді. Сосын слеттің ұйымдастыру комитеті атына ризашылық сезімін білдірген және қатыса алмау себептерін баяндайтын хат дайындады. Институтты бітіргеннен бергі жиырма екі жылда

тындырған ісін толық мәлімдеуді де ұмытпады...

Сурет — шежіре, сурет — тарих екені рас екен-ау. Мақаш жаңа ішпен сүйікті ұстазы Юрий Михайловичтің суретіне ұшырасып қалып еді, енді онымен ойша сырласып отыр.

Ол соңғы кездесуде былай деді:

— Ғылым — темірқазық. Оны бағдар тұтсаң, адаспайсың. Іздене түс, сенің кеудеңде әлі бір-екі докторлыққа жететін қазына жатыр.

Өткен жылы әріптесі Герой Жолтайұлымен болған әңгіме де осы төңіректе өрбіді.

— Мақаш, әр түрлі басылымдардағы ғылыми мақалаларыңды тұшына оқып жүрмін. Тұжырымдарың негізді, ешқаңдай дау-дамай тудырмайды. Асылы, ғылыммен кабинетте емес, сен сияқты өмір мен өндірістің қақ ортасында жүріп айналысқандар әлдеқайда табыстырақ, бұл айтқаным да жеткіліксіз, әлдеқайда бақыттырақ. Ол өзі тапқанын өндірістің игілігіне айналдыра алмай, аңда жүгіріп, мұнда жүгіріп, ондаған жыл пұшайман күй кешпейді, көптің көзін бірден түпкі нәтижеге жеткізеді. Демек, білім мен ғылым шындықтың көрінісі. Мүмкіндік жетсе, одан қол үзе көрме, — деді Герой.

— Білім мен ғылымнан көз жазсақ, алға қойған мақсатымыздың қандайы да тұл емес пе? Баяғы заманда Әзірет-Әлі халифаға тұстастары: «Білім артық па, байлық артық па?» — деп жалғыз-ақ сұрақ қойып, егер осыған он түрлі жауап қайтарсаң ғана біз сені мойындаймыз деген ғой. Мүмкін естіген де, оқыған ды шығарсың, — деді Мақаш.

— Есімде жоқ, соған қарағанда естімеген де, оқымаған да шығармын. Хадистегі тұжырымды білемін. Онда: «Білім өмірде — таяныш, жолда — дос, жалғыздықта — жолдас, қуанышта — бастаушы, қайғыда — медет, күресте — құрал, зұлымдыққа қарсы — айла!» — делінген.

— Ал, Әзірет-Әлі:

— Білім артық, өйткені ол Пайғамбарлардан қалған мирас, байлық бақылдардан қалған мұра, — деген.

— Білім сені бағады, байлықты сен бағасың, сондықтан да білім артық.

— Білім артық, ол досыңды көбейтеді, байлық дұшпаныңды көбейтеді.

— Білім іздей берсең көбейеді, оны жұмсағанымен азаймайды, байлық жұмсасаң азаяды, білім артық болатыны осыдан.

— Білім артық, оны ұрыдан сақтаудың қажеті жоқ, ал жиған дүниенің ұрылардан күнде қорғау керек.

– Білімнің көп болса сені құрметтейді, байлығың көп болса қызғанады, білімнің артық болатыны сол.

– Білім артық, білімнің көп болғанмен есеп-қисап жүргізбейсің, байлығыңа ұдайы есеп жүргізуің керек.

– Білім қанша көп болса да іріп-шіріп бұлінбейді, дүние-мал бұлінеді, сондықтан да білім артық.

– Білім артық, ол жаныңды байытады, байлық жан-дүниеніңді шектейді, өзіңді тура жолдан тайдыруы мүмкін.

– Білімді адам орнымен сөйлейді, мәдениеті артады, байлығы мол адам оған мас болып мақтанады, астамшылық көрсетеді, сондықтан білім артық.

– Мақаш, мынау тамаша гибрат екен.

– Білімнің мәнін бұдан асырып кім айтуы мүмкін?

– Иә, солай.

Мақаш шынында да білім мен ғылымнан қол үзген жоқ. Ол зерттеу жұмыстарының тақырыш аясын кеңейтіп, жеке өзі және әріптестерімен бірге бірнеше ондаған мақала жазды, бүкілодақтық, аймақтық конференцияларда, кеңестерде баяндамалар оқыды. Оның бәрі ғылыми басшыларда жарияланды. «Каспий маңы ойпатының тектоникалық картасы (тұзасты көшені) авторларының бірі де – Мақаш.

Әлбетте, мұндай елеулі жетістіктер Балғымбаев Мақашқа бұрынғыдан да жауапты өрі көлемді міндет атқару құқығын бергендей еді. Министрлік, «Ембімұнай» бірлестігінің бас директоры бұны да қалт жібермеді.

1978 жылдың 1 наурызында Мақаш бірлестік директорының орынбасары – бас геолог қызметіне жоғарылатылды. Жұлдызды сәт туды. Ғалым-геологтың бар ынтасы біржола Теңіз алаңына ауды.

Ол алғашқы күннен Теңіздегі іздестіру-барлау ұңғымалары құрылысын, негізін қалаудан консервацияға қоюға дейін, барлық бастапқы құжаттамаларын қоса есептегенде, геологиялық жағынан қамтамасыз ету қызметін қолға алды. Оның бәрі өзінің тікелей қатысуымен және бақылауымен жүзеге асырылды.

Арманның орындалар күні де келіп жетті. 1979 жылы Теңіздегі N 1 ұңғымадан 4050 метр тереңдіктен мұнай фонтаны атты. Әрине, бір фонтан барлық мәселені бір мезгілде түп-түқиншымен шешіп бермейді. Сондықтан министрлік ұңғымаларды сынау және зерттеу жөнінде Мемлекеттік комиссия құрып, Балғымбаев Мақашты сол комиссия төрағасының орынбасары етіп бекітті. Ол осыдан бастап Теңіздегі барлық ұңғымаларды сынау мен гидродинамикалық зерттеудің комиссия бекіткен жоспарға сәйкес жүргізілу жауапкершілігін өз мойнына алды.

1981 жыдың тамызында Теңіздегі N 1 ұңғымада, оның сағасы тиісті құралдармен жабдықтандырылғаннан кейін, қайта сынау жұмысын ұйымдастырды. Осылайша карбонат қабатында өндірістік мұнай мен газдың бар екендігіне әбден көз жеткізді. Өз көзі емес, баршаның көзін жеткізді.

1984 жылы бірінші кезекте мұнай өндіретін ұңғымалар, пайдалану бұрғылауының жобалық тереңдігі мен көлемі, оларды орналастыратын жерлер туралы ұсыныстар жасауға қатысты. Оны министрлік еш өзгеріссіз қабылдады.

1986 жыдың I қаңтарында сол кезекке зерттелу жағдайы бойынша Теңіз кен орындағы мұнай мен оған аралас газ қорын алғашқы жедел есептеу жұмысына белсенді түрде қатысты және оның бірлескен авторы болды.

Мақаш айтады:

— Теңіз табиғаттың төл перзенті. Сондықтан оны дүниеге әкелген Жер-Ананың толғағы қандай қатты болса, оның ботасын қызғанған аруанадай қаршыма мінезі, тіпті ырық бермей кететін адуын ашуы бізді талай рет қорқытып, талай рет қуантты.

Қорқатынымыз — өте тереңде жатқан қазынаға қарымы қиналмай жететін арнаулы техникамыз болмады, тәжірибеміз де аз еді. Ал, сусыдаған сұйық аждаһа — күкіртті сутегіне кезігеміз деп тіптен ойламағанбыз. Ұңғымалардың конструкциясы, лықыдаған тұзды су, бұрғылау ертіндісін таңдау талай мәрте қолды байлап, аяқты тұсады. Тәжіғалидағы N 13 ұңғыманы бұрғылау кезінде бұрғылау қондырғысының үстінен ұшқан құстың жалп етіп жерге құлағанын, бұрғылау бригадасының газ ісінен масалан болғанын көзімізбен көрдік. Бөлекбай Сағынғалиұлының Теңізде аяқ астынан киіз үй іздестіргені кейбіреулердің күлкісін келтіргенмен, сол кез үшін тапқыр шешім болғаны — өмір шыңдығы. Желдің ыңғайына қарай әп-сәтте тігіліп, әп-сәтте жығылып жататын жапан даладағы сол қараша үйді алып Теңіздің ашылуына үлес қосқан жансыз, бірақ мәні мен мәртебесі биік асыл істің ұясы ретінде мұнай өнеркәсібі мұражайының төрінен орын берсек, қандай жарасымды болар еді.

Біз N 37 ұңғымадағы екінші көп атақты апатты да аңғы сабақтың бірі деп танып, ұмытпауға тиіспіз. Он үш ай бойы 1200 текше метр мұнайдың алау боп жанғаны, сонда да тәуліктік өнімнің кемімегені үрей мен үміт отын қатар жақты. Әрине, үрей түсінікті ғой, бізге керекті үміті — Теңіздің алып қуаты еді. Кейін бұл құрылым қоры жағынан туысқан мемлекеттер достығында екінші орынға, ал дүние жүзі бойынша он ірі кен орнының қатарына еніп, бізді ерекше қуантты. Қазір жыл ішінде

бұл жерден ең кем дегенде 70 миллион тонна «қара алтын» өндіруге болады. Теңіз жалқы да, жалғыз да емес, ордалы қазана ошағы. Күні ертең онымен не Қоролев, не Пустынный, не Каспий теңізі қайраңындағы Қашаған иық тірестіріп тұрса, оған таңдану лайықсыз.

Мен, 1992 жылы Германияда, 1993 жылы Америка Құрама Штаттарында іссапарда болдым. Сол кезде біздің республиканың даңқы Теңіз кен орнымен, Теңіз кен орнының даңқы республикамен тығыз бірлікте қайта-қайта айтылғаны мені қатты толқытты.

Сөз орайында айта кетейін, мен дидамын көрген Даллас 1996 жылдың 15 қаңтарында Арманнан кейінгі екінші немерем Айман дүниеге келген және Америка елінің азаматшасы болып төлқұжат алған қала есебінде мәңгілік есте қалды. 1995-96 жылдары ұлым Ғарифолла мен келінім Шолпан сонда тұрды. Ғарифолла «Мобиль» фирмасында тәжірибеден өтті.

Нью-Йорктен сол Далласқа «Шеврон» фирмасында жұмыс істейтін інім Нұрланның арнайы іздеп келіп, алыс шетелде құшақтаса сағыныш бөліскенімізді қалай ұмытармын?! Осындайда ақын ініміз Оразбев Қаржаудың төмендегідей жыр түйіні еске түседі:

«Теңіз»... «Шеврон»...

Бірлескен ұлы сында,

Өз тізгінім өзімнің ұысымда.

Қазақ ашып мейманға дос құшағын,

Американы айналды тұсыма.

Әрине, бірлестіктің бас геологы өз қызметін тар шеңберде қалдыра алмады. Ол бұрғылау жұмыстарының ауқымын кеңейту және жаңа кен орындарын игеруге беру есебінен мұнай өндіру көлемін тұрақтандырудың ұзақ мерзімдік бағдарламасын жасады. Осылайша 1979-81 жылдарда тек қосөзен аралығынан жылына екі миллион тоннаға жуық мұнай өндірілді.

Мұнай өндіруді тұрақтандырып, жеделдету саласында қабатқа су айдау, ұңғымалардың забой маңы аймағын әр түрлі химиялық реагенттермен өңдеу, қабатшілік ығал жаңдыру бойынша тәжірибелік жұмыстар жүргізу және тұтқырлығы жоғары өнімді қабаттарға ыссы су айдау бағыттары елеулі роль атқарды. Көптеген кәсіпшіліктерде қабат қысымын бірқалыпта ұстауға жәрдемдесетін қондырғыларды қайта жаңғырту, оларды жобалық қуатына жеткізу жапшай қолға алынды.

1981-84 жылдары бірлестікте іздестіру, барлау-бұрғылауы көлемі 1,4 есе өсірілді. Пустынный, Қаратон, Солтүстік Қолтық, Оңтүстік Тәжіғали тұтастай барлау алаңына айналды. Шығыс Мақат, Мөтен, Оңтүстік Шығыс Новобогат, Грядовая, Орталық және Шығыс Прорва

кен орындары ашылды. Бәйтебетарал, Береговая, Солтүстік Ақлияз, Солтүстік Торғали, Шығыс Көкарна, Оңтүстік Батыс Доссор құрылымдары оң нәтижелер берді.

Бірлестікте іздестіру бұрғылауымен бірге пайдалану бұрғылауына көп көңіл бөлінді. Бұл орайда істе тұрған кен орындары аумағын бұрғылау жүзеге асты, сондай-ақ, Солтүстік Жолдыбай, Мөтен, Шығыс Мақат секілді кен орындары игерілуге тапсырылды.

Жыл сайын кәсіпорындарда ұңғымалар шығымын бір деңгейде ұстау және көтеру үшін 800-900 геологиялық-техникалық шара іске асырылып, қосымша 150-180 мың тонна мұнай өндіруге, ұңғымалардың ескі қорында мұнай өндіру деңгейін өсіру мүмкіндігі туды.

Балғымбаев Мақаш басқаратын геологиялық қызметтің 1986-90 жылдардағы жұмыс нәтижесі бірлестікте жоспардағы 5538 мың тоннаның орнына 7185,6 мың тонна мұнай өндіруге жол ашты. Ілеспе газ өндіру жоспары да асыра орындалды.

Дәл осы кезде кен орындарын қатарға қосуда принципті жаңа жүйе — көлденең ұңғымалар қазуға бетбұрыс жасалды. Дүниежүзілік және отандық тәжірибе көрсеткеніндей, оларды пайдалану кезінде ұңғыма шығымының тіке қазылған ұңғымалардағымен салыстырғанда 5-6, тіпті одан да көп есеге өсетіні, шығындардың азаятыны белгілі болды. Тұңғыш рет Ескене кен орнында көлденең ұңғымалар қолданылып, оқпан бойынша 950 метр тереңдік бұрғыланды.

Қашаннан геологиялық қызметтің, әсіресе, бас геологтың басты жетістігі геологиялық барлау жұмыстарының тиімділігін арттыру екені белгілі. Жоғарыда көрсетілген бес жыл ішінде қор өсімі жоспардағы 40 миллион тонна орнына 47,4 миллион тоннаға жетті. Тиімділік 183,2 тонна метрді құрады.

Тамаша әрекет иесі — Балғымбаев Мақаш осылайша терлеп еңбек етіп, диттеген межесіне, ойлаған тілегіне жетті.

1988 жылдың 10 наурызында Мәскеуден Атырауға қуанышты хабар келіп жетті. Онда бұған дейін геология-минералогия ғылымдарының кандидаты дәрежесіне қол жеткізген (1971), «Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген геолог-барлаушысы» құрметті атағын иеленген (1981), «Мұнай өнеркәсібінің үздігі» омырау белгісін алған (1981), «Құрмет белгісі» ордені (1986) мен «Еңбек ардагері» медалімен (1986) марапатталған Балғымбаев Мақашқа КСРО Геология министрлігі алқасының шешімімен «Теңіз кен орнын тұңғыш ашушы» дипломы және омырау белгісі берілгені хабарланды.

Теңізбен талай күн, талай түн қатар толғанған, қатар толқыған

көңілдің сол күнгі шаққуын көрсеңіз?!

Мақаш қуанышты хабар жеткен сәтте телефон құлағына жармаспн, өзімен бірге осындай атақ алған бұрынғы көшбасшысы Сағынғалиев Бөлекбайға ортақ қуанышқа орай «құтты болсын!» айтуға асықты.

Мақаш еңбегінің өтеуі жоғарыдағылармен де аяқталмаған екен. 1991 жылдың 31 мамырында Мәскеу телефоны Балғымбаевтар әулетіне тағы бір қуаныш жеткізді.

— Мен, министр А.Диньковтың көмекшісімін, — деді ашық та уян дауысты жігіт. Бүгін Сізге министрліктің және мұнай мен газ өнеркәсібі жұмысшылары көсіподағы Орталық Комитетінің шешімімен мұнай өнеркәсібінің дамуына қосқан зор үлесіңіз үшін «Құрметті мұнайшы» атағы берілді. Министрдің құттықтауы мен жемісті еңбек, моа бақыт тілеген тілегін қабыл алыңыз!

— Рақмет! — деді Мақаш телефон тұтқасын қыса ұстап. — Еңбек демалысында жүрген мені министрліктегілердің іздеп тауып алып, іатипат көрсеткені қандай ғанибет еді!

Тойдан кейін той. 1995 жылдың 4 сәуірі күні үлкен әулет қара шаңыраққа қарай тағы да асыға ағылды. Бұл жолғы салтанат Мақашты Батыс Қазақстандағы бірегей Теңіз мұнай кен орнын ашқаны үшін Қазақстан Республикасының ғылым, техника және білім саласындағы Мемлекеттік сыйлыққа ие болуымен құттықтауға арналған-ды.

Жалпы мұнайлы Ембіде Мақаш кіндігін кескен тұңғыштар саны жиырмадан асып жығылады. Әрине, бөрі бірдей Теңіздей алып емес. Бірақ, жинақтай келгенде теңізге құйтын арналы сағаларды көзге елестетеді. Пайдалы қазбалардың кен орнын ашқаны үшін мемлекеттік сыйлық беру жөніндегі ведомстволарлық комиссиясы солардың ішінен үшеуінің: Ботақанның, Шығыс Мақаттың, Орталық және Шығыс Прорваның кіндік әкесін Балғымбаев Мақаш деп таныды.

Әлбетте, Мақаш «берерімді бердім, аларымды алдым, мұнайлы өлкеңің енді маған еш өкпесі болмас» деп, жұмсақ көрпе мен көпшікке жантая кетер жан емес еді. Сол мінезін 1993 жылы «Республика аадындағы аса зор қызметі үшін» құрметті демалысына шыққандан кейін де көрсетіп, «Ембімұнайгаз» акционерлік қоғамына (қазір «Қазақойл-Ембі») қарасты орталық ғылыми-зерттеу лабораториясының геология бөлімінде жұмысты одан әрі жалғастырды. Қазір бөлім бастығы, «күш-қуатым барда егеменді елімнің игілігіне бойымдағының бөрің де сарқып беруге әзірмін» дейтін ұлағатты жан.

Махамбет көшесіндегі үш қатарлы ғалымдар үйіндегі жастар оны мұнай өнеркәсібінің абызы савайды және күн сайын жарқыраған ашық

маңдайың, «сәлеметсің бе, айнам» дейтін шуақты сөзің естіп, әдемі жымынсын көруге асығады. Ол — күллі мұнайшы қауымның құрметтісі. Нағыз бақыт дегеніңіз осы емес пе?!

Мақаш өзі ұлағатты ұстаз бола тұра өз ұстаздарын, үзенті қағысқан дос-жарандарын, ісін одан әрі жалғастыратын зерделі шәкірттерін, солармен бірге қуанышта да, қиындықта да қасынан табылатын зайыбы Жонасты да ұдайы ізгі жүрегінің жылуына бөлеп, алғысын білдіріп отырады. Ол лекте ұстаздары: Досмұхамбетов Жолдасқалиды, Кочетков Иван Ивановичті, Хакимов Ғалымжанды; қатарлары: Белько Юрий Антоновичті, Дәулетов Қожымбайды, Рахметов Мақашты, Есқазиев Орынғазыны, Қирабалин Әбілқайырды, Жетібәев Жолдасты, Бекжанов Маралды, Нұрмұханов Айтмұханды, Досқалиев Аманқұлды; шәкірттерінен: Еламанов Болатты, Назаров Сәбитті, Таханов Болатты, Талаев Жақсылықты, Қожабаев Алматты, Жөнекешов Армаңды, Ершиязова Ғалияны, Кенжебаева Аймаңды, Сарғұнанов Рамазонды аламын атайды.

Жонасқа келсек, ол да табаңды, білгір, тәжірибелі маман. Отыз жыл геофизика саласында жемісті еңбек етті. Есімі республиканың «Алтын кітабына» енгізілген.

Бұдан бір жыл бұрын, 1998 жылдың 6 сәуірінде бірегей Теңіз кен орнын игеру құқығын иеленген «Теңізшевройл» Қазақстан-американ бірлескен кәсіпорнының құрылғанына бес жыл толуы облыс орталығында салтанатпен атап өтілді. Сонда кен орнын тұңғыш ашушылар атынан сөз алған Балғымбаев Мақаштың Теңіз тарихы мен оны жасаушы ардагерлер жөніндегі толғанысы көпті тебіренгі.

— Біз, ардагерлер, — деді ол, — бірлескен кәсіпорындағы барлық жағымды да күйінішті жағдайларды, проблемалық мәселелерді, оқиғаларды тіркеп отыратын архивуам кітап аштық. Бұл Теңіз есімді балапанымызға деген сүйіспеншілігіміз бен сертек көңілімізді білдіреді.

Иә, Мақаш пен Жонас кіндігінен екі қыз, бір ұл бар. Бірақ, Мақаш оларды төртеу деп есентейді. Төртіншісі — Теңіз! Ол кенже ұл емес, болашағы да, болмысы да үлкен ұл.

Ол кенже ұлы Ғарифолламен, немерелері Арманмен, Айманмен, әлі аты белгісіз шөберелерімен қол ұстасып, жаңа ғасыр үшін қызмет ететін болады...

Ел Президенті Нұрсұлтан Әбішұлының: «Мен «Теңізшевройлдың» гүлденген кәсіпорынның біріне айналғанына сенемін», — деуі де сондықтан!

Ә Д Е Б И Е Т І

1. «Маңғыстау» энциклопедиясы, Алматы, 1998.
2. Сланов Ф. Шығармалар жинағы, IV том, Алматы, 1981.
3. Кузнецов Н. «Штурвал и курс», Алматы, 1996.
4. Темиргалиев К.Е. «Борьба за нефть Казахстана», Алматы, 1982.
5. Куздыков Б.М. «Геология Прикаспия – Родине», Москва, 1991.
6. Оспанов Ж. «Көз жеткен», Алматы, 1998.
7. Мұқашев С. «Өткенді оймен шолғанда», Алматы, 1996.
8. Ермуханов К. «Балгимбаевы: корни и корона», «Прикаспийская коммуна», 1 мая 1991 г.
9. Қанғас Г. «Первооткрыватель», «Казахстанская правда», 18 декабря 1988 г.
10. Маданов Х. «Алаштың ардагер азаматтары», Алматы, 1997.
11. Мұқашев С. «Атырау ардагерлері», Алматы, 1994.
12. Агчибаев А. «Черное золото» казахской земли», Алматы, 1994.
13. Сутягин В. «Он из рода нефтяников», «Прикаспийская коммуна», 20 июня 1998.
14. Әміржанов А. «Қаратау батыр», «Ата мекен», 1997 жыл, 5 қараша.
15. Әміржанов А. «Қаратау би», «Прокуратура жаршысы», 1998 жыл, 25 шілде.
16. Сұлтанғалиев Қ. «Мәуелі бәйтерек», «Коммунистік еңбек», 1981 жыл, 13 маусым.
17. Сұлтанғалиев Қ., Өтепберген С. «Мұрагерлер», «Социалистік Қазақстан», 1981 жыл, 5 қыркүйек.
18. Сұлтанғалиұлы Қ. «Аспанды аңсап, жерді жасаңдырған», «Атырау», 1998 жыл, 21 мамыр.
19. Сұлтанғалиұлы Қ. «Түбекті түлеткен тұлға», «Ана тілі», 1999.
20. Сұлтанғалиұлы Қ. «Ақ жолдан таймаған ақиық», «Атырау», 1999 жыл, 19 маусым.
21. «Рабочая династия» (передовая статья), «Прикаспийская коммуна», 27 октября 1982.

М А З М Ү Н Ы

Алғы сөз	3
Өулет бастауы — Балғымбай	4
Қойшығара	5
Өтеп	32
Өгәлі	63
Салтанат	89
Мақаш	129
Әдебиеті	158

«Жолдас және К» баспасының директоры

Адаев Жолдасбек.

Басылымды шығарушы топ:

Досбаев Жауылбай,

Қасымбаев Саламат,

Сауханова Ақмарал,

Әбдірахманова Ләзиза.

Дизайнер

Тетенко Л.И.

Басуға қол қойылды 10.08.99. Пішімі 70x108 ^{1/16}
Офсеттік басылым. Шартты б.т. 9,3. Есептік б.т. 10.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 2913.

Кітап «Жолдас және К» баспасының компьютерлік
орталығында теріліп, беттелді.

480033. Алматы қаласы. Жаңдосов көшесі, 60.
4 қабат, 411-419 бөлмелер.

Қазақстан Республикасы мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігіне қарасты «Кітап» өндірістік бірлестігі,
480009, Алматы қ., Гагарин даңғылы, 93 үй.

**Балғымбай әулетінің мұнай-газ өндірісіне
сіңірген еңбек жылнамасы**

Рет саны	Аты-жөні	Еңбек еткен жылдары	Жалпы жыл мөлшері
1.	Балғымбай Сұлтанмұратұлы	1934-1953	19
2.	Койшығара Балғымбайұлы	1937-1946	9
3.	Өтеп Балғымбайұлы	1934-1966	32
4.	Өгәлі Балғымбайұлы	1946-1983	37
5.	Салтанат Балғымбайұлы	1944-1989	45
6.	Мақаш Балғымбайұлы	1946-қазірге дейін	53
7.	Нұрлан Өтепұлы	1965-тең	34
8.	Жоңас – Мақаш зиялы	1952-1987	35
9.	Нұршала Қойшығараұлы	1966-қазірге дейін	38
10.	Нұрберген Өтепұлы	1967-қазірге дейін	32
11.	Сәлімат Өтепұлы	1968-қазірге дейін	31
12.	Әнуарбек Өтепұлы	1969-1992	23
13.	Бауыржан Өтепұлы	1969-1993	24
14.	Аманқос Өтепұлы	1969-1998	29
15.	Нұрман Қойшығараұлы	1970-қазірге дейін	27
16.	Рәбит – Бауыржан зиялы	1970-қазірге дейін	29
17.	Айнаш – Нұрман зиялы	1976-қазірге дейін	23
18.	Зайна Қойшығарақызы	1976-қазірге дейін	23
19.	Жүмәта – Әнуарбек зиялы	1976-қазірге дейін	23
20.	Гүлнәлі Мақашқызы	1973-қазірге дейін	20
21.	Ағыл – Самат зиялы	1981-қазірге дейін	18
22.	Мәдіт Өтепұлы	1981-1999	18
23.	Самат Қойшығараұлы	1983-қазірге дейін	16
24.	Ғарифолла Мақашұлы	1983-қазірге дейін	16
25.	Мұрат Қойшығараұлы	1984-қазірге дейін	15
26.	Төлөп Салтанатұлы	1984-қазірге дейін	15
27.	Шолпан – Ғарифолла зиялы	1985-1996	11
28.	Бейбіт Қойшығараұлы	1992-қазірге дейін	7

Барлығы 695 жыл

Әулеттің өкілдері жалпы 695 жылдан жетпіс жылдан жұмыс бабымен не Армия қатарында болып, шетелдерде – АҚШ-та, Англияда, Германияда, Ауғанстанда, Пәкістанда, Вьетнамда, Венгрияда, Чехословакияда өткізген.